

46797

o o o

o o o

Snopič 134—137

o o o

KIRNŽALI

PODONAVSKA POVEST.

o o o

V GORICI 1904.

Tiskala in zal. »Goriška Tiskarna« A. Gabršček.

o o o

o o o

„Slovanska knjižnica“

»Slovanská knihovna« — »Славянская Библиотека«

Izhaja v mesečnih snopičih

Urejuje in izdaja Andrej Gabršček

Natisnila in založila »Goriška Tiskarna« A. Gabršček.

V GORICI 1904.

KIRDŽALI

Podonavska povest

Poljski spisal

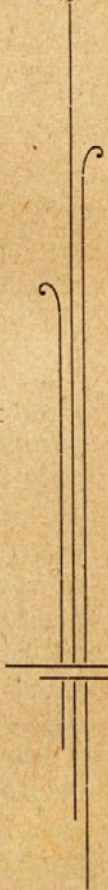
MIHAEL ČAJKOVSKI

(Drugi, popravljeni natis)

Natisnila in založila »Goriška Tiskarna« A. Gabršček.

V GORICI 1904.

~~45073~~

46.797

IN= 030002299

I.

tara Donava! slovanska reka! povej, ali si na dno Črnega morja na svojem hrbtu zanesla in vtopila slavo in ime plemenom slovanskega in daškega rodú, ali kaj? Ali si v globočino svoje struge zakopala Kriščevo véro? Povej! — Glej, kako se vznášajo kuplje na minaretih po nabrežnih mestih; kako se leskeče Mohamedov polumeseč! — Nobene božje, razramno stolpaste cerkve ni nikjer, niti svetega Križa, rešnjega znamenja, ki ga je človeštvu zapustil Božji sin za spomin. — Glej, po nabrežnih ravnotah in višinah péš in na konjih mrgolé Muzulmanje, kakor bi ta zemlja bila očevina njih rodú, zapuščina njihovih očetov. — Valah in Moldavec sta zamenila rimsko obleko z Allahovim krojem, Srb in Bolgar si pa s turbanom ovijata slovansko čelo, na znamenje, da sta svobodo zamenila s suž-

nostjo; celó poljski sin, divji Zaporožec, ki se ni nič zménil za mogočne moskovske carje, nič za njihove obljube in darila, ki je zapustil obali sinjega Dnjepra in rodovita ukrajinska polja, da-si svoboden, nikomur pokoren, celó ta je kozaški slavi na sramoto otomanski opisal tulonoščev kontuš in s kašmirskim šalom ovil Šáhov kalpak; — Dónava, ti vidiš to, pa mirno tečeš, kakor si tekla tiste davne dobre čase! Sram bodi tebe, sram rumenega solnca, ker tebe greje in ta kraj; sram bledega meseca, ker vama svéti! — Stara Donava, razsrđi se! Noter na dno naj zakipé tvoji valovi, jezno naj vskipé do oblakov, uidejo naj iz svoje struge in poplavé to zemljo in zalijó. — Bog je s potopom kaznil svét, ves svét, zató, ker je pustil v nemar njegove zapovedi; kázni tudi tí plemena, ki niso hranila vere svojih zvestih prednikov, kázni je, ker so se odrekla in iznevérila národnosti svojih očetov.

Tako je premišljeval mladenič slovanske duše, da-si turški oblečen. Toliko da mu je mlad mah porastel zgornjo ustno, že mu iz temnega očesa plamiče ogenj kakor odraslemu možu; lice mu je še gladko kakor kakemu dekletu, čelo se mu pa že pretéče grbanči, čelo visoko, zvésto zrcalo najglobejših čustev. Postave je visoke in vitke, ali da-si v širokem kaftanu, vendar se mu vidi telo tako skladno izraslo; temni lasjé mu

gledajo izpod belega turbana, kakor bi jih bilo sram sužniškega znamenja. — Kdo je ta mladenič? — Sluga, sužnik paše Mehemedu, izmajlovskega seraskérja*), sultanovega sorodovince, gospoda neznanskih zakladov, razsežne slave, trdne volje in ponosnega srca. — Kirdžali je ime temu mladeniču. To ime znači bolgarski zavrženca, vlačugarja brez rodú. Njegovo rodišče je trdnjava Silistrija. Mati mu je bila Bolgarka; umrla je na njegovem porodu. Očeta ni poznal, še slišal ni nikoli nič o njem. Štiri leta star je čisto osámel po hudi kugi v Podonavju. Za kos kruha s sirom je po več dnij pasel gosí; za posteljo ponoči si je na gola tla naskubel gosjega perja, zvečer pa poslušal stare babje povesti o zlatih davnih časih, ali pa bojne pesmi nekdanjih Slovanov. Ob miloščini dobrih ljudij je živil svoje telo, dušo pa pojil in gojil s povéstmí in pésmimi. Kmetovanje in tiha vaška streha, to mu ni bilo všeč. Misli in srce mu je hrepenelo le po divnih prigodkih, po nepokojnem življenju, nikjer ni mogel ostati delj časa, hodil je od hiše do hiše, iz vasí v vas in povsod javdal in očital: »Slovani dremljejo, Turki jim pa kopljejo pekel!«

Dvanajst let je bil star, ko je prišel k paši Mehemedu in ga ogovoril, da mu dá orožje in konja. Ponosni paša se je smejal dečku, vendar

*) Seraskér — vojni poveljnik.

pa mu je rekel prinesiti orožje. Kirdžali vzame jatagan, poboža držaj krivi sablji, ogleda srebroleskeče jeklo in k prsim pritisne samokrese, kakor mati prvorojenega dojenčka. Paša ukaže še po vranca: mali Kirdžali se mu obesi z obéma rokama na vrat in z ustmi pritisne k ognjivim nosnicam. Mehemedu se vname junaško srce za Kirdžalija; rekel je bimbaši,*) naj ga otomanski oblečejo in naučé pleniti. — V šestnajstem letu je Kirdžali že jezdaril in sukal konja tako, kakor kak Čerkes: v skoku jezdé je za stavo večkrat zagnal kopje in zadel ž njim obroček krokarju, v skoku na konju je skozi srédo prestrelil pijaster v zraku, tudi za stavo; po bliskovo hitro je mahal s sabljo in sekal na desno in na levo; izborno je znal sukati tudi jatagan, in z bodalom je v skoku zadel zlato levo.***) — Mehemed ga je uvrstil med svojo albansko pribočno stražo in ga imenoval svojega ljubljenca. Ali Kirdžali se vendar ni hotel iznevériti Kriščevi veri, da-si mu je bil Mehemed tako milostiv in taka bodočnost obétala se mu. O solnčnem vzhodu in zahodu je z očenašem častil krščanskega Boga, in na prsih je nosil obraz Matere božje, edino dedščino in spomin po materi. Pod podobo so bila slovanska pismena, ali niso bila niti bolgarska niti

*) Bimbaša — poveljnik nad 1000 možmi.

**) Denar na Turškem.

srbska. — Turški kroj in bojno orožje ni zadušilo v njem zvéstih čustev, ne vročega kopernenja po svobodi. Ponoči in podnevi se mu je sanjalo o slovanskem rodu, in rad bi bil vzel v enem hipu vso moč sinovom meškega proroka, kajti nemožnosti ni nikakoršne poznala njegova mlada glava.

Solnce se je že nagnilo. To rumeno solnce, kako se leskeče, kakor iz samega čistega zlata! Neznatno, počasi se pelje po modrem nebu v zatop. — Kirdžaliju se še zmerom senjá. Zamišljen gleda na široko reko Donavo: v reki plivkajo vesele ribe, nad reko létajo povodne vrane. »Ptica roparica eno ribo vjame, drugih pa ne vpleni, ljudjé pa moré in sužnijo — oboje kmalo«, misli mladi Bolgar in pogleda na bastijo v Izmajlovu; kavke se trumoma zbirajo spat ná-njo. Kirdžalija obhajajo trpke misli: vse so tistega rodú, imajo roditelje, imajo sorodovince, jaz pa nimam niti očeta, niti matere, niti rodovine, niti stanišča! — Solzo ima v očesu in breme na srcu. Ta hip priletí orel čez široko Donavo, vzdigne se pod oblake in na svojih silnih perotih veslà na Balkan. Kirdžali ga gleda in misli: »Jaz sem tudi orel. Orel je sam, jaz sem sam; orel ima Balkan, jaz svojo domovino; orel se vzdiguje na mogočnih perotnicah pod oblake, jaz pa k Bogu v mislih

nikdo ni zinil, še pogledala se nista. Napósled prideta v karavan-seraj*) albanske straže. Soba je vsa meglena od samega tobaka, na sredi brlí svetilnica, okoli sedé po turški Arnavtje, Bolgarji, Albanci in vedigabog kaka sodrga še. Divje se nosijo vsi, divje imajo obraze, še strašnejše pa gledajo. Kirdžali stopi nazaj čez prag in hoče oditi, ali Mihajlaki ga s silo potegne v sobo, stari Kordaki se pa oglasí: »Nikar naj te ne bode sram, saj nisi dekle, mi pa tudi ne zaljubljeni!« — Brž mu dadó lulo na dolgi cevi in skledico kave. Kirdžali zažgé, kadí, pije kavo, posluša važni pomenek, ali ni dosti razumel, le posamezne besede je slišal, vse pretrgano, da ni nič vedel, kaj imajo. V tem je Mihajlaki na strani govoril s Kordakijem. Ko se pogovorita, približa se Kirdžaliju stari Albanec in s tako močjó svojo roko spustí na-nj, da se je ves stresnil. — »Ti si slovanskega rodú, krščanske vere, ali te ni sram turške obleke in uklanjati se Muzulmanu?« Kirdžali potegne turban z glave in ga zažene ob tla. — »Ali si otročji! Znamenje samo si vrgel pred noge, iz grenke sužnosti pa nisi še. Ali bi bil rad prost?«

»Hočem!« in očí se mu zasvetijo kakor dve žareči zvezdi.

»Ali se ne bojiš smrti?«

*) Karavan-seraj = prenočišče.

tisti čas, da bi jaz rad govoril s teboj kakor s kakim možem, pa ne kakor z golobradcem.«

»Govôri, poslušam.«

»Kirdžali! ali imaš rad zlato, rad zaklade?«

»Ne maram zá-nje, navajen sem na ubošтво; ne poznam in tudi nečem poznati nikakoršnega bogastva.«

»Ali ti je razkošje drago?«

»Nisem ga še nikoli okusil.«

»Ali morda ljubiš svobodo in slavo.«

»Nad življenje.«

»Kirdžali, ti si naš brat. Idi z menoj.«

»Kam? po kaj?«

»Ne poprašuj, saj bodeš videl.« — In šla sta ob nasipih k benderskim vratom. Mihajlakiju se satanski čuti iskré na črno-rujavem obrazu. Kirdžali gré korakoma za njim, kakor bi ga gnala kaka čarodejna moč. Rad bi si razjasnil svoje misli, ali tako ima zamotane in zmedene, da jih ne more razplesti. Zaškriplje z zobmi, vzdigne roko in zamomlja: »Bodemo le videli.« — Prišla sta v mésto, straža je hotéla ravno zapreti vrata, muezini*) so ravno tudi prišli na okope i na kuplje na džamijah**) k večerni molitvi klicat vernih prorokovcev, pokornih Allahovih častiteljev. Kirdžali in Mihajlaki sta šla po ozkih ulicah, pa

*) Muezin — klicar na molitve.

**) Džamija — mošeja.

na perotih svete vere.« In ponosen se vrne v mésto.

Pred vrati se snide s svojim bojnim tovarišem, z Arnavtom Mihajlakijem.

»Ha, Kirdžali; ali te je neslo kám za kakim valaškim dekletom; ali, kar bi bilo lepše, morda si kje za grmom čakal kakega Juda ali Armenca z zlatom na poti iz Stambula?«*)

Kirdžali žalno pogleda Arnavta in zaničljivo ter ne odgovori nič. Mihajlaki si zasuče črne brke. — »Ti mladi buhte! tako nedolžno gledaš, pa se ti bere na obrazu in na očéh, da si tiček, za zločinstvo na svétu. Ne trdi nam zastonj star Alban Kordaki zmerom: »Kirdžali bode še morilec tak, da je še malo takih bilo na svétu.«

Kirdžali se nasmehne. — »No, tedaj bode Mihajlaki moj prijatelj. Stara slovanska prislovica pravi: krokar krokarju ne izkljuje očij, volk volku ne zaskoči pota.«

»Saj ne bode šele od danes Mihajlaki pripravljen na vsak Kirdžalijev miglje. Lahko bi bil moj sin, ali ne, častim te kakor svojega bodočega vodnika.«

»Arnavt! tvojega jezika je sama sladkost, ali da véš, moje uhó je gluho zánjo.«

»Priliznjenost je tako moji misli, kakor je Izmajlov daleč od Meke in Medine; ali zdaj-le je

*) Carigrad.

»Ne bojim!«

»Ali bi torej umoril našega vruga?«

»Koga?«

»Pašo Mehameda, našega gospodarja in vladarja.«

Kirdžali se zamakne v misli, dene roké križem na prsi, pobesi očí in vzdihne: »Tega pa ne morem; paša me ima rad, Mehemed je moj dobrotnik.«

»Kaj tvoj dobrotnik! zató, ker te živí in oblači? Saj tudi njegovi konji jedó oves vsak dan, še z dragimi plahtami je odéva in uzda z dragocenimi uzdami; saj ima rad in boža tudi svoje pse; le idi in ljubita se. Idi, razodeni paši naše namere: povej mu, da čez uro zadene smrtno geslo ali njega ali pa nas; da podonavskih Slovanov čaka ali sveta svoboda, ali pa večna sužnost, le brž odtod, čas je drag! Paša te gotovo bogato nadarí, še kako službo v haremu nemara doboš zató, kaka sreča!«

Kirdžali je prihajal zdaj bled, zdaj rdeč; kar utripale so mu noge v kolenih in nekak peklen ogenj ga začne peči v srcu. — »Ne, ne izdam vas, z vami vred se bodem boril za svobodo, z vami vred hočem v nevarnost, paše pa ne morem umoriti.«

»Le idi, kamor ti drago, idi, vlačugar brez rodú! Ti si sužnikov sin, spočela te je pa svo-

bodna mati: idi in uklanjaj se svojemu gospodarju, kakor se je tvoj oče in morebiti še!»

»Lažeš, jezičnik! Jaz sem Slovan, svoboden,« in zgrabil je za jatagan; ali Mihajlaki pridrži s svojo žilavo rokó ognjivega mladeniča, stari Albanec se pa nasmehne: »Ne z besedo, ne z grožnjo, dejanski pokaži, da si Slovan, in vsi začnó vikati:

»Kirdžali, tí si Slovan, otmi nas iz grenke sužnosti, v tvojih rokah je naša usoda!« —

Na Kirdžalijevem obrazu se bere strašen dušni boj, na očéh pa, da se mu je omajal prvi sklep. Tovarši silijo va-nj, Kirdžali pa ne vé, kaj bi; premišljuje, in napósljed obljubi s pretrganim glasom: »Pústi me, Mihajlaki, umorím pašo.«

Kordaki ga brž prime za besedo: »Prisezi na krščanskega Boga, na slovansko svobodo, da izvršiš svojo obljubo!«

»Prisegam,« zatrdi Kirdžali s slabim glasom.

»Kirdžali! ali če ne misliš, premisli se; pomisli, da gorjé tistemu, kateri krivo priseže na Boga, krivo na svobodo. Sramota in prokletstvo takemu živemu, sramota in prokletstvo njegovim kostém po smrti!«

»Prisegam! umorím ga!« vskrikne s silnim, z vzvišenim glasom Kirdžali, in objemati ga začnó vsi po vrsti.

»Kirdžali naš! Smrt paši, prostost nam!« in govoril je dalje stari Kordaki tako-le: »Ali ne misli, da sami nimamo pogumnih src ali krepkih rok. Vsak izmed nas je gotovo pripravljen, umoriti Mehameda, toda to se mora zgoditi še danes ali pa nikoli: jutri bi bilo prepozno. Paša bi izvedel vse, in naša usoda potlej! britko bi jokala svoboda. Ta-le čas pa ne more nikdo izmed nas k paši, samo ti. Danes obhaja ravno rojstni dan svoje hčere. Ti bodeš igral na seždaro*), zapoješ kako bolgarsko pesem našemu zatiralcu, na sramoto slovanski svobodi. Zaigraj mu z bodalom tisto trenotje, ko začuješ strel v gradu na dvorišču. Izmajlovčanje so z nami, janičarjev pa ni veliko; torej zmoremo. Upajmo v Boga in vsak v svojo sabljo! Gotovo zmoremo, in potlej zapojemo pesem o svobodi!»

Kirdžali in ž njim vred vsi zavpijejo zdaj:

»Zmoremo in zapojemo pesem o svobodi!«

»Zdaj pa se razidimo vsak, kamor ima kateri, ti Kirdžali pak pripravi se, uberi seždaro in nabrusi bodalo.« — Divja truma ognjiva, vsa maščevalna, zapusti karavan-seraj.

Kirdžali, prišedši v svojo izbo, ubere strune na šezdari in na kamenu nabrusi bodalo. Z neko staro junaško slovansko pesmijo si razvname mladostni ogenj, ogluší vést, vgasí zadnjo iskro

*) Seždara — kitara.

svoje hvaležnosti in v imenu svete vere, v imenu svete svobode pa ojači roke in srce za namenjen zločin.

II.

Po dvoréh v palači gorí mnogo lučij v smolnih bečkih, in v haremu zlatí velejasna svetloba kristalna okna. Svečanost obhajajo v palači, svečanost v Izmajlovu. Paša slaví rojstni dan svoje edinke, svoje predrage hčere. Milosti, darov, jedij pijače, vsega tega je ukazal obilo razdeliti svojim služabnikom in Izmajlovčanom.

Čuden mož je ta kiaja*) Mehemed. Cvete mu slava, z zakladi ne vé kám, v veliki časti je, kako mogočen, ali káj se zmeni za vse to! Hladno tepta po vsem. Čast, ljubezen, razkošje se mu razgrinja pred nogami, smeje in ponuja njegovemu objetju, ali zaničljivo zametuje vse. Kedar se smeje, se smeje kakor po sili; kedar se mu razjasni čelo, se mu razvedrí kakor primorano. V vojni je hraber in krut; kedar je mir, tačas je résen in zmerom le sam. Starost ne more speliti v njem čutnega žarú; komaj je preživel polovico četrtega desetlétja, pa živari, ne uživa životnega razkošja, kakor človek z unega sveta. Takošen je Menemed, paša, vodnik, gospodar. Ali oče! — Levinja ne ljubi svojega edinega

Kiaja — pašin namestnik.

adiča, kobila ne svojega novorojenega žrebeta
ko, kakor Mehemed svojo Selimo. Z dóma
sli ná-njo in hrepení po njej, domá pa se smeje
samega veselja, ali pa joče kakor otrok ali
azen. Selima je njegovo življenje, njegov svét,
ratka — vse. Stari Hakim, črni pašin skop-
nec, pestún, služabnik, zvest kakor pes, ta pri-
véda, da kiaja Mehemed ni bil tak pred leti,
je bil ognjén, strasten, vesel, nevgnan raz-
šnik, skop, slavohlepen. Dvajset lét staremu
je srce vnelo za sužno Gruzijanko, Saro Mi-
elo po imenu. Ljubil jo je kakor svojo dušo,
kakor Mohameda, kakor Alaha. Ali nekoliko nedelj
Seliminem rojstvu vzame neusmiljena smrt
bimko Mehemedu. Od takrat je strastni Turčin
rtev vsemu svetu, in kakor je prej goreče in le-
ater ljubil, tako ljubi po njeni smrti hčer. Stari
nim prisega na Allaha, na proroka, da že tri-
ajst let paša ni nobeni odaliski vrgel več nobene
te, da nikoli nobeni več ne daruje nobenega
rijaznega pogleda, da-si sleherno leto kupi obilo
ajkrasnejših deklet vzhodnih in zahodnih, in jih
obiva za davek in za dar od sultana, da mu
eličajo harem. Stari skopljenec ne laže, mora
ovoriti sveto resnico, on je edini zaupnik hare-
novih skrivnostij svojemu gospodu.

V veliki sobi, v zakladnici orijentalske giz-
avosti, razliva se v potokih velejasna svetloba

po zlato- in srebro-tkanih šarenicah, in sija ogenj lije svojo svetlobo po pisanih perzijskih preprogah in kašmirskih zagrinjalih. V alabastrih posodah šumí in kipí sorbet*) iz raznih vrst vzhodnega sadja. Lahki oblaki arabskega kava plavajo po sobi in čarobno vonjajo. Na mehanici sedí Mehemed, poleg njega pa mladi Selima. Paša odgrne zavoj devi z obličja in zažene jej božati krasno lice, božati s svojo trdo roko svilne obrvi in svítle, vranje črne lasé nad njenim rujavkastim čelom. Odaliske pojó in pleškopljenci skačejo, bobnajo, in za sténo krovmogodci na janičarske rogove, trobentajo trobentami in pavkajo pavkarji. Selima se raduje: oko pleše s plešočimi vrtinci vred, uho slastno s godbin odmev in njena duša se pojí s šumom veseljem in kipí. Paša pa ne sliši nič, ne vidi nič; zamaknilo se mu je oko v hčerino obličje, raduje se njene radosti, uživa njeno življenje.

Nehala je godba, nehal ples. Mehemed spregovori: »Huriska moja! ali rada poslušáš šezda Tvoja mati jo je rada poslušala.« Pa kar umolne in solze mu zalijó oko; rad bi je bil utajil, ni mogel. Selima otare solze očetu s svojo ljubimiroko in z nežnim, sladkim glasom začne utekati v njegovo srce: »Kako si dober, oče: če veš, kar ljubiš ti, to ljubim tudi jaz.« — P

*) Sorbet — turška hladilna pijača.

se pa razplemení in svoje ustne pritisne na njeno čelo. »Predraga hči, taka je bila tudi tvoja mati!« Zdaj tleskne, in stari Hakim stopi pred-enj in do tal skloni čelo. »Pokličí Kirdžalija, in šezdaro naj prinese s seboj.« Hakim odide, pa kmalu se vrne z bolgarskim mladeničem. Selima hoče spustiti zavoj po obličju, ali Mehemed jej na láhko za-drži roko rekoč: »Saj je le sužnik.«

Dasi je rekel paša to natihoma, vendar Kirdžalijevo uho ni preslišalo njegovih besedij, ki so mu segle v srce kakor meč. Divje je pogledal in ponosno, in ni prijel za strune, temuč za jatagan. Dekle se začne tresti od samega strahú, celó paša si ne upa pogledati v oko Bolgarju; pobesil je glavo in z rahlim glasom spregovoril: »Mladi moj prijatelj! zabrenkaj na šezdaro in zapoj kako bolgarsko pesem.«

Kirdžali ni spremenil svojega pogleda, kratko in pretrgano odgovori: »Ti gospod, jaz sluga; ti veliš, jaz moram slušati,« in ni čakal nobe-nega ukaza več, kar udaril je na strune. Moj-sterski mu begajo prsti po šezdari, nebeško har-monični zvoki izvirajo izpod gibčnih prstov. Začne staro bojno pesem davnih Slovanov, gleda zdaj Mehameda, zdaj Selimo. Prvič to pot vidi pašino hčer, prvič je ženska krasota čudo zbudila v njem. Kakor rešnja zvezda, tako se mu bliska Selimino oko. Njena krasna postava, rujavkasto

obličje, nežni govor, vilinske ustne kažejo kakor kako zrcalo mnoge hude strasti orijentalnega srca. To trenutje je Kirdžali pozabil svoje prisege in trpko bolečino, ki mu jo je bil zadal spomin na svojo sužnost, pozabil je, da je sužen Slovan, Selima pa Muzulmanka — oko in srce se mu je vtopilo vá-njo. Ljubezen, sovraštvo, prijaznost, maščevalnost — vse to se v človeku žive fantazije tako hitro vrstí kakor grom po blisku in z vso močjó udarja v njegovo dušo. Čarokrasna je Selima v beli, zlato-tkani obleki, v belem zavoju zlato-všitem, belo obuta, v naramnicah, okrašenih z amuleti in dragim kamenjem, in z biserji na vratu. Kakoršna sedí tú, vsak bi jo moral imeti za najkrasnejšo Gruzijanko, za najljubeznivejšo odalisko v mohamedanskem édenu,*) ali če vstane in kakor kraljica pogleda okoli; če gori in doli gré po sobi kakor ponosna vladarica vsega sveta, potlej je mogočnost, krona, éden vse le senca, potlej Bog tleska sam svoji divni stvaritvi, a človek mora pasti na kolena in častiti njeno krasoto — to božjo stvar. Kirdžaliju je roka otrpnila na strunah, in glas umrl na ustnah. Paša ni zapazil tega; Selima pa; rdečica jej je polila obličje, — ali od sramožljivosti ali se je kak drug čut vnel v njej, kdo vé? Ženska ima že v najmlajših letih ta dar, da uganjeva čustva,

*) Eden = raj.

ki je zbuja v nas. Na prvi pogled vidi svojemu častitelju v srce tako jasno, kakor Bog vest vsakega človeka. Selima se vsede, Kirdžali vzdihne in vzdigne roko za drugo pesem, kar na dvoru zagrmí strel iz samokresa.

Odaliske vskriknejo, tako so se ustrašile; paša plane pokoncu: »Saj ni nič, slučaj, nepazljivost.«

Selima vstane in neprestrašena pogleda Kirdžalija, a Kirdžali se še premaknil ni, kakor okamenel. Vnovič strel na dvoru, brenkoče orožje in divji krič. Stari skopljenec plane v sobo: »Paša! Albanje so vstali, zarotili so se in hoté tvoje življenje in zaklade.« Mehemed pokojno odgovorí: »Hakim! varuj harem, precej jim odgovorim.« — Objame hčer in poljubi, in potegne meč iz nožnice. Kirdžali divje pogleda pašo v obraz in zgrabi za jatagan. Selima vskrikne, prestrašena in solzna: »Oče, varuj dragega življenja! Kirdžali, brani mojega očeta!« — In paša se vèn gredé zadene ob Kirdžalijeve prsi, Kirdžali pa potegne jatagan in dere za njim.

Moško se branijo janičarji, Albanje se pa zaganjajo vá-nje in vpijejo: »Udajte se, vaš paša ne živi več!« V tem se oglasi sirov, grmeč glas: »Neverni psi! še živi še, na vašo nesrečo!« — To je znani Mehemedov glas. Janičarjem raste srčnost. Albanje začnó še huje divjati, in divjejše

napadejo Turke. Eden je že nameril na Mehemeda, ali Kirdžali mu orožje z jataganom odbije znad pašine glave, in z ostrino odmahne Albanu glavo z vratu, kakor žanjec s svojim srpom mak s stebila. Albanje začnó vpiti: »Izdaja, izdaja!« in prhajo na vse strani; janičarji besno deró za njimi, in ktereга dohité, vsakega ubijó. Pri rudeči smolni luči se vidi, kako bojuje paša in kako Kirdžali mahljeje odbija od njega, kako ga zaslanja s svojim telesom, kako brani in zadaja smrt svojim starim tovaršem.

Naposled se vse vpokoji. Albanje so bili pobiti večidel vsi, druge so pa janičarji polovili in povezali. Predno so Izmajlovčanje mogli v orožje, že jim na ušesa prikrili glas o izgubi. Zapirali so se, zaklepali v hiše in prosili Boga, da bi z večnim molčanjem zagrnil njihovo namero, kakor bi bilo krivično, pa ne pošteno, ne častno, ko bi se oteli iz turške sužnosti.«

Sredi vstajnih trupel prime paša mladega Bolgarja za roko: »Na tem-le mestu te povišujem za ago svoji novi straži!« — in neki mrtvaški glas pristavi: »Izdajico, odcépljenca, nekdanjega lupežnika!« — Paša sune z nogo neko truplo, pikne z mečem, ali ni bilo več živo. Stari Kordaki je izdihnil svojo dušo, rekoč: »Lupežnika!«

Mehemed ukaže, naj zmečejo v reko trupla, zalótence pa zapró: »Jutri jim pa pokažemo, kaj znamo,« sam je šel pa v harem.

Ves zamišljen stoji Kirdžali na mestu: »Jaz sem izdajica, krivoprisežnik, izneverjenec. — Zdaj sem pa res zaničljivec, izmeček, brez rodú, brez vere, brez časti. Ali Selima, kako je krasna, to je angelj! Rekla mi je: »Kirdžali, brani mojega očeta!« Kako bi je ne bil slušal?« — Dolgo časa se je boril mladenič sam s seboj, naposled se pa zgrudi na tla brezupen; opojila ga je bila ljubezen, opojila nada.

III.

Kirdžali ne spí: obup, ljubezen mu pali dušo tako, kakor kužnega vročina. Noč je mrzla, rosa obilna, a vendar vre kri v mladeničevih žilah. Na nebu je tiho, na zemlji tiho, ali v Kirdžalijevi glavi burno in hrumno, kakor v zraku o morski vihri. Vsede se, začne mencati oči, krči roke, rad bi se prepričal, da ne spí. Divne prikazni plešó pred njim. Krvavih prsij, divjega pogleda, krčevito zategnjenih ust kaže za njim stari Kordaki: »Izdajica! — izneverjenec!« Otroci in žene, bolgarske in valaške, se mu posmehujejo, s prstom kažejo za njim in kričé: »Kukavica, izmeček brez časti in brez rodú!« Kirdžali začne mežati, ali neprenehoma prikazni plešó okoli njega. Rad bi skoro jutranje zarje, ker meni, da izginejo o belem jutru prikazni. Bolestno vzdihne in vprè

oko v harem. Zdi se mu, da vidi belo obleko žensko postavo pri oknu; to je Selima, hvaleži se mu leskečejo njene oči, vonjavo smehljaj njene ustne. Kirdžali je pozabil svojih bolečin ves srečen je zdaj, na vse prsi diše sapico, veje od drage Selime. Debelo se je zagledal krasno devico in prosi Boga, da bi podaljšal no ker o belem dnevu mora zapustiti kraj svo sreče.

Še zmerom ima Kirdžali zamaknjeno oko Selimino postavo, ali jo res vidi, ali se mu zdi; kar ga zdrami neki tih glas, kakor iz ta »Kirdžali! Kirdžali!« — Bolgarski mladenič s zdrami in pogleda okoli sebe. — Ali ne vidi ni Ali zopet se oglasi tisti glas: »Kirdžali! Kirdžali!« — Zdaj vstane in gre pogledat. Še nekoliko le trupel; dotakne se enega ranjenca, pa je mrtev tudi drugi je že trd; ali ko se približa tretjemu ta šepne: »Kirdžali, otmi me, prisegam ti hvaležnost«.

»Ali si ti, Mihajlaki, ali te je že drugo vrug prinesel meni na pot!«

»Ta pot bodi Mohamedan, ali postani pašer ali kar hočeš, meni vseeno, samo življenje m otmi.«

»Idi z menoj.« — Mihajlaki vstane, in videl se mu je, da je popolnoma zdrav. — »Arnavt ti nisi nič ranjen.«

»Mene se ni dotaknil meč; ali raje bi, da bi me zavlekli v Donavo nego da pridem v ječo in jutri na kol. — In šla sta skozi dvor, ko so janičarji na poti po ostale mrtvece. Poznali so novega ago, ali nikdo ni rekel besede. Srečno sta prišla skozi vrata iz palače. Sredi mesta Mihajlaki vstavi Kirdžalija: »Ti si nas ogoljufal, lahko bi se ti osvetil zato, ali otel si mi življenje, za kar sem ti obljubil hvaležnost. Arnavt Mihajlaki zna biti zvést svoji prisegi. Ako bi utegnil potrebovati naše pomoči, na katero se laže zanašati nego mi na tvojo, le samo omeni naši Arnavtki Fariki, in Mihajlaki ti bode precej pripravljen, da ustreže tvoji želji.« — Izgovorivši izgine po stranski ulici med hišami. Kak drugi krat bi bil Kirdžali z mečem kaznil take zaničljive besede, ali ta pot je moral pogoltniti trpko razžalitev, in vrne se v palačo.

Drugi dan o solnčnem vzhodu so za kazen morali umreti vstajni Albanje, Kirdžali je pa od paše dobil za spomin — prav iz njegovih rok: zlatoresasto rdečo obleko, bel turban iz kašmirskega tafeta in rdeč, znotraj siv kožuh: častna znamenja in imenitna Muzulmanom, kristijanom pa nečast.

Mladi aga ukazuje 500 čilim vojščakom, poslušnim vsakemu migljeju. Lahko bi poskusil, da bi se izkopal iz otomanske sužnosti; lahko

za svobodo vnel daška in slovanska plemena, ali še na misli mu ni to: mladi Bolgar ljubi Selimo, nikakor bi jej ne izkalil sladkega pokoja; rad bi svoj život pustil goljufivi usodi, da bi ga Mehemedova hči le enkrat prijazno pogledala s svojimi temnimi očmi; njej na ljubo je pozabil tistih krasnih sanj o stari slovanski svobodi; njej na ljubo zakriva podobo Marije Device z muzulmanskim kožuhom. Gotovo bi zatajil Kriščevo vero in Mohameda slavil z dušo in z ustnami, ko bi Selima le rekla: »Jaz hočem,« kajti beseda »hočem« iz ljubimkinih ust je ljubimcu zakon, božja beseda.

Leto teče, vrsté se meseci, tedni, vrsté dnevi, spremin se umiče spreminu, ali Kirdžalijevo srce, njegova usoda se nič ne predrugači. Srce mu gorí tako, kakor je gorélo, zmerom je na konju, vedno meče kopje in vojuje, kakor je vojeval; vrata v harem so mu pa le zaprta, rad bi časi videl Selimo, pa je ne more. Ob samem zraku ne more živeti človek, ne more gorečega srca utešiti s samo nado. Zlate sanje, zlati gradovi v zraku vežejo človeške misli na čas s svojimi čarodejnostmi. Pokne pa trenotek, da se razprhnejo, da izginijo kakor jutranja megla, kakor pena na vzburjeni vodi. Nepotrpežljiv je že Kirdžali, mrzi se mu, ker mu je življenje tako enolično; mrzi muka dušne ljubezni, zopet se mu v

lavi zdaj pa zdaj zbudí stara znana misel na
vobodo in ponos sladko šepeče na uho: »bodi
lož!« — »Saj to hočem,« spregovori Kirdžali
selej in začne z besedami in z darovi podku-
ovati Albane, Mehemedovo pribočno stražo.

Nekega dne na večer pridírja neki tatarski
el na penastem konju v Izmajlov in se ustavi
alači pred vrati. Kljuse strašno zazíje, globoko
opne in potni dim ga vsega pooblači. Tatar
apne prsi, hlepno dihne vá-se zdrave sape,
koči s sedla, popravi si žolti turban, stegne se,
a mu kosti pokajo v členkih, potlej pa velí, naj
a vodijo k paši. Radovedni stopijo okoli njega,
prašujejo ga, odkod je prišel in kaj bi rad.
atar pa le molči, kakor ne bi imel jezika, gleda
koli sebe, odmajuje z glavo in ne zine nobene.
ako se mora vesti muzulmanski poslanec; ukaz
egovega gospoda je sveta skrivnost, ki jo smé
zodeti le tistemu, kteremu gospod reče. Ne-
vestega posla bi Mohamed izobčil iz števila
lamu zvestih otrok in po smrti bi ga ne pustil
sedmo nebo gledat prekrasnih hurisek, temuč
blissina*) bi na veke bila njegova duša. — To
enotje pride črni skopljenec, stari Hakim, migne
atarju z roko in ga vodi naravnost v harem.
akor se lovski psi brž zberó, valjajo po tleh,
kačejo, cvilijo od samega veselja in lajajo, ko

*) Eblissina — hudičeva.

zagledajo osedlanega konja, lovski rog ali puška, ker so jim to všečna znamenja, da pojdejo na lov, tako tudi muzulmanski vojščaki: šepečejo srečo voščijo drug drugemu, bistro gledajo gladijo držaje svojim sabljam in jataganom, katatarski jadernik nosi glas ali na vojno ali kak plen.

V haremu se Mehemed sam razgovarja s Tatarjem, naposled pa da poklicati Kirdžali. Mladi aga stopi pred pašo, prikloni se mu spodobno, ali ponosno, in vpre oči vanj, ni pobesil, kakor je sužnikom navada.

»Kirdžali! jaz te poznam, kako si mi zveš srce imaš tudi hrabro; ponuja se ti slava in lahko se izkažeš. Ti bolgarski psi so se uprli paši o mogočnosti, vladarju vsega sveta. Jutri o solnčnem vzhodu odrineš na čelu vsej albanski straži na Izmajlova. Tatar bode pa tvoj kažipot, ta ti prikaže, kje se je vgnezdil sovražnik. Po bliskovito plani nanj in uniči ga z gromovo silo. Če boš pa sila, pridem jaz za teboj. Jutri zjutraj se zbudiš z vsem svojim spremstvom na dvoru v palači. Aga se prikloni in odide, paša pa da poklicane svoje druge bojne vodnike, in vsakemu je naročil in ukazal, česar je bilo treba.

Kirdžali je na kratko zapovedal Albancem: »Jutri pred solnčnim vzhodom imejte konje osedlane, orožje pripravljeno. Za tri dni vzemite

seboj živeža zá-se in za konje. O solnčnem
zhodu odrinemo.« — Nikdo ni ne črhnil, še na
isel ni prišlo nobenemu, da bi bil vprašal, kam
pobjedejo in po kaj, vsi se brž in veseli razidó
pripravijo, kar jim je ukazal aga. To mora
vojščak, da precej sluša, da se ne obotavlja, da
vrši ukaz, pa nič ne vprašuje, kaj in kako. S
ko vojsko bi lahko zmogel ves svet, kakor je
olg in širok. Stokrat gorjé pa in prokletstvo
vojski, če se vojščak obotavlja, če premišljuje,
vojskovodja pa ne zna oponesti se. — Kirdžali
re v svojo sobo, ogleda orožje in vojno obleko,
pokaže sužniku, naj mu podkuje vranca, in ko
stane sam, začne široko korakati gori in doli
o sobi in srditi se: »Paša me pošlje kakor psa
a lov. Tatar ti pokaže zverjad, ti pa bíj in môri.
jud, ki bi rad svobodo, to so bolgarski psi.
Kirdžali! ti si izdajica, nezvestnik, vreden, da v
bratovsko kri pomočiš svojo roko; vreden, da
pod Mohamedovim praporjem bojuješ za svoje-
erce, za pravoverne kristijane. Čakaj, paša! Bojišče
ni tvoj harem, tam ni nobenega satana, da bi
ne skušal, nobene krasnolične device, tam se
ne bliska temno Selimino oko, da bi te obvaro-
valo, Muzulman!« — Zdaj zaškriplje z zobmi in
živje se zasméje. — Kirdžali ima brke, ima ja-
agan, ima roke za svobodo in srce za vero. »V
sili, tačas znajo prositi, in Selima je rekla: »Kir-

džali, brani mojega očeta!« ali potlej je pozabil da živi kak Kirdžali na svetu.« — Vzdihne. »Zakaj njene podobe ne morem izbrisati iz spomina?« — Gre nekolikokrat gori in doli po sobi. »Ali izbrišem si jo, čakaj, ti ošabni paša! Z mojim pomočjo si zmoget in kaznil Albance, zdaj jaz s tvojo zmorem in uničim tebe in tvoje Muzulmane!« — Že je hotel v mesto, zato da se porazumel z Mihajlakijem in z izmajlovskim Valahi, kar nenadno stopi v sobo nenavadni gost, stari Hakim. Kirdžali se začudi in odprta usta, kakor bi hotel vskrikniti na ves glas, vskopljenec dene prst čez usta, naj molči; približno se agi in šepne na uho: »Moja gosudarka, krasna Selima, ti vošči zmago in rada bi, da se kmalu vrneš. Pošilja ti ta-le darek; imej prstan na varo, varoval te bode, da ne onesrečiš; ruto nosi na prsih, da ne pozabiš nežne roke, ki jo stikala. Ali če ti je življenje kaj drago, če hočeš še dalje gledati dnevno luč, molči, če ne govoriš meni, gorje tebi.« — Ko pové, da agi v roki spomin, zaviti v tenko platno, in tako brž odide, da Kirdžali ni utegnil spregovoriti, ne roko stegniti, da bi ga bil pridržal. Kakor okamenjeno tako stoji, sam ne ve, ali je to res Hakim, ali mu le senja, da je to le fantazija. Razvije platno, odviije zlat prstan na zlati verižici, okrašen s bagdaškim safirjem in s čerkeskimi amuleti. Be

ruta je iz delijskega mušlina in krasno pisano pretkana, zares mojstersko delo. Kirdžali ogleda to tkanino: pote, posute s cveticami, na konceh zlati slavčki, miljenci vzhodne rože; na sredi dve sklenjeni srci, spodej pa armenske črke: S. M. K., prav spodej pak so vtikane te-le besede: »Bog je ljubezen ustvaril za ljudi«, pravi slavni pesnik Sadi. — »Srce išče srca; ko se pa najdete, sklenete se trdno, kakor demant. Smrtni ogenj jima ne more nič, še v eden se preselita z ljubeznijo, kajti ljubezen je najkrasnejši božji dar«. Strastno poljubi Kirdžali ta napis, poljubi tkanino, poljubi mušlin, saj vse to je bilo v Seliminih rokah. Obesi zdaj prstan na vrat, dené ruto na srce in ni šel iskat Mihajlakija. Še je kipel v njem sklep, ki je bil pognal v njegovi duši, ali premislil se je. »Jutri bodem videl, kaj in kako.« Tako vse odlašamo le na jutri, vse reči, katerih nečemo izvršiti, ali pa če nismo zadosti srčni, da bi je. Ko mladi aga uteši očitajočo vest, da je na »jutri« odložil svoj sklep, potlej je bil srečen, kakor slavček, rožni milček, kedar sedi na cvetju in diše njegovo vonjavo; srečen je bil in dušo in srce je imel zamaknjeno v cvetje sladke ljubezni. Vso noč se mu je sanjalo o temnih očeh, o krasnolični Selimi.

Priplulo je izpod zemlje solnce, krvavo solnce, in ognjive žarke vsiplje na svet. Med

oblaki sveti mesec; ali sramožljivo blede in skriva gled svoja rožička, rad bi strpel blesk solnčnega obličja, pos ali ne more ga; sram ga je in pripravlja se na kma vtek. Na dvoru v haremu stoji cela truma albanskih des jezdecev, mladi agi pa na črnem arabcu v divnem pre skoku jezdari gori in doli med vrstami. Besni strl konj mu zdaj koplje v tla z zadnjimi nogami, krič kmalo plane kviško kakor ščuka izpod vode, tak na plesišču in igra z nogami v vetru. Pa ustavi vojm se, začne grebsti s kopiti, veter mu razpihuje na zm ali drobne nitke svilno grivo, potlej repne in dvigne ter rep, da je kakor nojev čop, in iz nozder in očij zac mu srši ogenj. Nerad je Kirdžali na konju, ali je vendar tako sedi na njem, kakor bi bil prikovan po k sedlu, ne za palec ne odskoči, še premakne ag se ne. Nerad drži uzdo, ali vendar jo z mojstersko MI roko. Bogato ima konja osedlanega, bogato je je oblečen sam, ali stokrat strastnejše njegovo ma obličje. Albanje, janičarji, skopljenci, vsi imajo Ki oči uprte v mladega ago, ali Kirdžali, da-si dirja v med vrstami, še ne pogleda na-nje, neprenehoma da z očesom strelja na okna haremovih čumnat. m Sokolje ima oko: skozi močne šipe zagleda Se- si limino obličje za odgrnjeno zaveso. Naglo se na pogovorita z očmi, in z ognjivim pogledom si pride prisežeta večno zvestobo. Zdaj ponosni Mehemed na pride na mostovž; s preskušanim očesom po- ol

gleda vrsto za vrsto, jezdeca za jezdecem, na-
posled pa ukaže, naj odjezdijo. Aga kmalo dirja,
kmalo jezdi v skok okoli bojnih vrst, zdaj na
desno zdaj na levo, in 500 jezdecev se naenkrat
premakne z mesta, tako naglo, kakor bi oreh kdo
strl. Temni paša sam se nasmeje ta pot in za-
kriči: »Kirdžali! prvič se ti slavno polje odpira
takrat; varuj, da ne skališ bojne slave mojemu
vojaštvu!« Aga dvigne meč, na znamenje, da ali
zmore ali pa pogine, skloni čelo h konjevi grivi,
ali pred pašo ali pred devo, ki je gledala iz ha-
rema skozi okno — kdo ve? obrne konja na
zadnjih nogah na tako majhnem prostoru, kakor
je plošček velik, zdirja pred trumo, še enkrat
pogleda nazaj, in Albanje odjezdijo skozi vrata,
aga pa na čelu jim.

Kako razkošje vre v Kirdžalijevem srcu!
Mladi aga ve, da srce gori za-nj, in nad to srečo
je ni nobene druge na svetu. Jezdijo skozi Iz-
majlov. Tatar dirja naprej, k Donavi kaže pot.
Kirdžaliju kipi duša od same nepotrpežljivosti;
v trenutju bi rad zgrabil in zmogel sovražnika,
da bi se brže vrnil in položil zmagovalna zna-
menja Selimi k nogam.

Veter veje od séverja k jugu; po temno-
sinji. Donavi se podé gosti valovi, — po Do-
navi, ki s penami svoje jeze peni svoji skalnati
obali. Po široki strugi na šajkah se pelje albanska

truma, sami jezdecí, pelje napít se kristijanske krvi in ugasít slovansko svobodo! Slovanski in daški veslarji pa veslajo, stara Donava nese poln šajke na svojem hrbtu, ali ne vtopí jih! Očito da je zapisano v usodni knjigi: »Ni še udarila ura svete zmage svobodi in sveti Kriščevi veri.

Šajke priplujejo k obali, jezdecí poskačejo na suho, vstopijo se v vrste in zdirjajo ob Donavi po silistrijski cesti. Pred njimi se kadí prah in za njimi se vzdiguje dolg oblak. Tretji dan zaslišijo topove, kmalo potem zagledajo dim in mesto Silistrijo v ognju. Grad še stoji, zastop besnih Bolgarjev se zaletujejo vanj, v njem pa se Mohamedanje branijo. Kirdžali se zmislí na svoje rodišče in srce se mu začne krčiti. Tatarski kažipot pokaže na grad, rekoč: »Aga, tukaj so vražnik divjá, tam pa se naši branijo!« — Kirdžali se začne tresti, vstavi se, že mu je na jeziku »Za bolgarsko svobodo, za Kriščevo véro!« ka se vznemiri konj pod njim, in Kirdžali začuti pretkano ruto na levi strani na prséh, zlato verižico na vratu, in Selima se mu v duhu prikaže v bliščavi vse svoje krasote. Zavihtí sabljo nad glavo in zakriči: Allah, Allah! Za menoj!« in zdirja naprej proti Bolgarjem. Albanski jezdecí zarjove kakor čreda samih hudičev: »Allah, Allah!« Začne sukati svítle meče in drezati konje, da kar v skoderó za ago. Vse je temno in zavito v prah

zemlja doní od konjskih kopit, sapa žvižga. Bolgarjem je ta naskok nenaden: zmešajo se in začno bežati, osvobodjena posadka privrší iz gradú in se zedini s Kirdžalijevimi Albani: gonili in tolkli so se do trdne noči. Vsak Alban si je po deset bolgarskih glav navezal na pas in na jermenje na sedlu. Paša silistrijski je dobro plačal odsekane glave. Kirdžaliju je podaril dva arabska hata (žrebca) in bogato opravo za oba, 2.000 zlatih lev, verižico iz samih dragih kamenov in zeleno-žametov kožuh, našit s soboljo kožo.

Deset dnij so plenili po bolgarskih vaséh in požigali, in Kirdžali je povsod sam ukazoval in požigal in plenil. Namen je bil gotov, sto vasi je bilo sam pepel, do tal požganih, deset vreč bolgarskih ušes so poslali v Stambul sultanu za dar. Izmajlovski paša je za pomoč dobil dvajset voz, polnih dragega plena in 2.000 obrokov raznega blaga. Albanje so si naplenili zlata in drugih rečij, Kirdžali pa obilo darov, priplenil si razsežno mohamedansko slavo, med kristijani pa zasluži novo sramoto.

Na poti nazaj v Izmajlov ga sreča neki raztrgan človek. Vstavi ga, pelje na stran in omeni: »Stari Kordaki je resnico prorokoval, dvakrat si bil izdajica in odcepljenec, tretjič bodeš pa morilec. Le zapomni — zmisli se ná-me!« in šel je svoj pot naprej. Kirdžali zmaje z glavo, zgane

z ramami: »Kaj bi neki rad od mene ta prokleti Mihajlaki?« Jezdil in prijezdil je v palačo. Mehemed ga sprejme kakor svojega sina in povabi na gostijo; rekel je dati mu svoj čibuk*) in pustil k sebi vsesti se mu in kaditi. To je velika milost ponosnega paše, velika čast ponosnemu agi. Kak drug Turek bi svoje življenje dal za to, ali Kirdžali? . . . kaj njemu mar vse to, ker ne vidi Selime.

IV.

V izmajlovskem gradu imajo goste. Stari Hadži Ahmet, vidinski paša, je prišel obiskat kiajo Mehameda. Nekdáj se je Mehemed učil vojskovati na njegovem dvoru pod njegovim krilom; zdaj bi pa sam rad učiti dal Mehemedu svojega sedmega sina, dvajsetletnega Hussejna. Spodobi se, da roka roko umije. Častitljivo je paša sprejel svojega starega varuha, pošteno obljubil varstvo Ahmetovemu sinu, obljubil svojo edino hčer za ženo in neizmerno imovino za doto. Dasi je pa to obljubil samo vpričo štirih sten paši, vendar ni ušlo Kirdžalijevemu ušesu; resnična je stara prislovica: da mož poslednji izvé, kaj misli in namerja njegova žena, ljubimec pa prvi, kaj kuje ljubimka in kaj drugi mislijo o njej.

Ali kaj se godi v Kirdžalijevem srcu? — Peklo razsaja v njem. Sam ne vé, kaj bi; pustil

*) Čibuk = turška lula.

je uzdo obupu osamljen. Nesrečnež se mûči in vjeda, kar mu moŕgani ne zavró. Preklinja, kolne pašo, pašino slavo, vero, njegovega Boga in celó Selimo; le to mu še srce hladí to trenutje. Vpričo ljudij mora tajiti svojo boleost, ali ta tajnost še huje draži njegovo obupljivost. Ljubimcu, ki méni, da je nad grobom svoje nade, takemu je smeh drugih ljudij ali pa njegov posiljeni smeh bridek meč v ranjeno srce. Tega ne more več preŕiveti aga, iskat gré Hakima. Na srečo ali nesrečo, v mraku ga najde na vrtu pri haremu. Prime skopljenca za ramo in premakne ga: »Starče! še danes moram videti Selimo, če ne — in z desnico pokaŕe na jatagan. Hakim se stresne in plane na kolena: »To ni mogoče!«

»Mogoče! Če mi odbiješ prošnjo, z mečem v roki si izklestim pot k njej!«

»Drzneŕ! pogubi sebe, njo in mene.«

»Kaj zató, da se le zgodí, kar hočem!«

»Aga, rotim te pri Seliminem imenu, bodi pameten!«

»Nič! Čuj, starče, do polnoči te bodem še čakal, po polnoči pa se zanesem le na svojo roko in na svoj meč.« — Naglo vzame roko s skopljenca in urno odide. Hakim pa se podpre na zid in začne premiŕljevati.

Jutri bode ramazan, mohamedanski postni dan, jutri noben véрни prorokovec ne vzame nič

v usta o belem dnevu, zató se danes do sitega navečerjajo vsi, po večerji pa polukajo vsak svoj precejšni srebrno oviti obrok opija, da napojé dušo in telo vtrdé za lakoto. Kirdžali pa neče ne večerjati, niti opija; nič se ne gane iz svoje sobe, nemiren šteje minute do polnoči, in že je pokojnejši, kajti sklenil je, kaj učini. Ne zanaša se na skopljenčevo pomoč, zató ima jatagan dobro nabrušen in čaka. Da bi se pripravil na smrt, da bi utešil svojo vest, tega njemu ni treba: nerad živí, smrti se ne bojí; kar pa vest, za-njo se ne zméni več — kar je drl v Silistrijo, poslovil se je od nje za vse večne čase. — Ravno ko mu je šinil na misel Mihajlaki in sklenil njega vprašati za svét in pomoč, se odpró na lahko duri in v sobo stopi neki skopljenec z zavitkom pod pazduho. Zapré duri, pogleda po izbi in spregovorí: »Hakim me je poslal, preobleci se aga, ná, in idi z menoj; s tem razvije mu skopljenško obleko. Kar bi trenil, tako hitro se preobleče Kirdžali. Skopljenec je stal kakor na trnu in vlekel na ušesa. Aga je bil oblečen, ali jatagan je imel pod kaftanom. Skopljenec poprosi: »Le tiho, le oprezno,« in odideta. Šla sta skozi dvor; ne žive duše ni bilo nikjer, vsi so večerjali. Pred vrati pri haremu je eden izmed janičarjev hodil gori in doli, pogledal ju, videl, da sta skopljenca in pustil noter, še zmenil se ni

za-nju. Na dvoru v haremu je bilo tudi vse prazno. Skopljenec je na vse strani obračal oči, ali ju kdo vidi ali ne, odpre vrtna vrata in reče: »Čakaj me tú-le, ali tiho,« — porine Kirdžalija na vrt, zaklene vrata in odide v harem.

Svitloba miglja Kirdžalijevim očém skozi haremova okna; za belimi zavésami se gibljejo človeške postave kakor sence; ali moški ali ženske, tega ni mogoče spoznati. Morebiti je tudi Selima že večkrat šla mimo, ali ta vražji mušlin zakriva pozorno šipe v oknih. Noč je hladna, veter oster; ali Kirdžalija nič ne zebe, samo čas mu je predolg. Veter strese list z drevesa, trava zašuští v vetru, mraz mu prešine žile in stisne srce, kajti kakor želva, tako počasi se vleče čas človeku, kterega muči, če mora čakati. Vendar začne napósled pojematí živost v haremu, luči gasné zaporedoma. Kirdžali je pripravljen: »Kar obesim se Selimi okoli vratú, pritisnem svoje ustne na njene, vdihnem svojo ljubezen vá-njo, izsesam njeno iž nje. Umrjem pa od samega razkošja, pa tudi Selima umrje v razkošju; in potlej . . . naj se zgodi karkoli.« Kri mu vré in hoče skozi kožo in srce hitrejše bije. Tiho se zaobrne ključ, tiho zaškripajo neke duri, nekdo pride vén in zakašlja. To trenutje je Kirdžali stal pri njem. Bil je skopljenec, ki prime ago za roko. Na zamenje, naj molči, in tiho sta šla v harem,

Duri so odprte: ali je izba to ali mostovž ali sobana, tega ne pozna mladi aga, ker je sama tema vse okoli. Skopljenec zna pot, pelje ga po temi. Kirdžalija spreletí nekak neznan strah: ne mara ga pelje v mrežo, paši v pest ali celó srečnemu Hussejnu pod meč? Seže pod kaftan in potiplje, da ima jatagan. V tem zasliši moške glasove in hojo v papučah. Kirdžali se vstavi in prime za jatagan; skopljenec se pritisne k njemu in šepne: »Nič se ne boj, to je za steno, v pašini izbi; duri v harem so že zaklenjene,« in vodil ga je dalje. Šla sta kviško po stopnicah in prišla zopet na ravna tla. Časi se je luč zablislila skozi kako razpoko, časi mu je mrmranje — muzulmanska molitva prikrlila na uho. Agi se zdí, da hodi že cel vek, in vendar mu je tako čudno v srcu: kmalo tako tesno, kmalo zopet tako milo, da bi rad in nerad skoro prišel, kamor gré. Ustavita se pred nekimi durmi, kjer je zlatosijajna luč blistala skozi razpoko in vonjava dragega kadila dušo napajala z razkošjem. Skopljenec trikrat varno zacepetá z ного, duri se odtrznejo, prikaže se neka starka, prime Kirdžalija za roko, potegne ga v sobo, zapre duri za seboj in zapahne.

Sméli Kirdžali stoji pred Selimo, in stoji kakor bi do sedem ne znal šteti: nem kakor kamen. Selima zardí, povési oči in ne spre-

govori nobene besede. Stara Zulma, dojnica Mehemedove hčere, ta se zlostno smeje, gleda Kirdžalija in Selimo, zgiblje z ramami in misli: ali smo jima zato pomogli skup, da se gledata zdaj, potlej pa ločita brž? Že je hotéla ziniti, kar se oglasi Selima: »Kirdžali, kaj bi rad?« — Ženska, čeprav še mlada, čeprav ni izkušena, vendar je smela, precej ima na jeziku besedo, smeh precej domá, in oko, da osrči ž njim moškega, da mu razveže jezik in iz srca odpré njegovim čustvom. Kirdžali pade na koléna pred mohamedanko, poljublja jej noge in roke, in navdušeno vsikrikne: »Selima, jaz te imam rad, raje nego svoje življenje, raje nego svet, nad vse rad!«

Sladke so bile Selimi te beséde, sladki bili poljubci; kakor potoček šepne: »Kirdžali vstani, vsedi se k meni!« — Kirdžali vstane, hoče na pol objeti Selimo in z ognjem svojih ust vneti jej obličje. Omamljena vstane dekle: »Kirdžali, kaj to? Pri živem Bogu, upokoji se!« Divje se zasmee aga: »Upokoji se, izpametovaj se! Prav, hči pašina! Jaz sem sužnik, sluga tvojega očeta, pa sem se drznil . . . tebe, snubljenko Hussejnovu, pašinega sina. Upokoji se! . . . saj se bodem, upokojim se po svoji smrti,« in seže pod kaftan. Selima se zamisli, zardí in dvigne ponosno čelo. »Kirdžali, jaz te ljubim, nič ne skrivam, ali nikoli ne bodem niti tvoja niti Hussejnova!« Aga jej

pade pred noge: »Angelj moje utehe! ti si moja, je
moja na veke!« g

Čuj, Kirdžali! Selima sem le očetu, Selima i
paši Mehemedu; ali tebi in svojemu Bogu pa s
sem Sara Mihaela, kristijanka. Po svojem rojstvu, g
vpričo matere sem sprejela sv. krst in dobila s
njeno ime. Po materini smrti me je Zulma učila S
Kriščevo vero; zdaj pa premisli, ali morem biti a
tvoja, če ne prelomim svoje prisege Bogu.« p

Kirdžali jo pogleda, naglo razpne kaftan in s
prinese obraz matere Božje izpod njega: »Sara
Mihaela, jaz sem tudi kristijan! Zarad tebe bi H
skalil svojo prisego, zaslužil si večno pogubo; r
otmi me zdaj ti!« n

Selima vskrikne: »Zulma, Kirdžali je kri-
stijan!« in omahne mu v naročje.

Mladenič poljubi devico na usta, na oči, na
lice in čelo, in njeno nežno postavo stisne k sebi
tako, kakor bi hotel vso vtisniti v svoje srce.
Zulma sklene roke: »Bog vama daj blagoslov!
Blagoslovi vaju gospod Bog!« V tem se odpró
duri in skopljenec stopi noter: »Selima! Kirdžali,
véliki dan je že.« — Dekle se iztrga mladeniču
iz naročja in skoči na stran: »Hiti vén, dragi
moj!«

»Sara Mihaela! ali mi prisežeš zvésto srce?«

»Prisegam,« odgovorí Sara Mihaela tiho, in
Kirdžali odide s skopljencem. Šla sta na vrt; dan

je bil že velik; skopljenec vstavi Kirdžalija v gostem grmovju in reče: »Vsedi se sém-le noter in dobro skrij, ne pokaži se nič vén, kajti paša se zjutraj rad sprehaja po vrtu, ali pa njegovi gostje, dokler ni tiste ure, ko smejo ženske na sprehod na vrt, jaz grem zdaj po ključe.« — Skopljenec odide, čez pol ure se pa vrne, poišče ago v grmovju, odpre vratca in srečno ga odpelje skozi haremov dvor. Aga je šel v svojo sobo, skopljenec pa delat na vrt.

Muezin že kliče k poldanski molitvi; Mehemed in stari Ahmet poklekmeta, migata z ustnami, šepečeta molitev in klanjata čelo proroku na čast in Allahu na slavo. Ali čudno, Hussejna ni od nikoder. Ali je morebiti šel na sprehod? Ali ga nemara bolezen mudí v sobi? Stari oče gré v izbo: postelja je prazna že od kdaj menda, ker je čisto mrzla. Mehemed pošlje iskat svojega bodočega zeta, ali nihče ga ni videl nikjer. Stari Hakim stiče po goščavi in zakotjih na haremovem vrtu, ali nikjer ni Hussejna.

Dolga je bila očetu in gospodarju ura britke nepokojnosti, predno stari Hakim stopi v sobo. Groza srší iz njegovih očij in tresó se mu ustne. — »Nesreča, gorjé nam, Mehemed, mogočni gospodar! Tvoj gost ne živí več, umorjen leží tam na haremovem vrtu in poleg njega tudi umorjen — skopljenec in vrtnar Hopur.« — To žalostno

oznanilo je bila strela iz jasnega Ahmetu in Mehemedu. Oba planeta pokoncu in vskrikneta:

»Vodi naju na vrt!« — Gresta, ali ne, dereta to trenutje sta pozabila svoje muzulmanske časti. Nad potočkom med jazminovjem Hussejn vznal leži mrtev. Ahmet skoči k njemu, dvigne ga začne obračati in presunljivo jekne. Starček vije in lomi z rokami, puli si z glave sive lase, puli brado, in komaj se mu solza vtrne iz očesa, od same starosti vsušenega. Zeló je sicer zadélo to Mehameda, ali vendar pokojno premišlja umor in ogleduje truplo. Zagledal je na Hussejnu globoko rano na levi strani, ali ne z bodalom zadane, kajti kaftan in pas sta navprek pretrgana; to ga je s krivo sabljo umoril ali z jataganom kaka skušena, vajena roka mu je zadalo rano. Prvikrat ga je zadel v srcé, zató ni dolgo časa trpel Hussejn. Roke so se mu pobésile, usta na pol odprla, kakor bi bil umrl precej o prvem vskriku. Čelo ima že mrzlo, in kri v rani je še sedena. Tri stopinje od njega leži skopljenec Hopur, v tla obrnjen z obrazom in vés skrčen. Zemljo je razdrapal s prsti, šest ràn ima na prsih in na strani, kri teče iz njih, in telo ima še nekoliko gorko. Zraven leži okrvavljeno bodalo — Hussejnovó. Mehemed premišlja, uganjeva ali nič ne more uganiti. Hopur, drug ni imel nihče vrtnih ključev; nihče ni mogel noter, zid

je visok, vrata imajo tri ključavnice. Zločinec menda je umoril Hussejna, potlej pa še samega sebe iz obupnosti, iz samega strahu. Ali kje je jatagan? Iščejo ali ne morejo najti nikakoršnega orožja. Nemara ga je zagnal kam daleč, ali zakopal v zemljo. Kar je, to je! — Tako je v usodni knjigi. — Obupnega Ahmeta odtrgajo od mrtvega sina, truplo pa zanesó v mrtvašnico in ga mrtvaški preobléčejo.

Ta strašna novica se je izvédela v harem, izvedela jo je Selima. Uboga deva joče in ude-ljuje; obdolži se varuhi: »Jaz sem kriva njegove smrti. Gotovo je Hussejn videl Kirdžalija, da je šel noter, ali pa samo sumil kaj takega; Hopur si je s smrtjo kupil večno zamolčljivost, umoril je sam sebe. — Jaz sem nesrečna.« Zulma jo teši: »Ne žaluj, srce moje! saj nisi ti kriva; bož-jih sklepov mi ne moremo soditi. To se je menda moralo zgoditi tako. Izmolive vsak en očenaš in pomiri se ti srce.« — Pokleknete torej, sklene-te roke in začnete moliti in prositi krščanskega Boga za mohamedanski duši.

Ko Kirdžaliju sporočé Hussejnovo in Hopurjevo smrt, mladi Bolgar ni zinil ni besede, ostril in čistil je le svoje orožje, kakor je navada dobremu vojščaku. Po dnevi enkrat sreča Hakima in je hotel govoriti ž njim, ali Hakim

se ga je zbal kakor hudiča in zbežal. Aga si je mislil: Bog vedi, kaj je starcu!

Zakopljejo mrtva Mohamedana. Tri dni po ramazani odjezdi paša Ahmet v Vidin. O slovesu je dejal Mehemedu: Bog ni hotel, da bi Hussein bil tvoj zet, pošljem ti pa svojega še stega sina Abdalo, morebiti je še vendar v usodni knjigi, da bode tvoja Selima moja sinaha.« Mehemed prikljme z glavo in položi na srce roko rekoč: »Hadži Ahmet, kar le želiš, vse ti storim.«

Mehemed sam spremi vén iz mesta na konju vidinskega pašo, aga Kirdžali pa jezdi z njim prav do Donave. Na poti suče po stari navadi svojega konja. Ahmed ga gleda, srce mu krvavi, ko pomisli: »Moj Hussein se je tudi tako skazoval na konju. Samo on bi se bil mogel tó ago poskusiti v gibčnosti in moči.« Približa se Kirdžaliju: »Mladi jezdec! jaz te ljubim; ti me spominjaš na mojega sina. Čuj, ti bi ga bil gotovo rad imel, ko bi ga bil le poznal, — pa tudi Hussein bi bil tebe ljubil . . . Ali usoda je hótela drugače! Na, sprejmi od mene za dar njegovega belca, to je prav dober perzijan iz Kurdistana, samo cekino daj za njegovo opravo, zató da ti sreče ne skalí ta dar.« Čudno se Kirdžaliju spreminja obličje: kmalo je rdeč, kmalo bled. Zahvali se paši in dá cekino, paša pa dodá: »Aga! prosim te zvéstega prijateljstva svo

jemu sinu Abdali; kmalo bode med vami. Aga, bodi mu prijatelj.

»Bodem, paša, na mojo besedo,« — in to trenotje mu žarek blagega čutja razjasni obličje. Kmalo prideta do prodke Donave, aga se posloví od paše in se vrne z oddelkom albanske straže.

Neki Alban pelje v Izmajlov Hussejnovega belega hata s pozlačenim orožjem mrtvega jezdeca vred. Kiržali nič ne pogleda na dar; popravi si turban, pošegače svojega vranca in v skok odjezdi v mesto, kakor bi se z vetrom kosal. Albanje se pa spogledajo, rekoč: »To je zlodjev človek, ta naš mladi aga!«

V.

Dva dneva po Ahmetovem odhodu gre Kirdžali k stari Arnavtki. Stara Arnavtka je bila znana vsem jezdecem albanske straže. Imela je slastne jedi, močne pijače, ktere koran prepoveduje vernim Mohamedovim sinovom; starka je vedela vsakoršne skrivnosti in velikrat je bila sodnica albanskim jezdecem, če so se razprli. Vse je vedela, kje je kateri in kaj, če je pustil pašino službo. Vsak Alban jej je prinesel kakih darov, naplenjenih v vojni, ali stara je vse stotero povrnila potlej. Sleherni kupec: ali Armenec

ali Žid, ali Fanarijot ali Dak — vsak se je te
starki priporočil — za varnost na poti. Arnavtka
je pa slednjemu odgovorila: »Bodem že molila,
pa je tudi res molila potlej, ker je obljubila. Pa
ni bila niti čarovnica niti vražarica; zmerom je
trdila, da nima nič z vragom, zmerom le pravila,
da je z molitvijo od Boga izprosila velike milosti.
Nesreča, gorje ni nikoli zastonj potrkalo na njene
duri: stara je bila na videz uboga in neprijaznega
obraza, pa je vendar vsakogar rada potešila, vsa-
komu nasvetovala, kaj in kako, potlej pa še kako
miloščino dala. Zavistni sosodje so jo obrekovali,
kar je že navada na tem božjem svetu, očitali
jej, da samopašnost pase v svoji hiši in potuho
daje zločincem. Bodi-si karkoli, to obrekovanje
je bilo docela nevspešno, kajti nekteri so se bali
starke, nekteri celo častili jo, vsi pa so jo imeli
za častljivo starko in jo imenovali mater albanske
straže.

Že davno krije temna noč zemljo, ne zvezd
ne lune ni na nebu. Luna kraljica se menda ve-
seli in mudi kje med gospemi zvezdami: njim je
dobro, veselo, ljudem na zemlji pa žalostno,
pusto brez njih. Tam pa tam gleda kaka zvedava
lučica iz hiše skozi ozka okna. Tudi te lučice
so zdaj lepe, mile. Resnična je stara prislovica:
»kjer ni rib, tam je tudi rak riba.« — Kirdžali
gre mimo šent-janske cerkve, mimo svetišča svete

vere, kamor so nekdam kristijanje hodili sklanjat svoja čela in darovat svoje duše Bogu, Kristu, Materi Devici in svetnikom, a zdaj Mohamedanje ječmen in slamo skladajo vá-njo za bojne konje. Pred leti bi se bil Kirdžali od same jeze spenil zaradi take krivice, zadane sveti Kriščevi veri; zdaj pa še ne pomisli na to. Zavije jo v tesno ulico in kmalu se ustavi pred borno hišico, pred bivališčem stare Farike. Potolče s pestjo na vrata, enkrat, dvakrat, tretjič z nogo tako silno sune vá-nje, da zaškripljejo nasajala. Že hoče zlomiti v kočo, kar začuje korake v veži in skozi razpoko mu bliže in bliže sveti luč. Odpre vrata znana stara, zgrbljena Arnavtka s svetilnico v roki: »Ali si ti, mladi aga? Kaj je taka sila?«

»Stara mati, to ni prav, ker svoje otroke puščaš pred vrati kakor pse, da čakajo.«

»Stopi noter, aga, in zamomljala je starka pod nosom: »ko bi ti bil moj sin,« in stopi v izbo. Revno je notri, nikakoršne lepšave ni nikjer na stenah. Za divane je cvilih pogrnen po tleh, gorko je pa gorko. Na ognjišču plapola velik ogenj. »Nuj, vsedi se in grej, gospod aga,« reče starka in sede k ognjišču po otomanski navadi.

— »Kaj je novega v pašini palači, kak umor ali drugega kaj posebnega?« in z vdrtimi očmi tako pogleda ago, tako presunljivo, kakor bi hotela z očmi predreti njegove misli in izvedeti

največe skrivnosti njegovega srca. Potem je nekak zaničljiv smeh spreleti zgrbančeni obraz. »Kaj te je prignalo in prineslo čez moj prag? Ti si redek gost v moji hiši. S čem ti postrežem ali z jedjó ali s kako pijačo?«

Kirdžali je zvedavi Arnavtkin pogled na uzdi vzdržal s ponosom lastnega pogleda, ni se dal zmotiti, ni pobesil mladega čela, temuč ozre se po izbi: »Fariki! ali nimaš nikogar doma?«

»Gospod aga! ali te je nemara paša poslal koga iskat k meni?«

»Ne, sam sem prišel.«

»No, če je res to, povem ti, da ni živega krsta v moji hiši, samo ciganka Dženga, pa še ta spi, tako, kakor bi jo bil ubil kdo, ker se je napresljala podnevi.«

»Ali veš, kje je Mihajlaki?«

»Ali vem, ali ne vem!«

»Mihajlaki mi je dejal, da mi ti poveš, kje bode — ta ali ta čas.«

»Če je tako, povej, kaj bi rad?«

»Govoril bi rad ž njim, ali brž ko brž.«

»To ni mogoče, ker je dalje od tu nego je do vašega gradu.«

»Mihajlaki je obljubil, da precej pride na moj klic.«

»A pride.«

»Kedaj?«

»Čakaj«, in zdaj začne upogibati prste, nekaj momljati in mežkati, kakor bi jej bilo treba tega, zato da si olajša svoj dušni posel — »dva . . . tri . . . čez sedem dnij, od zdaj-le, takrat ga najdeš tukaj-le, pri meni.«

»Čez sedem dnij, še dosti časa. Hvalo ti, mati Fariki! Stara ga zvedavo pogleda: »Ali ne bi nič drugega rad?«

»Nič. Lahko noč, mati,« odgovori in odpre duri, stara pa vstane, vzame svetilnico, posveti mu na ulico, zapre vežna vrata in misli: »Stopil je korak naprej, nazaj pa ne more več, ne utegne. Ta človek je eden izmed tistih, ki dero zmerom naprej. — Ošaben je res, ali mi ga ukrotimo. Saj je tatarski konj tudi divji, pa ga Tatar vendar navadi na uzdo in na sedlo. Čim teže je kaj, tem prijaznejša in veselejša zmaga ali konec.«

V pašini palači je žalostno, pusto, enolično. Mehemed je še sitnejši nego je bil prej: ljudi sovraži, celo za Selimo se ne zmeni več. Služabnikom komaj da ukaže, še le migne z roko, ali že hoče, da se izvrši njegova beseda. Kako ne, turški meč ima dobro nabrušen. — Še stari Hakim se je pooblačil, tako je nepriljuden; kedar zagleda Kirdžalija, obrne od njega oči! Kedar ga sreča, vselej se obrne, ali se mu pa umakne kam na stran, kakor steklemu psu ali hudobcu. — Kaj se godi s Selimo, kdo ve? To se ne da

lahko izvedeti. Po Hussejnovi smrti so vrata na vrt zmerom zabita, haremova okna na dvor zmerom zadelana z opekami. Mehemed nič ne osumi z nobeno besedo niti svoje hčere niti ktere izmed odalisk, temuč tako je ukazal, tako se mora zgoditi, gotovo bi prešlo mnogo stoletij, svet bi se podrl, ali nihče bi ne smel vprašati paše, zakaj je tako oprezen. — Mladi aga zmerom le jezdari, kakor zato, da bi mu čas brže pretekkel, in zató, da bi si utešil nepotrpežljivo dušo. Albanski jezdecí zo zapazili, da se aga vselej stresne, da vselej zardi, kedar zasede svojega belca, Ahmetov dar, predno vtakne nogo v stremena, in da ga potlej zmerom šegače z ostrogama, čeravno je bojni žrebec že od natore isker, kakor bi ga s kropom polival; drži ga za uzdo tako trdo, kakor bi mu hotel pretrgati gobec, da-si je jako mehkek, da bi se dal voditi ob svilnati niti; nobenkrate ga prej ne razsede, dokler nista oba vsa mokra in trudna, kar se ne zvrneta. Nekteri trdé: Ljubil je Hussejna, svojega bodočega tovariša, zató mu krvaví srce, kedar se spomni na-nj, in krvaveče srce ga vžiga, da se konju osvete, ker se drugemu nima nikomur. Nekteri pak menijo: Kirdžali je sovražil Hussejna, svojega tekmeca, zaradi Mehemedove ljubezni, zarad bojne slave, v njegovem razgorelem srcu strast ni na uzdi, in ker je črtil Hussejna, črtí

tudi njegovega konja. Zakaj tako muči belca, to je Kirdžaliju najbolj znano, ali mladi Bolgar nikomur ne razodene nič. Stari Hakim nemara tudi kaj vé, ker ga vselej zgrabi, kedar vidi, kako aga goni konja; da-si je skopljenec, vselej ga tako prime, da se mu kar svetijo oči, da zmajuje z glavó in zgiblje z ramami, besede pa nobenkrat ne zine nobene, nič ne pokaže, da vé kako skrivnost.

Napósled preteče tistih sedem dnij. Prišel je temni večer; Kirdžali gre nemudoma k stari Fariki. Ta pot ni tak dolgo časa stal pred vrati, ni dolgo trkal. Ni mu odprla starka, ampak Mihajlaki ga razprostrtimi rokami objame in vodi v izbo. Pa nikogar ni bilo notri. »No Kirdžali! ali znam biti mož-beseda? Ali se je že popolnoma vresničilo Kordakijevo prorokovanje? to je bil zlodjev človek, ta stari!

Kirdžali zardí in pojecljá: »Arnavt! jaz nisem nikogar umoril!«

»Saj zatožim te ne; to sem le tebi opomnil. Ali vendar, kaj bi rad, povej, čas je drag.«

»Mihajlaki! srce mi gorí, rad imam Mehemedovo hčer, Selimo.«

»Tedaj poprosi paše, naj ti jo dá za ženo.«

»Saj je ne bi dal! obljubil jo je že Abdali, šestemu Ahmetovemu sinu.«

»Saj z Abdalo se tako lahko zgodí, kakor se je s Hussejnom, naj se kratkočasita s huriskami, ti imej pa Selimo.«

»Saj Ahmetu ostane še pet sinov potlej.«

»Ko bi bilo ravno treba, saj se tudi lahko preselé v éden ali pa v gehenno*), kamor že, saj se bomo vsi morali kdaj. Človeško življenje ne velja dosti, samo en mahljej ali zbadek. Ali ni rês, Kirdžali?«

»Kaj pa da,« odgovorí in se zamisli aga.

»Ali drugi paše imajo tudi sinove, to je spak.«

»Mi pa jatagane, kindžale in roke; in ko bi bilo treba, tudi janičarke, samokrese, ki svinec pljujejo v oči.«

»Mihajlaki! ti se šališ z menoj, to bi bi bilo prekesno.«

»No, pa ti povej káj boljšega.«

»Jaž naščuvam albansko stražo, tí se spora-zumeš pa z ljudmi: in udarimo na grad, umorimo pašo, potem pa«

»Dosti, gospod aga, enkrat gré na led lisica, drugoč pa ne več; star vrabec neče drugoč v zanjko. Mi bi lepo zopet vstali, paša bi tebe nekolikokrat sladko ogovoril, Selima se ti še slajše nasmejala, tí bi se pa zopet spravil, da bi nas naklestil. Pa saj poznam tvoje Albance. V bitko gredó s teboj, da bi pa vstali, na to se

*) Gehenna = pekel.

tebi ne dade: saj je znano, da nimaš niti vere, niti časti. — Toda ne zameri zató, jaz sem vseeno tvoj prijatelj in rad ti postrežem.«

Kirdžali zaškriplje z zobmi: »Izmisli si káj, da dobim Selimo.«

»Čakaj, vprašam naše stare za svét; starka je razumnejša nego sem jaz.«

»Če tudi hudiča vprašaš za-nj, saj rad storim vse, kar hočeš.«

»Rad verjamem, da,« se nasmeje zaničljivo Mihajlaki in odide v sosednjo izbo. Kirdžali stojí pred ognjiščem in gleda v plamen, misli se mu vtrinjajo in dvigajo v glavo, kakor plamen v dimnik.

Mihajlaki se vrne: Upokóji se, Fariki je že obljubila pomoč, toda do polnoči moraš tú ostati; idi z menoj v to-le sobico, saj dolg čas nama ne bode.« — Vodi ga v neko sobo, nasproti tisti, ki ste bili v njej stara Fariki in ciganka, njena dekla, in predno usta odpre Kirdžali, postavi Mihajlaki mizo na sredo, pokrije jo s prtom, prinese pečenko v lončeni skledi izza peči, iz kota pa steklenico valaškega vina in dve kupici: to so najlepše priče vsaki skrivnosti, ker niso izvedave, ne jezične. Nalije kupici: »Na tvoje zdravje, Kirdžali, slava Kordakijevemu spominu in njegovim besedam!« — Kirdžali prime, vzame kupico: »Na tvoje zdravje, Mihajlaki! Po-

vej, ta stara Fariki — ali je čarovnica, ali satan sam, ali kaj?

Ženska iz mesa in kostí, iz česar tí in jaz, samo da ima glavo na pravem koncu: Boga hvali, pa se tudi živega vruga ne bojí, pa saj se kmalo prepričaš sam, le čakaj.« — Ali nobene besede o stari ni bilo več moč izvabiti iz Arnavtovih ust. Kirdžalí vzame kupico, potegne in se vznemiri. Ko zaškripljejo duri v uni sobi, Mihajlaki pokaže: »Poglej tukaj-le skozi, tam vidiš lahko več nego bi ti jaz povedal.« — Kirdžalí vpre oko skozi odtrznjene duri, ali kako se začudi, ko zagleda pri peči staro Arnavtko in skopljenco Hakima. Nastavi brž uho za oko, pa ni mogel nič slišati, le nerazumljive besede, vendar je razločil imena: Hussejn, Hopur, Kirdžali, Selima. Pol ure sta se menila pri peči, potlej odide skopljenec, Arnavtka mu posveti, vrne se v sobo, gré nekolikrat gori in doli po sobi, napósled pak odpre duri v to izbo: »Gospod aga! le imej Selimo, ali idi ž njo kam daleč, Mehemedovi jezi jaz ne morem nič, Mihajlaki ti lahko pové kako zavetje.«

»Mati! kako bi mogel v naročje tej sreči! in hoče objeti starko.

Ne tako hitro ne, dragi gospod aga! le pusti vse nama, o mraku bodi pripravljen z dvema konjema unkraj našega velikega otoka; samo

varno bodi orožen in konja imej dobra, ker pojdejo za vama. Drugo preskrbiva midva, Mihajlaki in jaz.«

»Jaz se nič ne bojim te nevarnosti.«

»Saj ne bode brez nje, v nevarnosti bosta v precejšnji oba: ti in Selima; ali vedi, kdor bi rad moje pomoči, ta se mora docela meni udati in slušati, sicer mu ne pomorem.« — Kirdžali si grize ustne: jaz bi te že naučil stara hudica, ko bi mi ne bilo za Selimo, misli sam natihoma, ali ne reče nič; starka govori nadalje: »Zdaj, aga, pa idi domú, ker nečem, da bi kdo videl, da si prišel iz moje hiše. Do svita le pokojno spi, večernega mraka pa varuj da ne zamudiš.«

Ponosno dvigne čelo Kirdžali: »Z zlatom ti plačam ta posel.«

»Le zá-se hrani zlato, jaz si že preskrbim plačilo, — kako, to moja skrb; tí le idi zdaj domú, petelin je že davno odpel polnoč.«

Kirdžali nevoljen pokima z glavo za odhod in odide. Starka se nasmeje: »Glej, Mihajlaki! stresa kakor bik, ko mu jarem natičejo na vrat; precej vode še preteče, predno se dá pod noge ta samoglavec.«

»Mati! zeló dvomim, da se kdaj dá, ni rojen tujčevi peti za podlago.«

»Ali vam ukazuje, ali vas sluša, to meni vseeno; da bi bil le z nama, da bi se le vres-

ničile Ivonijeve*) besede! Zdaj pa lahko noč, Mihajlaki! počijva prej, o svitu morava že na posel,« in šla sta spat.

Kirdžali hodi noter do jutranjega žarú gori in doli pred palačo, o svitu pa gré skozi vrata, ali nihče se ne upa vprašati, odkod je prišel aga — Kako bi mu mogel počitek na misel! Ne stati, niti sedeti ne more na miru; zmerom prehaja sèmtertjé. Sreča Hakima, rad bi govoril ž njim, ali sklopljenec se zaničljivo obrne od njega in zgine v harem. Aga spregovorí natihoma: »Meni ne more v glavo ta človek, ti ljudjé. Ali, naj se zgodí, kakor usoda hoče; mirujmo, dokler ni še tistega časa, ko porečemo: dosti!« — Paša dá k sebi poklicatl ago. Mehmed mu temno ali mehko naročí: »Kirdžali, popoldne albansko stražo pošlji štiri milje daleč po cesti v Vidin. Jutri rano naj z vso častjó sprejmó Abdalo, Ahmetovega sina, mojega bodočega zeta.« — Kirdžali se prikloni in odide. Ko bi to trenutje bil paša pogledal ago, aga ne bi bil živ prišel čez haremov prag, kajti ko je Mehmed govoril o zetu Abdali, zrcalila se je jeza po Kirdžalijevem obličju, obrazilo se je na njem sovraštvo in maščevalnost, iz očij pa plamíkal mu blisk slavohlepne ponosnosti. Sreča

*) Valaški gospodar koncem 16. stoletja, poljskega rodu, kakor Owagnin piše v svoji kroniki. Vojskoval se je velikrat s Turki, napósled so ga pa vjeli in s konji raztrgali. Ko je umiral, je nagrozil Mohamedanom: »Poljska kri otme daško svobodo!« Vlahi ga imajo v častitem spominu.

ljubimcu, nesreča očetu, Mehmed je imel po stari navadi v tla vprte oči, Kirdžali pa odšel iz gorke hvaležnosti dar pripraviti svojemu mohamedanskemu dobrotniku.

VI.

Čakaj — grenka beseda ljubečemu srcu! Kedar vse vemo in če smo preverjeni, takrat je strpljivost težka in žalna, zlasti če je trenotek željne izpolnitve že blizo, kajti takrat je čas najpočasnejši in želja najhujša. Ali če moramo čakati, pa nič ne vemo, kaj in kako, da je vse le na drugih ljudéh, vse na slučaju, le na slepi usodi; in če mora človek le na to misliti, kako bode čez nekoliko ur, kak nenaden spremin porodi usoda: ali srečo ali nesrečo, to je muka, taka, da ne vem, ali je na svetu katera hujša ali ne.

Kirdžali ukazuje albanskim jezdecem: ukazal je, naj mu osedlajo oba konja, kakor bi se bal, da bi prezeló ne utrudil svojih konj, ko bi vse straže na enem prejezdil enkrat — dvakrat. Pogleda na solnce, ali visoko je še! Gré brž v sobo, ogleda orožje, obleče se in dene ná-se vse, kar ima dražega, pobere zlatino v pas, zbaše smodnik in krogle v žepe v hlačah, vrže plašč čez pleča in odide. Dušni nepokoj se mu kakor svinec vleže na srce, misli tepó s strahom in upom, ali z visokega čela mu ne za trenotje ne zgine prejšnji

ponos; kakor orel pogleduje okoli, in njegova
lepa postava se vznáša vpričo ljudij in vpričo
mogočnega solnca. Ni še mnogo let preživel mladi
aga, ali v svojih letih ni hladen podučne skušnje
srkal iz drage čaše krilatega časa: dobro ve, kdor
hoče vresničiti svoj namen in ukazovati sodrgi,
da mora mnogokrat premoči svoje obličje in svoj
glas, da skriva prava čutja svojega srca. — Po-
gleda zopet na solnce: poldne že kaže. Tedaj
skliče albanske jezdece na konje, sam pa zasede
svojega. Eden izmed arnavških sužnikov vsega
osedlanega pelje za njim belega perzijana na uzdi.
Čudno! ta pot aga s svojim konjem ni zaplesal
niti na dvoru, niti med vrati. Počasi jezdi skozi
mesto, in ko prijezdi četrtilje daleč, vstavi vranca
pri neki ribški koči blizo jezera Kuludjerja, reče
Arnavtu v vrsto in udere jo v skok z oddelkom
ob Donavi po cesti v Galac, razstavi straže noter
do Kisliča, sam se pa vrne.

Solnce se je že skrilo, le z eno plamenico
svojega žarnega obličja zlatí še na zahodu sivo-
sinje robove na nebu. Kirdžali prime za uzdo
lehnega konja in zdirja na njem ob Donavi. Nad
mestom se razprostira večerni mrak kakor po-
mladanja megla, in po zraku krilijo zopet izanove
pesmi. Kirdžali se vstavi prav pri vodi, otoku
nasproti, za vrbovo goščavo skrije konja, zavije
se v plašč, dene roko na jataganov držaj in obrne

oči v mesto. Še se vidi nekoliko, ribiči se vračajo s saki z reke, neki Tatar divje kriči in celo čredo konj žene z vode, Moldavci pa kakor mravlje mrgolé z lova in z bogatim plenom na plečih hité v mesto. Ko bi mogel, z mečem bi sklestil aga te množne gromade nepotrebnih prič. Rotí človeški rod, zakaj se še ni vlegel spat; rotí nebo, zakaj tako kasní mrakoto, ali zastonj je njegova jeza, ne zmeni se za-nj niti nebo niti ljudje, ker ne hoté s časnega tiru. Naposled se vendar začne mračiti: kuplje na minaretih, strehe po mestu in njegovi okopi se jamejo zavijati v temo. Kirdžaliju hitrejše tolče srce v prsih in kri se mu kakor od mraza trdí v žilah. To trenotje začuti in prebolí vso strpnostno grenkost. Že misli, nič ne bode iz vsega tega, kar zagleda kup ljudij. Mudi se jim od mestnega zidovja in nekaj nesó — a, to so! — Skoči pokoncu, žvižgne natihoma, oni pa odžvižgnejo: to so, o so že! to je Mihajlaki! — Približajo se, odložijo breme na tla in stekó k Donavi; eden pa ostane; to je Mihajlaki. — »Kirdžali, ná jo, brž na konja, bežimo!«

Kirdžali prime, vzame Selimo v naročje in pritisne k srcu: »Angelj moj, upokoji se!« Ali Selima je oslabela, v omedlevici je, le na pol spregleda: »Otmi me!« in vnovič zapre oči. Kirdžali pritisne svoja usta na devičina, rad bi z

neprenehljivim poljubom strah izgnal iz njenega srca. Ali Mihajlaki ga potegne za plašč: »Kje ima konja? — Bežimo, kmalo, pa ne bode več časa.

Aga se zdrami. Planeta za grmovje, in ko bi trenil, zasedeta vsak svojega konja. Kirdžali drži Selimo pred seboj na sedlu: desnico ovije okoli pasú vitki devici, zavije jo v plašč, obličje pritisne k sebi, greje ga s poljubki in z levico drži uzdo: »Mihajlaki! kaži nama pot,« in zgrinejo z mesta. Mihajlaki dere naprej, Kirdžali potik za njim v skok. — »Sara Mihaela! moje nebo moje vse, odpusti mi!« Izpametuje se devica, al trese in pritiska se k odneščevim prsim. Poznajo ga po glasu in po obličju, poznajo ga njene oči in pozna srce: »Kirdžali, otmi me; hotéli so mo život!«

»Upokoji se, predraga! svojega Kirdžalija imaš pri sebi; ne lasú ti ne zmanjka z glave Sara Mihaela, ljubim te nad svoje življenje.«

»Kirdžali! tudi jaz tebe ljubim, daj me očetu nazaj.« — Kirdžali jej odgovori z gorečimi poljubki in začne vranca drezati s stremenom, kajti Mihajlaki je precej odjezdil naprej, beli perzijančilo in na daleč skače. Temno je, mesec in zvezde — kakor bi bile zmenjene s Kirdžalijem, nobena se ne prikaže na nebu. Po šumečem bičku se pozna, da niso na poti, in po ostrem vzhodnem vetru, da bežé po zahodni obali ob jezeru. Pre

plašene gosí krakajo po močvirju in volkovi tulijo in bežé po stepi, kajti zmrzla zemlja močno doní od konjskih kopit, in šumen, divij odmev se razlega po zraku. Veter žvižga jezdecema okoli ušes, stepno bilje se lomi in poka pod konjskimi kopiti. Devici je tesno in milo. Kam beží? tega ne vé. V čegavem naročju? — v ljubljencevem. Nič ne govori, in sama ne vé, kaj misli: čili beg, konjski peket, ljubimčevi objemki — to vse je tako zamotalo njene misli, da se jej po glavi in srcu kar vse vrtí križem. Ognjiva žrebca dirjata tako neznansko, kakor bi jima peklenšček sam mlatil po hrbtih. Iz Kirdžalijeve duše tako goré žarki ognjene ljubezni, kakor bi mu v ognju bilo vse srce: ves srečen je in vse svoje življenje bi tako letel naprej, saj to mu ni na misli, kaj bode nekdanj, ali kaj se še danes utegne zgoditi. Mihajlaki ima skrb za-nj in za oba, vranec ju pa nese; ali ni zadosti ta nenadna sreča agi? — Neprestano bežé, krenejo na levo in nekoliko časa deró po stepi, jezdijo v skok čez ceste in čez prerove, prideró na obdelano polje in naposled zginejo v les. Tu se Mihajlaki vije po raznih stezah vedno v skok. V daljini se zablisne lučica, ščekne pes, Arnavt vskrikne: »Tu počijemo,« — pridirja na mesto, skoči s konja, odpre vrata in prijezdijo na dvor. Na dvoru udari po vratih in neka stara Besarabka pride vèn.

»A kje je bojar? vpraša Mihajlaki.

»Ni ga še nazaj, gospod Arnavt!«

»Glej, tu imaš dva gosta; daj nam ognja in kaj, da si privežemo duše, drugo moja skrb.

»Vse je pripravljeno, le idite v izbo.«

»Kirdžali! le idi noter, konja jaz odpeljem in preskrbim.« — Kirdžali zanese Saro Mihaelo v izbo in jo položi na slabo, ali snažno posteljo. Ljubeznivo gleda devica ljubimca: »Kirdžali! da me očetu nazaj, samo me je imel na svetu.«

»Saj imam tudi jaz edino tebe na svetu. Tebe mi vzemo le z životom vred. Sara Mihaela ne tirjaj moje smrti: saj te imam rad, da ni še nikoli nihče tako rad imel nikogar,« in poklekne k postelji, začne poljubovati jej noge, roke in obleko, obličja se pa ne drzne dotakniti jej. Devici pa je žalno, tesno in razkošno, vse troje kmalu, ker vidi tako ljubezen in tako boleost.

»Kirdžali! vstani, ne boj se; jaz pokleknem pred očeta, saj naju zjedini.«

Divje se zasmeje aga: »Tebe z Abdalom mene pa s smrtjo. Ali je vseč? Če ti je, precej se vrneva v Izmajlov, precej dam glavo rabeljnu pod meč, na tvoj prvi migljej. Kaj mi glava brez tvojega srca, kaj brez tebe? Vstane, in besna obupljivost ljubimki še bolj vzviša njegovo krasoto.

»Ne, Kirdžali! ne obupaj, saj te ljubim, saj grem s teboj, čeprav na konec sveta.« Svítla

solza jej prirosi v črno oko. Kirdžali jej otare solzo s svojimi ustnami in začne poljubovati ljubimko, kakor mati svoje dete. Tudi Sara ga poljubuje: srci dveh ljubimcev kramljate, šepčete, ali ne z besedami, temuč s poljubki in z očmi tako dolgo časa, da napósled nemoč in čutje trudno devico zazibljejo v sladek, čist angeljski spanec. Kirdžali poklekne k postelji, nagnjen nad devino obličje: še ganiti se ne upa, celó sapo drží v sebi. Beserabka stopi iz izbe, Mihajlaki pa ostane, sedí pri ognjišču in pogleduje zdaj na Kirdžalija, zdaj na ogenj, zmajuje z glavo in skomizga z ramami: ali bi spanec rad pregnal si, ali le ago miluje, ker ga je tako zmoglo, tako obabilo to trenutje, kakor bi se bil odaliskam in vklanjal v haremu preživel vès čas; kakor ne bi bil na konju mojstroval in sukal bojnega orožja.

V Izmajlovu v palači vlada nemir, zmotnjava, groza. Pašo lomi zdaj obup, zdaj srd, in cela vrsta služabnikov in sužnikov se trese, da jim kri zastaja v petah. O mraku je Selima šla v kopelj, nesli so jo v nosilnici; šest služabnikov in dvanajst oroženih skopljenecv je šlo ž njo. Noči se že, pa je ni še nazaj. Paša pošlje starega Hakima v kopelj, ali v kopelji ni niti sluha niti duha Mehemedovi hčeri. — Brž se janičarji razgubé po mestu, paša zasede

konja in spahom na čelu bega po ulicah. Pr šent-janskem svetišču najdejo nosilnico prazno in kmalu po stranskih ulicah za hišami dobre skopljenice — od samega strahù na pol mrtve in služabnice — nevoljne, ker ni nihče odpeljal tudi njih. Vsi enoglasno pripovedajo: »Nekovi orožniki so nas napadli, namahali, razpodili in odnesli Selimo, našo gosudarko. Kaj so učinili z njo, kam odpeljaji jo, tega ne vemo.« Mehemed o prvem vskipu svoje jeze ukaže glave posekati vsem skopljencem, služabnice pa zašiti v vreče in potopiti je v veliki reki. Ukazal je — in zgodilo se je — ali kmalo se je kesal: kdo vé, ko bi jih bil minil strah, morebiti bi bili povedali kod in kako naj iščejo ugrabljene Selime, ali zda se nič ne vé, kdo in kam jo je odpeljal. Hakim teče k stari Arnavtki. Obéta jej pašino milost, novce, ponuja darove, naj samo pové, ali vé kaj o lupežu. Prosi jo, naj moli, da bi našli Mehemedovo hčer. Starka se rotí, da nič ne vé, da ne more vedeti, le to obljubi, da bode molila. Žalosten se vrne Hakim in Mehemed reče jezencem: »Mojega age ni, ta bi še iz pekla otel mojo hčer.« Ukaže še iskati po mestu in na vse pote zunaj mesta razpošlje spahe. Urno se brzoglasniki razidó k sosednjim pašam z nesrečnim oznanilom in s prošnjo za pomoč.

Drugi dan se razveže torba polna raznih vestij. Nekteri trdé, da so videli ljudi, ki so se čez Donavo na desno obalo peljali v čolnih. Paša precej pošlje tje trumo janičarjev z ukazom, naj tulški poveljnik bej brž po bolgarskih cestah razpošlje spahe za hčerjo. Nekteri pa celó trdé, da so slišali konjski topot proti Kiliji in videli neko ladijo, da je letela kakor strela proti iztoku po Donavi. Paša pošlje naglo tri Tatarje v Kilijo, naj z vetrom vred leté tje doli: kateri bode prej tam, tisti dobó sto zlatih lev in dva najiskrejša tatarska konja iz Mehemedovega konjaka, kateri pa najde ugrabljeno hčer, dobó vse, kar le poželi od paše, ko bi tudi hotel vseh Mehemedovih zakladov. Pred poldnevom pride Abdala in oddelek albanske straže ž njim. Abdala ni nikjer videl age, in nobeden balkanskih vojščakov ne more povedati, kam je izginil. Ko je stari Hakim sam pri Mehemedu, omeni mu: »Gospod! saj sem ti povedal, da njeguješ kačo v svojem nedriju.« — Mehemed odkima z glavó: »Ljubil sem ga kakor sina. Hakim! saj si ga tudi ti ljubil poprej, po Hussejnovi smrti si se pa skregal s človeškim rodóm.« Zdaj se zamisli Mehemed. Ponosni človek tudi v najhujši stiski z bolestjo spozna, da je napačno njegovo mnénje. — »Hakim! ne sodiva preneglo, ne obsodiva, dokler ne véva zakaj. Imel sem samo eno hčer, edino srečo in

veselje na svctu, pa še to so mi odpeljali.« — Zdaj ponosni Mehemed pokaže, da je oče, in začne jokati. Tudi starega Hakma posili jok, ker spomnil se je ta hip, da je pestoval Mehameda še dečka: »Vsemogoči Allah, véliki prorok! daj, da bode lupežnika, ki nas je osirotil, toliko let pekla vest, kolikor solz se ta hip nama obéna utrne iz očíj« — Mehemed se vspne: »Hakim! ne kolni: lupežnikova nesreča bi bila nesreča moje hčere.« Otare si solze, ukaže osedlati konja in z Abdalo vred na čelu množnemu vojaštvu jezdi iz Izmajlova: Mehemed iskat svojo hčer, Abdala za svojo nevesto: oče za mrklo srečo, zasnuhlenec za mrklo nado.

VII.

Komaj kaki dve uri spí Sara Mihaela, pa je že napočil dan, že vstalo rano solnce in v izbo lije svoj svit, da zlati žarki živo-svetlo migljajo in igrajo v zmrzlih šipah, kakor na obrušenihih briljantovih oglih. Devica se zbudi, pogleda po izbi — nič ne vé, kje je, začne misliti in mencá si očí. — Zopet pogleda okoli sebe. Kirdžali je na kolenih, ne za trenotek ni zadremal, ves čas je čul pri njej.

»Kje sem?«

»Tù, pri svojem ljubimcu, pri svojem sužniku, pri svojem služabniku.« — Vstane in jo hoče poljubiti.

»Kirdžali! kje je moj oče?« in temne oči se jej tako néžno-čutno zablisnejo, da se je Kirdžali zbal objeti jo in je pobesil roke.

»Živi — zdrav.«

»Daj me nazaj mu.«

Mladič zardí. — »Prisegel sem včeraj, ako hočeš, peljem te nazaj v Izmajlov in dám rabeljnu pod meč svojo glavo. Ali ne! tù, na tem-le mestu umrjem!« in zgrabi za jatagan.

»Kirdžali, upokoji se! Moliva!« — Sara vstane s postelje, poklekne in začne na glas moliti za očeta, za Zulmo, za starega Hakima. Tudi Kirdžali poklekne, prekriža se in trka na prsi. Po triletni zapemarjenosti svete vere vé s odkritosrčen kristijanski moli svojega Boga, kajti deva mu je rešnji angelj — in njena ljubezen vodnica na pravo pot. Ta miljena, ljubimcema sladka trenotja Mihajlaki spí za pečjó kakor zavdan: ali ima vest tako čisto, ali je pa njegova hudobija ušla čez mero, — pa to vé le Bog, ker na tem svetu nedolžnost, ne ubojništvo ne pozna grenke skrbi, niti trpke žalosti: obé mirno spite in trdno.

Po molitvi vstaneta. Sara Mihaela spregovori: »Zdaj sem tvoja,« in spustí se mu v na-

ročje, Kirdžali jo pa objame: »Moja, na veke moja!« V tem ščekne pes na dvoru. Kirdžali zgrabi za orožje, Mihajlaki se zbudí, plane po koncu, spregleda in zgrabi za jatagan, kakor da ne bi bil spal. O, to ni zbudjena nedolžnost! Tako naglo se zbudí le mlad vojščak ali kak ubijalec. — Čujni pes že od daleč čuti. »Kirdžali! morebiti so iskači, skrijta se s Selimo.« Silno udari na plošo za pečjo: širok pokrov odskoči, in odpor zazije in šine skozi duri venkaj. Kirdžalijevo obličje spreletí zaničljiv smeh, sune z nogo in zaloputne pokrov. »Arnavt, zá-te je skrivališče, za Kirdžalija ne!« — Objame Saro Mihaelo, poljubi in izdere jatagan: »Naj le pridejo!«

Sara Mihaela pogleda ljubimca, ženska bojazen jej izgine iz srca, ponosno se jej zablisne oko in srčnost posije z obličja: »Braniva se,« in prime s svojo néžno roko za kindžal, ki vedno spremlja orijentalke.

Mihajlaki se vrne: »Naši gredó,« — pogleda na zaloputnjeni pokrov in stresne z glavo: »Aga, ti si zmerom sam svoj, čas je že, da rečeš sam sebi: Kjer ne moremo preskočiti, tam moramo izpodlesti.« Kirdžali vtakne meč nazaj »Tega ne porečem nikoli, in nikoli ne učinim.«

V tem se pripelje samotež voz: dve ženski stopite ž njega in greste naravnost v izbo, voz

se pa zopet odpelje. Prva je stara Fariki. Kirdžali se jej prijazno prikloni, Mihajlaki pa poljubi roko; druga stopi noter, in Sara Mihaela jej pade v naročje in vskrikne: »Zulma, draga moja Zulma!« — Varuha jo pritisne k srcu: »Dragi moj angelj, dragi moj biser, vendar sem te še našla!«

»Idimo, Mihajlaki!« krikne Kirdžali, čas ne čaka. — Arnavt se skrivaj posmehne: »Prav, gospod aga, precej; ali konja se morata poprej najesti, ker nimamo drugih, pot je pa dolga, Bog vé, kdaj pridemo do kakega počivališča.« —

Kirdžali nagrbanči čelo, ali nič ne reče; stara Fariki pa glasno pripoveda, kaj se je godilo ponoči: »Precej, ko so odnesli krasno Mehemedovo hčer, pride ta ženska pred mojo hišo, rada bi bila varnega zavetja, razodela mi je vés dogodek in povedala, da je Selimina varuha. Brž jo skrijem torej. Precej potem janičarji začno stikati po hišah, spahi švigati po ulicah. Našli so služabnice in skoplence, ker niso imeli za kaj vrniti se v harem: paša je dal s smrtjo kazniti vse, rabeljni jih pa niso prešteli, da so umorili samo pet ženskih, pa ne šestih. Hakim je trikrat prisopel k meni, pa nismo ne na najmanjšem sumu. Po njegovih besedah sodim, da paša nič ne vé, da so Škipetarji (Arnavtje) pobegnili s straže izpred benderskih vrat. Miralaj

se je zbal smrti, odredil drugo stražo in še črhnil ni o uteku. Zmotnjava je pomogla in noč, da sve se tudi me umaknili iz mesta in z božjo pomočjó prišli le-sem.«

Kirdžali se približa: »Mati Fariki! povej, kaj ne, da je Hakim vedel vse?«

»Bog mi priča, nič ni vedel; ko bi bil vedel, vse bi bil izdal Mehemedu.«

»Pa sem ga videl pri tebi, mati?«

»Aha, takrat mi je bil prišel povedat, da pride Abdala in da pojde Selima v četrtek večer v kopelj. Tudor in naši so bili v Izmajlovu, zatoj sem ti lahko obljubila srečo. Pa govoril je Hakim tudi o Hussejnovi smrti in o Hopurjevi, to je njegov navadni pogovor zdaj.«

Kirdžali nič več ne vpraša, obrne se v ogenj in zamisli. V tem stopi noter služabnica Bese-rabka: »Bojar gré, v skok podí konja, gotovo se mu kaj mudí.« — Mihajlaki gré pred kočo, bojar prijezdi, vstavi konja in skoči na tla: »Kako, Mihajlaki, ali se je dobro izšlo?«

»Dobro, gospod bojar! tukaj smo varnejši nego na cesti, še vrag bi nas ne izvohal tú; ali kako ste ušli iskačem, gotovo so precej udrlí za vami.«

»Saj véš, če Tudor zasede svojo valaško mrho, nihče ga ne doide, tudi na arabcu ne. Ali mohamedanska deva in vaš junak, kaj pa ta dva?«

»Ljubita se in poljubujeta. Ali tudi mati Fariki je tú.«

Vesel stopi bojar v hišo; vrže se v naročje stari Fariki, ta pa ga objame kakor mati. Sara Mihaela si hoče zagrniti obličje, ali nesreča nima zavoja. Kri jej šine v lice, šine na čelo in v ušesa, polije jo krasna barva deviške sramožljivosti namesto belega mušlina. Bojar zapazi to; prikloni se, rekoč: »Ne rudi, krasna devica, saj nima baziliskovega pogleda Valah; Rumun zna častiti, zna ceniti krasoto,« in tako se zablisne Valahovo oko, da je potemnilo svit njegovih vranjih las. Kirdžali zardí, ali ne sramožljivo, razžalilo mu je to ponos, ker se je tujec drznil čuditi se krasoti, kateri se sam uklanja, ker je samo njegova.

Mihajlaki precej sprevidi, kaj se godí v aginem srcu, in spregovori: »Kirdžali! bojarju Tudorju se zahvali za svojo srečo; brez njega in brez njegovih ljudij mi ne bi bili nič mogli sami.« — Aga hladno skloni glavo. »Hvalim, in rad vrnem vse.« — Tudor vtakne roke za pas: »O tem pozneje zdaj raje pomislimo, kako izvršimo začetek, kajti niso zaman rekli prednamci Rimljanje: »Če je konec dober, hvalno je vse delo.« — Obrne se k stari Fariki: »Solnce se je zgodaj pokalilo, podoba, da bode burno vreme, začel je že sneg naletavati. Ko bi Bog poslal nevihto, kar precej bi se lahko dvignili na pot, zdaj moramo

pa počakati noči; povsod mrgolé Mohamedanje sem jih pa ne bode, in ko bi tudi utegnili, priti, saj se lahko skrijemo. Da pridemo le čez Prut in Pudno, potlej naj nas pa love; naj se le jezi Mehemed, mi se mu bomo pa smejali.«

Kirdžali dvigne čelo: »Bojar! jaz ti nečem biti nadležen, imam krilonoga konja, lahko pridem na rusko mejo ž njima; imam dobro orožje, bistro oko in krepke roke; ali zmlatim gonjače, ali pa sam poginem. Zdaj vas zapustim s svojo nevesto; hvalo vam za dozdanjo pomoč, sprejmite ta-le dar iz moje gorke hvaležnosti«, in seže za pas po mošnjo.

Bojarja zgrabi jeza, ali stara Fariki s proščim očesom zadrži njen vskip. Mihajlaki stopi naprej: »Ni samo za tvoje očetje, ampak tudi za naše. Zaradi tebe smo se drznili v nevarnost, zdaj nas hočeš pa zapustiti v njej; ali bi rad ponovil tisti dan v Izmajlovu? Spomni se na Kordakija!« — Arnavt je vedel, kako je treba udariti na strune aginega srca. Kirdžali zaškriplje z zobmi in spusti roko izza pasa: »Ostanem! O, le povejte mi nevarnost, pa boste videli, ali vas zapustim!«

Sara Mihaela je zmogla svojo žensko bojarzen; vpricho moških se obesi Kirdžaliju okoli vratu: »O, dragi, ne išči nevarnosti. Kaj začnem jaz potlej, ti si mi vse na svetu zdaj.« Kirdžali jo

poljubi na čelo: »Angelj moj! tudi ti bi nehala ljubiti Kirdžalija, ko bi zatajil svojo srčnost. O, tega ne tega, nikoli! Sreča, bogastvo, slava, celo tvoja ljubezen — vse to me lahko mine, junastvo pa nikoli ne, bojazljiv in nezvest ne bodem nikoli.« — Deva pobesi oči in šepne prav tiho: »Kirdžali, kaj govoriš! jaz te bodem zmerom ljubila.«

Rada bi bila začela objemati in poljubovati ljubimca, ker ženska, izrejena v sužnosti, vsa razvneta, vsa razkošna letí za strastnim srcem, ko jej zasije svoboda; kajti mladenič, ki je še-le spoznal ljubezen, ne more brzdati svojih čutov, pusti jim uzdo in klikne: »Letite in činite, kamor vas žene in kar vam veli srce!« Ali nakrat zakrili Mihajlakijev glas: »Bojar, povej nam, kako si ušel iz Izmajlova?«

»Saj veš, kako so se skopljenci po svoji navadi vedli, zbali in utekli; orožja ni bilo nič potreba. Arnavtje na straži pri benderskih vratih so bili mož beseda: vas so spustili naprej, nam pa prestrigli konje in z nami ušli potlej. S polovico trume sem jo mahnil k Tobaku, polovica jo vlije pa v staro Kilijo: odtod pridejo ali k nam, ali je pa kje na ruski zemlji ustavi gostoljubje. Svojim ljudem sem ukazal skozi Batimir k Berlatu; če paša ni vjel nobenega izmed tvojih, ne staknejo tako brž tiru za nami.«

»Tudi moji tovariši so zvite glave. Donava vspešno beži v Črno morje, v bolgarskih krajinah se ne manjka skrivnih potov, ne boj se za-nje bojar.«

Bojar pogleda skozi okno: »Hvala Bogu, mesti je začelo, Mihajlaki! zdaj pa le brž na pot. Turčin si ne umiva rad s snegom obraza«. Mihajlaki odide ven.

Pogovarjajo se, odpravljajo na pot; ali Tudorju in Kirdžaliju ne veje v srcih sladki mir, sveta edinost, ta nebeška hči, ta čarobna nit, ki veže človeška čustva. Nekaj čudnega, nerazumljivega je v človeškem čutu: če se dva človeka prvič snideta in spogledata, da se precej ali rada imata ali pa sovražita. Prvi vtisek se pa ne da rad premeniti, dostikrat celo ne. Kirdžali je mlad, Tudor mlad, oba sta hrabra, oba slavljuba. Tudor bi zadnjo kapljo krvi dal za očevino, za svobodo, najstrašnejšim mukam bi žrtvoval dušo; tudi Kirdžali je bil tak, predno se je vnel za Saro Mihaelo. Imata ali imela sta oba čisto enake čute, tedaj bi se morala ljubiti. Ali Tudorju preseda Kirdžalijev ponos. Po sili se smeje, nerad gostu besede cedi skozi zobe: težka dolžnost gospodarju. Kirdžaliju pa bojarjeva drznost ne ugaja, ker neprenehoma gleda Saro Mihaelo. Radovoljno je ljubosumnosti odprl pot v svoje srce, nič si ni prizadel na obličju ugasiti vsplamenelih čutov.

Mehemedova hči umiče čelo Tudorjevemu pogledu, na stran obrača oči in ljubko igra ž njimi po Kirdžalijevem obličju. Kedar se na Kirdžalijevem obličju pokaže divji ponos, vselej se stresne bojzljiva devica in brž bi rada ali s pogledom ali z besedo umorila nemilo znamenje, in kedar ga, misli, kako vsevladna sem! — Ljubljena deva se ponaša kakor dete s svojo vlado, in uživa jo kakor otrok.

Stara Fariki s svojim pogledom lovi njiju čustva, na obrazu se jej vidi, kako misli, da bi izmodrila, kako bi vladala vse. Migne Tudorju, odide ž njim v sosednjo izbo in mu reče natihoma: »Sin! zdaj že imamo, česar smo hoteli. Kirdžali je z nami, vse pojde dobro!«

Bojarju se razvedrí čelo: »Bog daj, da bi bile resnične tvoje besede, matj! Ali temu Kirdžaliju gleda bolj razbojnik iz očij nego brambovec svete svobode in Kriščeve vere.«

»Čuj, ljubi sin! to je že staro proročevanje, še gospodarja Ivonija, Bog mu daj dobro tam, kjer je. Ko je mučeniški umiral, je napovedal nevernikom: »Psi Mohamedovi! konec bode vaše vlade nekdam na svetu, poljska kri otme daško svobodo!« Kirdžaliju se pretaka poljska kri po žilah, jaz vem da. Svoje življenje sem zastavila nevarnosti, nič se nisem tresla za zlato, z gnjusnimi razžalitvami sem pustila oskruniti svojo čisto

čast, da bi bila ustregla domovini, da bi bila Kirdžalija dobila za nas, zdaj mi pa ti pomoz!

»Saj veš, mati, še po hudičevega perja ni šel v pekel, ko bi ti hotela; ali povem ti, Kirdžalija ne more moj želodec, ko bi ne vem kaj; moja duša in njegova se ne morete.«

»Če ga ne moreš videti živega, vsaj trpi ga, zdaj gre za svobodo daške krajine.«

»Strpim ga, naj se pes obesi! Zdaj, mati, moramo pa na pot. Bog daj, da bi srečno prišli v Kampo-lungo;*) tam na gorah se pokaže, kaj in kako.« — Bojar ukaže Beserabki, stari služabnici svojega očeta, naj molčí o tem, kar je videla in slišala. Pa saj Beserabka je že od kdaj navajena na take ukaze in na molčljivost.

Sneg gré; kakor z belim perjem potresena taka je zemlja. Veter vleče in čudno suče snežinke v zraku. Dvorišče bojarjeve hiše ni veliko, tik za plotom je drevje, ali vendar nima ne drevje, niti plot prave prejšnje podobe. Huje in huje mete s snegom, že se ne vidi več niti zemlja, niti nebo. Senice so začele letati na okna, prijemljejo se s krepeljci okvirjev in kljujejo po šipah, kakor bi prosile ljudi gostoljubega sprejetja. Jerebice in strnadje silijo pod streho; celo vrana, ki ima rada grdo, burno vreme, še ta hoče kam pod pristre-

*) Kampo-lunga — valaško mesto, blizo Karpatov, na erdevski meji.

šek. Neusmiljeno bi bilo psa izpoditi na dvorišče, pred vrati pa vendar stojé trije konji osedlani. Kirdžali zasede vranca, drži Saro Mihaelo pred seboj, pritisne jo k sebi in brani snegu, kakor dojница dojenčka. Bojar skoči na svojega rjavca, vzame k sebi staro Fariko in objame jo s sinovsko ljubeznijo. Arnavt sede na belega perzijana, in kakor kako nepotrebno breme — drži od sebe Zulmo. Odjezdijo skozi vrata v gozd, stara Berserabka jim pa vošči srečno ježo, in s trikratnim znamenjem svetega križa jim da blagoslov na pot.

Ko ljubimca tako bežita k erdeljskim goram, v tem se vrne paša Mehemed divje obupnega srca, grozno žalostnega obličja v Izmajlov v grad. Pohaja po praznih sobah in neprenehoma jaduje: »Zdaj sem pa sam na svetu!« — Solze mu druga za drugo kapljejo iz pobešenih očij. Abdala ni poznal svoje neveste, ali vendar ga skrbi, vendar žaluje. Odloči ga paša za ago albanski straži, rekoč: »Naj se poteši.«

Zdaj pride arnavški miralaj: »Mogočni paša, vladar našega živetja! štirje Arnavtje na poti za lupežniki tvoje hčere so vtonili v valoviti Donavi!« — Paša še ne pogleda miralaja: »Naj dobodo njihove žene in otroci — vsak po tri sto zlatih lev, z zlatom naj se potešijo,« in obrne se zaničljivo, miralaj pa odide.

Ponosni paša, saj imaš zlato, zakaj se ne utešiš? Ali misliš, da imajo srce le čestitaki in bogatinje? da le dostojni in premožni ljudje smejo žalovati in obupati, da je ubožcu srce pa prepo vedano? da celo trpeti ne sme? Ali naj za kos rude proda najsvetejšo obupljivost, najbolestnejšo gorje? Čudnež, vedi, da se nesreča greje beraču pod capami in pod vladarjevim plaščem, da oba enako trpita, da oba mori obupljivost, in človek ne more utešiti njunih src, da more to le Bog! — Njemu je vse mogoče!

VIII.

Na meji erdeljske dežele, kjer više in više kipé Karpatje, kjer so velikanski in kjer se jih dolga vrsta razteza proti ogerskim in poljskim krajinam, tam nad reko Ardžisom na visoki gori stoji trdno zidovje kraljevega gradu. Ljudje ga imenujejo ardžiski dvor. Nad vrati v kamen vsekani napis s slovanskimi in rimskimi pismeni priča, da je bil ta grad sezidan 1518. leta na povelje tačasnega vladarja Niagula Bassaraba multanskega gospodarja. Dve sto let je bil stolni grad multanskih vladarjev, središče slave in svobode daških in slovanskih plemen, razseljenih po multanski zemlji. Od tu je donela bojna

tromba, od tu so čile trume hitele na boj z Mohamedani, ki so plenili kakor kobilice. Naposled si vendar polumesec lažnjivega proroka za nekoliko časa prilasti zemsko vlado nad križem Sina božjega. Postali so Bisurmanje sami svoji gospodje daškega vladarstva. Gospodar Brankovan, njegovi štirje sinovi in hrabri bojar Vakareskulo, poslednji brambovec multanske svobode osemnajstega stoletja, so dali glave pod rabeljnov meč v Stambul. Od takrat so pošiljali sultani Fanariote za gospodarje multanskim krajinam. Podkupljivi Grki, zanikerni sužniki, pozabivši, od kako velikega naroda imajo svoj početek, in v ničemnosti vtopivši srce in dušo, se niso več drznili, stopiti v ardžiski dvor; dali so ga menihom za samostan. Menihi, služabniki prave cerkve, pa tako skrbno varujejo to podrtijo stare slave, kakor ostanke svetnikov, in sejejo med božje ljudstvo besede o svobodi s tako gorečnostjo, kakor sveto vero, kajti Kriščev nauk je nauk premile svobode, svoboda pa ne izvira in ne plava iz nikakoršnega drugega studenca po svetu, če ne iz studenca krščanske vere. Samostan ardžiskega dvora je postal božji pot. Kar trumoma vró tje ljudje različnega jezika, raznega rodu, le po Kriščevem krstu edini vsi. Ves dan je cerkev natlačena pobožnih duš: nekateri znašajo darove, kakoršne in kolikor jih utrpé; neka-

teri pridejo roke stezat po miloščini; nekateri svoje duše okrepčat ali vest očistit; nekateri pa napast duše in telesa. Menihi kakor roditelji ljubeznivo miré pravoverne z uteho svete vere, jim odpuščajo grehe, veličavno svaré je, pasó in jim dajó vbogajme. Na sto ubogih in zaničevanih razne starosti in obojega spola ima pribežališče in zavetje v obširnih stanicah nekđaj veličastnega gradu.*) Le iz daleč se Muzulman plazi okoli samostana v ardžiskem dvoru, zató ker se boji, da bi se kamen odkrušil iz starega poslopja krščanskega Boga, padel na-nj in razbil mu neverško glavo. Fanariot se nikoli ne upa blizo, ker bi mu zidovje s svojimi grobljami in bivalci s svojimi krepostmi neprestano očitali ničemnost, kajti neprijetno je takemu človeku, ki je zadušil zadnje iskre svoje sramožljivosti, če mu vsak korak kaže zvest obraz njegove ničemnosti.

Ravno je sobota — dan Matere božje. Sedem dnij je snežilo in oblačno bilo nebo. Svitlega obličja se blišči na čistem oboku bledega neba solnce, oko božje, in z jasnimi žarki plamika na belo-snežnem površju. Gore, doline, lesovi, vasi in vrti — vse je preoblečeno v zimsko obleko. Na polju ne vidiš nikjer srebrnih vodnih pasov, nikjer jasnih jezer: vse je enolično — vse belo.

*) Ta samostan je tako velik, da ima nekoliko tisoč ljudij dosti prostora v njem. Nekđaj je bil najmočnejša multanska trdnjava.

Samostansko poslopje, zvonovi in kuplje gotiške zidave, zidovje in nasipi so otožno zagrnjeni v sneg. Hripavo pojó zvonovi, razlegajo se po poljih in lesovih; ali čim delj jih slišiš, tem čudnejša se ti zdi harmonija te zvonovne godbe. Ljudstvo se gnjete v cerkev, ravno se je začela sv. maša. Duhovnik slovanski poje hvalo Bogu, menihi pojó sveto slovansko himno, ljudstvo pa slovanski odpeva v glasnem zboru. Duhovnik je odmaševal, kristijansko ljudstvo pa okrepčalo svoje duše z molitvijo in razšlo se telesu streč z jedjo in s pijačo. Ko samostanski prvostojnik, velečastiti Evgenij, odmoli litanije in šestdeset Češčena Marij na molek, vstane pogledat, ali ne manjka česa gostom v samostanu, kajti menihi grško-slovanske vere strinjajo s kristijanskimi krepostmi sveto neizkaljeno slovansko gostoljubje. V obednici mu oznanijo, da je nekdo prijezdil na konju in da bi rad na samem govoril z njim. Precej se vrne v svojo sobico in ukaže, naj mu privedejo prijezdnika. Sluga, ki je odpiral popotniku, je povedal, da je tujec večkrat poljubil roko očetu Evgeniju, Evgenij pa, da ga je objemal, kakor sina, da so se solze v očeh svetile obema o radostnem snidku, in potlej — da sta se umaknila v sosednjo sobo. K durim je radovednost zvalila slugo: zmerom nastavlja — zdaj oko, zdaj uho na režo. Oba stojita pri peči; tujec na

dolgo nekaj pripoveda, ali s tihim glasom; le enkrat se mu je ognjeno zaiskrilo oko, in beseda se čisto ujemlje z obličjem. Radovedni sluga zasliši te-le -besede: »To je angelj, to ni devica, nežna, krepostna, pokorna, čista kakor Kriščeva vera; krasna kakor nebo samò, kristijanka gotovo v takem krasnem telesu ne more živeti nekristijanska duša. On...« glas mu oslabi in obrvi zlezejo na oči. Nagrbanči se mu čelo, divje pomrači obličje. Prvostojnik posluša, zgiblje z ramami, naposled pa spregovori, ali sluga je le te-le besede vjel z ušesom: »Mati Evdoksija hoče to, jaz pa učinim. Tej krepostni, pobožni ženski ne morem odbiti ničesar.... Ivonijevo prorokovanje, to je njena najljubša pesem... Neka druga roka nam ponuja pomoč danes, neka mogočnejša, ne skrivaj, temuč očitó... Ali sin, pustiva materi veselje: to je njej na dar zarad gorke daritve, zarad čistili zaslug: jaz vse učinim.« Po dogovoru se pomakneta za peč, tako da sluga ne more nič videti, da-si tako na stran obrača in napenja oči; zato rej nastavi še uho, ali tudi zastonj: le šepet mu veje na-nj, besede pa ne more razumeti nobene. Nestrpljivo postoji še nekaj časa, potlej pa odide. Iz maščevalnosti, ker je radovednost samò razdražil, ne napasel je, začne razodevati, kaj je videl, kaj slišal.

Divno se vrsté čudne zмене na svetu. Tisoč let je minilo, kar je Bog ustvaril svet, ali

ljudje res niso še zatajili, da njih rod izhaja materi Evi iz naročja; radovednost zmerom in povsod zapeljuje njih duše, in v kakoršnih znamenjih se pokaže, vselej ima tisti namen: vedeti, kaj se je zgodilo; sklepati, kaj se zgodi. Nekateri se hudujejo: Prokleta kača, ki nam je vcepila radovednost v srca, kolikrat nas zapelje zvedavost! Nekateri pa kričé: Blagoslovljena — kača, ker nas je z radovednostjo nadarila, kako blagodarna nam je zvedavost! Ali oboji so pokorni kači, ker so radovedni.

Samostancem ne more v glavo, kaj imata prvostojnik in tujec, gredo torej v konjišnico gledat konja, ki je prijezdil na njem neznanec, ne mara konj vstreže njihovi radovednosti. V konjišnici so Valahi in Erdeljci, ki poznajo vse jezdece, vse konje v okolici in daljne. Karpatci gredo radi pogledat časi pa časi, kako je kaj po svetu; ali na teh potih nimajo preradi sestre kreposti s seboj. Oko imajo bistro, pamet dobro, in to dvoje je mnogokrat otimek tem klatežem. Ogledujejo konja, ali nikdo ga ne more spoznati; to vidijo, da je bel; da je vzhodnega rodu in plemenite krvi; da ima zobčasta znamenja vžgana na prednjih in zadnjih stegnih — grb in diplom konjske plemenitosti; da je multanski osedlan in opravljen, ali na čilo. Le to poznajo, to opazujejo, ugibljejo in sklepljejo, kdo je ta jezdec, od kod

in kak posel ima. V tem pride prvostojnikov sluga, nauzda konja in odpelje pred samostanska vrata: radovedno ljudstvo se zgrne v korušelj in preži. Iz samostana pride človek, besarabski oblečen, s peresnim čopom na čapki in zakritega obličja; skoči na sedlo, vzame uzdo, stisne konja z nogami in v skok odjezdi z mesta. Zunaj pred vrati jo zavije na severno vzhodno stran, zdirja v dolino in jezdi po znožju dalje. Pogosto se zagrezne konj v sneg s kopiti, naposled zavijeta na stransko pot, še nekoliko časa se je nad zemsko površje kadil sneg, potlej pa tudi to izgine izpred očíj. — Ljudje skomizgajo z ramami, bulijo oči, odpirajo usta in vsak opazi sam sebi in drugim: »Nisem ga videl še nikoli, ne poznam ga.« — Le neki star, mnogo popoten Valah pomrda z nosom in opomni Erdeljcu poleg sebe: »Saj poznam tega jezdeca, če se ne motim; če ni to naš mladi bojar? Nekaj bode...« — To trenotje leti od ust do ust ta skrivnost in kmalo jo izvedo vsi, in »nekaj bode,« to je zdaj klopčič radovednemu zastopu nepokojnih mislij.

Večer je, davno se je že vlegla črna tema, zvonovi zvoné molit in počivat; menihi in gostje v samostanu zahvalijo Boga, ker so zopet preživel dan, in po prošnji za srečno noč poležejo spat. Prvostojnik ne spi, posvetuje se o nečem z dvema menihoma, z najvernejšima zaupnikoma

svojih mislij, in dva služabnika stojita na straži pred samostanskimi vrati. Petelini so že drugoč odpeli polnoč, pastirski psi začno cviliti in naščekovati, kakor bi čutili volka, sneg zaškriplje na cesti, temno zadoné konjska kopita, često se sliši prsk, dvouprežne sani in dva jezdeca se prikažeta pred vrati. Straža je imela ukaz, da je pusti noter in ne vpraša. Da-si služabna meniha, vendar sta lepo izpolnila povelje, prav vojaški. Vereja mrgodne, vrata se odpró in sani svršé in jezdeca jezditá naravnost k cerkvi. V cerkev so vrata odprta na stežaj, na oltarju gorite dve sveči in srebrni krožniki se bliščé; v spovednicah sedita dva meniha, vsak v eni, prvostojnik pa stoji pri oltarju v bleščéčem, zlato zarobljenem, zlato-tkanem ornatu. Cerkovnik vodi v cerkev prišle goste. Stara Fariki se opira na ramo Mehemedovi hčeri, Zulma gre za njima, Kírdžali, Tudor*) in Mihajlaki gredó pa skupaj, vsi trije moldavski oblečeni. Vsi se vsak trikrat prekrižajo z znamenjem svetega križa in trikrat priklonijo pred oltarjem. Mati Fariki spregovori: »Oče Evgenij, daj nam blagoslov!« in prvostojnik je blagoslovi s svetim križem in pokropi z blagoslovljeno vodo: »Blagoslov na-te, Evdoksija, blagoslov vam, spoznavalci prave Kriščeve

*) Tudor (Teodor, Bogdan) Vladimíresko, znani valaški bojar.

Kar je v tej povesti o njem, je vse zgodovinsko.

vere!« Zdaj Evdoksija prime Saro Mihaelo in jo vodi k eni spovednici, Kirdžali poklekne pa k drugi — in začneta razodevati vsak svoje grehe, tožiti vest, da bi zadostila dolgo zanemarjeni veri. Sarina spoved je kratka, gotovo je njena vest čista kakor otroška: največja njena pregreha je to, ker se je izvila Izlamu iz klešč in vrnila pravi cerkvi v naročje.

Kirdžali se dolgo časa spoveduje, ali nobene besede ni slišati — niti tožilne niti svarilne; nič ni videti grešniku na obrazu, da bi žaloval ali se kesal, niti spovedniku, da bi bil srdit; težko je torej uganiti, še teže pa vedeti, koliko ima grehov in ali velike ali ne. Kirdžali vstane, po obrazu potegne z roko, kakor bi iz spomina hotel izbrisati vse, in ponosno pogleda, kakor je imel navado. Približa se nevesti, prime jo za roko in sam pelje pred oltar, kljub navadi, ki zahteva, da vodi kak drug svoboden mladenič nevesto k poroki, da bi pokazal, da ni nihče vreden dotakniti se device, ki je njegova, ki je sam izbral si jo za ženo. Tudor dene roke na prsi in stoji zamišljen. Nihče se ne upa spomniti Kirdžalija, da je pokalil običaj, kajti krepka gospodarska volja mu sije iz očij. Poklekneto pred oltar. Kirdžali sam s svojo roko odgrne srebro-pretkani zavoj z obličja Sari Mihaeli: krasno obličje in lesk njenih temnih očij zatemni goreči sveči,

cerkveno srebro, pozlačeno lepoticje na oltarnih vratih in drago kamenje, všito v svatebni prt. Oče Evgenij umolkne na časek, misli, da sveta Devica stoji pred njim. Kirdžali se slavohlepno ozre okoli, kakor bi hotel reči: »Sklonite se v prah in se čudite — moja je!« Tudor obrne na stran oči, prvič menda še le ta pot zavida svojevercu, ne mara ga tudi kolne ta hip; mati Evdoksija moli z vso ognjenostjo svoje duše, drugi pričujoči pa, kakor navadno radovedni ljudje, gledajo in poslušajo na vse oči in ušesa obrede poročne slavnosti. Že je po polnoči: oče Evgenij jima da telo in kri Gospodovo v podobah kruha in vina in čita zakonsko prisego, zaročnika pa odgovarjata z razločnim glasom. Po prisegi duhovnik sname prstana novožarocencema s prstov, trikrat zameni in trikrat natakne zopet nazaj: »V imenu Boga Očeta in Sina in svetega Duha vaju vežem z zakonsko vezjo!« Potem vzame dva venca s srebrnega ploščka, trikrat ju zameni in dene zaročnikoma na glavo: »V imenu Boga Očeta in Sina in svetega Duha vama venčam glavi z zakonskim vencem, Bog daj, da bi do pozne smrti ne usahnil.« Potlej ju prime za roki in trikrat vodi okoli oltarja: »V ime Boga Očeta in Sina in svetega Duha živita na tem svetu mirno in složno, božja milost naj rosi na vaju in ljubezen pihlja vama med brati in sestrami v

Bogu.« Ko se naposled ustavijo pred oltarjem, vzame duhovnik iz sklede medeno testo, pritakne ga zaročenima k ustnam in naglo zopet vzame nazaj: »To je sladkost zakonskega stanu, to životno razkošje; kmalo se zaleskeče, kmalo mrkne, uživajta ga, dokler bode čas, ker gine in mine.« Kirdžali je hotel brž z zobmi prijeti za testo, ali zlomi se mu in ni si osladil ust ž njim, odlomljeni koscec je padel na tla. Duhovnik se dotakne s testom Sarinih ust, Mihaela se hoče na lahko dotakniti ga, lahno se z ustnami zadene ob-enj, testo pade na tla in ni pokusila pečene sladkosti. Vsi, sam Tudor ne, se prekrižajo in natihoma molijo, da bi se to slabo znamenje ne vresničilo v usodi zaročencev. Tudorju se olajša srce, celo smeje se in misli: ne pokusita, kaj je sladka ljubezen. Duhovnik vzame drugič testo in da obema pokusiti njene sladkosti; ali Sara Mihaelo boli srce, in da bi se utešila, ljubko pogleda ljubimca. Tudi Kirdžalija je zbadlo v srce to zlo znamenje, ali vendar ponosno razvedri čelo, seže trikrat v žep, in trikrat vspe vselej polno pest cekinov na ploščec: »Oče, to za cerkvene potrebe,« in oba poljubita roko duhovniku in poklekmeta, menih jima da pa blagoslov. Poklekmeta tudi pred mater Evdoksijo, in Evdoksija ju poljubi, in potlej se poljubita z vsemi. Ko Sara Mihaela pritisne lica Tudorju k

ustnam, se je zdelo mlademu bojarju, da je v nebesih, in poljubi angeljska lica: sladko mu je in razkošno; ali ko ga Kirdžali poljubi, zdelo se mu je, da ga je satan objel, toliko da ni odskočil; ali pogleda mater Evdoksijo, razbistri se in poljubi ga za poljubek. — Evgenij bi rad pogostil zaročnika, mater Evdoksijo in druge, ali strah brani gostijo, da bi Muzulmanje utegnili izvedeti, da je kristijanska poroka hčer mogočnega paše zjedinila s kristijanom. Poslové se od dobrih menihov in odpravijo na sani. Kirdžali priveže vranca zad za sani, sam se vsede pa na-nje, in zavije v plašč svojo mlado soprogo. Evdoksija omeni: »Tudor, kaj nisi na konju?«

»Ne, mati! Mihajlaki vé pot, le s seboj vzemite mojega konja, meni dá oče Evgenij drugega. Jutri, pojutrašnjem ali pa potlej tisti dan pridem že za vami. Zdravi!«

Sani se premaknejo z mesta, že so skozi vrata, in vrata se zapro, ali še zmerom stoji Tudor in gleda. Oče Evgenij ga prime za roko, rekoč: »Idi, sin!« in bojar gre za njim, kakor poslušen dečak, ali ne zine nobene besede!

Drugi dan menihi in gostje v samostanu veselo, s srčno radostjo pozdravijo bojarja. Že dolgo časa jim je znan mladi bojar, ljubimec menihom, nada multanskim gorjancem zato, ker ni hotel Fanariotov za gospode; nikoli ni sklonil

svojega čela Muzulmanom. V otroških letih je zapustil z materijo podonavske ravnine, ker se je bolj in bolj šopirila sužnost tam; živel je na gorah, in na gorah je s starostjo in telesom v njegovi duši rasla neugasljiva želja po svobodi. Mati Evdoksija, to je bila njegova mati; ljudje so jo imeli za sveto ženo, ali neka čarovna tajnost je meglila njena dela; vladike, samostanski prvostojniki, menihi — vsi so jo častili kakor sveto, častilo jo je tudi ljudstvo in balo se je, ker — menili so, da vse ve, vse more. Pet let niso vedeli, kam je zginila, in to je bolj čaralo njeno tajnost. Kar matere ni bilo več, je bival mladi bojar zmerom na gorah, ali večkrat se je odpravil kam daleč na pot, nemara na korist sveti veri, kajti prvostojniki grške cerkve so se zmerom posvetovali ž njim in kaj snovali; ali nemara korist samosvojnosti multanske zemlje, ker je bil znan z vsemi načelniki daških in slovanskih gorskih plemen, bivajočih po pred- in zadonavskih krajinah in živel ž njimi v bratovski edinosti in slogi; ali kar še več, trdili so, da slovanski vladarji podpirajo njegove namere. Tudor je sedel v zlatu in bogastvu, pa je bil dobrih rok in usmiljenega srca: kjer je mogel, kjer je bilo treba, povsod je sejal obile dobrote med božje ljudstvo. Zaman so Muzulmanje in Fanariotje zalezovali njegovo življenje, zaman

prežali na njegovo imovino, niso priprežali ne njegovega imetka, ne ugasili mu življenja; če se je pa upal kak drznejši kapudži ali Fanariot s spremniki na gore, iskat Tudorja, saj se je kaka roka usmilila jih, roka, ki je naglo in gotovo vzela ž njih nepotrebno životno breme. Nihče jih ni več videl na tem svetu, in če jih je prišel kdo iskat, gotovo so se belile njegove kosti na višinah na vetru potlej, ali so pa očrnele in zgnjile v karpaških prepadih, in duša je odromala v večnost: bodisi v nadzračne ali podzemске kraje. V Jašu in Bukrešu je smrt podpisana Tudorju. Fanariotje, Muzulmanje in ničemni bojarji ga pitajo z razbojnikom, z lupežnim načelnikom. Prosto, ne vsuženo, niti onemoglo ljudstvo po gorah ga ima pa za multanskega bana, za gospodarja, celo za daškega carja.*)

Tudor se pokaže, in v samostanu je vse vnovič oživelo in se prerodilo. Stari in mladi hite pozdravit bana, gospodarja, carja. Bojar je bil zmerom vesel, jasnega obličja, danes je pa teman, otožen. Srčno sicer pozdravlja srčno ljudstvo, ali nima na smeh obličja, niti čela jasnega. Izkušeni ljudje se pogledujejo, šepečejo drug drugemu: »To kaže vojno, saj se nebo tudi oblači pred vojno.« Dasi jim nihče ni nič povedal o tem, vendar je šel vsak domu in ogledal in na-

*) Car pravijo Jügoslovanje tudi znamenitim načelnikom.

brusil svoje orožje. Čudno se to zdi vsem v samostanu ardžiskega dvora: berači in gostje so precej pripravljene v orožje, in menihi, služabniki svete vere, možje svetega miru, oživljajo dušo in telo ljudstvu, da bi nesli smrt med zaničevalce božje vere, med izpodkopalce zlate svobode.

Tiha radost vsplameni vsem v srcih, kedar se spomnijo: bili se bomo! Ubogi ljudje, ali goljufa vas ta pot veselje; videli ste sicer bojarjevo obličje, pa mu niste predrli v srce, kaj se godi v njem.

IX.

Kako sladek je zakon prve čase. Životna čaša je prepolna sladkosti, gladko in urno se snuje životna nit, čas leti kakor blisk, ali srečna zaróčnika ne pomislita, kaj je bilo, ne skrbita, kaj bode, temuč vidita in uživata le to, kar je! Če jima pa v minulost uide časi beseda, zamislita se vánjo le zato, da bi s spominom okrasila si zakonstvo; ali če se jima misli slučajno zamotajo v negotovo bodočnost, to le zato, da bi jima fantazija plodila novo razkošje. Tako življenje je rajsko, nebeško življenje. Ljudstvo ga imenuje »medeni mesec« zakonstva: o, ko bi poprov mesec ne nastopil po njem! Ali kaj rado je to na svetu.

Ne daleč od soteske, Rdeča brana po imenu, čepí med rtastimi gorami in nedostopnimi prepadi v vencu tisoč potokov in bistic, v bukovem gaju bojarjevo bivališče. Turki pravijo temu mestu »ebfissin brlog«, gorjanci pa: »gospodarjev grob«. Neka stara pripovedka trdi, da je eden Brankovanovih slug z zlatom in s prošnjo od janičarjev dobil kostí svojega gospoda in njegovih štirih sinov, skrivaj je prinesel sem med gore in zakopal; in mogila, sveto mesto bivalcem multanske zemlje, priča resnico te pripovedke. — Ozka steza se vije, divno vije med skalami. Če hočeš na to pot, treba ti je vajene noge, da se ne izpodtakneš, treba smélega očesa, zato da se ti ne zvrtil v glavi. — Bojarjev dvor ni mičen očesu po vnanjosti: reven je in star, streha vdrta, dvorišče tesno, neprimerno, okoli in okoli za vrstjó skala na skali — vse ogromne, tam pa tam zijajo razpoke, kakor strelnice v trdnjavi; v dvoru je pa vse polno bogastva, lepotíne, zakladov — po vseh sobah. Čudno, to bivališče ne kipí visoko, temuč zidano je v zemljo, ali čim globlje greš v tla, tem krasnejše so stanice, tem večje je bogastvo. Skrivaj svetloba sili skozi ozke, v skalne zijavke vsekane odprtine; ali kakor hitro se vkrade skozi, kakor bi se hotela osvetiti za tesni prehod, objemlje se z barvami pisanih šarenic, in z rumenimi žarki igra po zlatu, po srebru in po dragem

lepotičju. Shodi in luknje podzemskega bivališča držé na mnogo stranij in segajo Bog vedi kako daleč. Ljudstvo pravi, da se na Erdeljsko lahko pride po njih, da so tu skladišča raznega orožja: celo podzemski konjaki, polni čilih konj, ljudje pak različnega rodu in različne vere: noč in dan se gneto ven pa noter in varujejo, kakor oči v glavi, da bi se ne prikradel kdo, ne izvohal skrivnega vhoda, ki so ga preskrbeli sebi; gorjé tistemu, kateri bi se drznil, skusiti njih čujnost. skratka: bojarjevo bivališče je podobno kaki trdnjavi — gradu kakega paše, ki se ustavlja sultanovi vladi; podobno brlogu kakega harambaše, ki se je skregal s človeškim rodom.

Stara Fariki, uboga Arnavtka, kakor bi se bila iz čarove moči spremenila v mogočno valaško bojarko, je zaménila svoje stare cape z drago obleko, s častitljivim ponosom zamenila prejšnjo ponižnost. Ni ga dné, da ne bi prišel kak prvostojnik grške cerkve k njej, ali da bi se jej kateri multanskih bojarjev skrivaj ne oglasil za svet, ali za kak ukaz; in če se množnim bivalcem gospodarjevega groba prikaže kak hraber Multan, kak krepak Erdeljec, kak plemenit Srb, divij Arnavt ali besen Bolgar, enoglasno kriče: »Mnogo let naši materi, naj živi in kraljuje naša bojarka!« — Kirdžali in Sara Mihaela sta jej kakor lastna sin in hči; ljubi ju tako, kakor svojega Tudorja. Sladka

je ta ljubezen srcu Sare Mihaele, kajti njena angeljska duša, vsa razvneta do moža, z ljubeznijo čistega čutja ljubi vsakoga, in rada bi od vseh tudi ljubezen za zahvalo. Tudi Kirdžalija je ta prijaznost privabila stari bojarki, često jej reče: »dobra mati« in časi se kakor z materjo laska ž njo. Tudor — kedar prijezdi v svoj gradiček k materi, k svojim ljudém, prijaha vselej kakor po ogenj: malo časa se pomudi in zopet odjezdi. Kedar mu Sara Mihaela reče brat, kedar mu spregovori kako sladko besedo, naglo mu radost razjasni obličje, kakor bi razkošne pijače srknila njegova duša; ali precej se zopet črno pooblači, obrne se od mlade žene, in na čelu se mu beró misli: »Za-me ni sreča, ni blagi pokoj tega sveta.« Če se s Kirdžalijem snideta, mrzlo se pozdravita, mrzlo poslovita. Žarka skrb navadno kali pogled materi, ne more izpaziti, kaj se godi v sinovem srcu; bojarka meni: »Moj sin hrepèni po slavi, rad bi v boj za domovino, za svobodo. Opominja ga torej večkrat: »Tudor! bliža se čas, bodi strpljiv, saj se še nabojuješ in oslaviš, imeli bomo svobodo in domovino.« — Tudor jej poljublja roke in se smeje vselej, ali žalnejše nego bi plakal, in nič ne odgovori nobenkrat.

Ali kaj Kirdžali? Pomehkužil se je. Ljubezen ga je objela, očaral njen duh s pogledom svoje vsemogoče vlade. Drage trenutke mudi pri

svoji ženi, po dva, po tri, celo po več dnij se nič ne zmeni za svojega vranca. Ne more ga na lov izvabiti Mihajlaki, vselej se izgovori: »Jutri pojdeva,« ali vedigabog, kdaj bode tisto jutro. Toda ni čudno, da se je tako spremenil divji ponosni aga, — on ljubi. Sara Mihaela se razcvila razcvita njena krasota in ljubeznjivost. Prej je ponos krasote žaril z njenega obličja, iz njenih očij, in velel: »Čudite se mi!«, zdaj pa razkošna ljubezen plameni v njenih temnih očeh, na njenem orijentalškem obličju in veje: »Ljubite me!« Krasna je devica, če tajno ljubezen razodevlje njeno obličje; ali stokrat krasnejša je žena, kateri sije iz očij, da je njena duša že pila razkošno ljubezen. Taka devica je solnce za rahlim oblačkom nekoliko kalnega leska; žena pa solnce na čistem nebu v vsej svetlobi svoje veličasti. Devici se čudimo in motrimo, ali ima razkošnosti v svojem srcu; ženo pa ljubimo — prepričani, da velik zaklad razkošnosti jej živi srce. Sara Mihaela ljubi svojega moža; sladko, ljubo jima krili življenje in sleherni ura rodi novo razkošje v srcih; čudni, ali ljudje pa hoté, da bi na bo mislil Kirdžali, ko mu ljubezen polno čašo razkošja pritiče k ustnam in veli: »Pij! pij! dokler je čas.«

Veliki četrtek po Gospodovi večerji, na večer je gospoda z družino vred po stari slovanski

navadi sedela v prostorni sobi. Za vrstjo, po starosti pripovedajo povesti o junakih, o strahovih, o razbojnikih, in časi zapojó vmes kako bojno pesem — slavnim prednikom na čast, ali pa kako otožno po svobodi, ali žalostnico o sužnji očetnjavi. Tudor je zapel tačasno pesem o Črnem Jurju,^{*)} o srbski bitki pri Sabaću.^{**)} Prišla je vrsta na Kirdžalija. Mihajlaki ga zlostno pogleda: »Aga nam pa o ljubezni zapoje kako pesem: pozabil je v Izmajlovu šezdaro in vojne bolgarske dumke.« — Kidžali se brž oglasi: »Arnavt! pozabil sem šezdaro, jatagan imam pa še. — Samo prijavel mi je že k nožnici.« — »Čakaj!« in ta hip se zablisne goli meč. Sara Mihaela ga prime za roko: »Pri svoji ljubezni te rotim, kroti jezo!« Bojarka vstane s svojega sedeža in Tudor zasloni Mihajlakija s svojim telesom. Pokojno zavrne Mihajlaki: »Gospod aga, vtekni nazaj svoj jatagan, po nevercih bodeš mahal ž njim. Vem, da ga znaš sukati, in vidim, da imaš srce. Saj sem tvoj sluga, tvoj najvernejši prijatelj.«

Kirdžali vtakne jatagan v nožnico, še predno je to menil Mihajlaki, in zardí zbog svoje naglosti. Sara Mihaela se pritisne k možu in igra

^{*)} Črni Jurij je bil izprva hajduk, načelnik, 1801. l. pa je osvobodil Srbsko.

^{**)} Pri Sabaću so srbski ustajniki Turke zmogli 1804. l. Črni Jurij je bil vodnik v tej bitvi.

mu z ustnami po obličju, Kirdžali je pa ne poljubi za poljubek, — prvič ta pot ne, in temer obsedi do konca na svojem mestu.

Po noči ga objema, poljublja, gladi žena — »Dragi moj, moj ljubljeneč, kaj ti greni dušo? Ti me nimaš rad, očarali so te z nečem z ljudje.« — Kirdžali jo poljubi: »Ljubim te, kakor sem te zmerom,« — in zamisli se, — »ali bledé da sem se pobabil, da mi je ugasnil pogum. Naj se drznejo, naj le poskusijo!« — Vspne se in sede na posteljo. Sara Mihaela boža temno čelo možu in rada bi mu iz ust izsesala vročnico, ki mu pali dušo. Dá mu sorbeta, Kirdžali se upokoji, vleže, ali ne more zaspati. Povesti in pesmi so razburile blagi pokoj njegove duše in silno burijo po strunah njegovega zares zaspalega ponosa; Mihajlakijeve besede so mu strupeno pregrele srce: zmerom ponavlja: »Menijo, da sem obabel, le čakajte!« Pristrčno objame ženo: »Jaz te ljubim, Sara Mihaela, ali ljubim tudi slavo. Brez tebe bi ne bil srečen na svetu, ali brez poguma bi me ne imeli na dobrem imenu ljudje.« Tako o pravem času beseda, ki ni sicer nič druge, vname in razplameni strast človeku, kakor olje, vlito na polumrtvo oglje. Rado se vname, da je silen ogenj tam, kjer je prej le tlelo pod pepelom; kar je dremalo v človeški strasti, to se rado zbudi z vso svojo živostjo. Sara Mihaela

ima solze v očeh, ali boji se pretrgati sanjarije možu, da bi ga vročnica ne dobila zopet v last. Natihoma, v mislih prosi Boga, da bi se usmilil njega in nje: to je najlepša uteha čisti vesti, pobožni duši.

Zjutraj zgodaj vstane Kirdžali, poljubi ženo in odide, kam? — k vrancu. Gladi ga, kakor ga je nekdej, in kakor nekdej ogleda tudi zdaj in nabrusi orožje, kakor da je izmajlovski aga, vodnik albanske straže Mehemedove. Pred južino gre k bojarki; prikloni se jej, rekoč: »Mati! dosti dolgo časa že jem kruh tvoje gostoljubnosti; zadnji čas je, da začnem sam skrbeti zá-se. Imam srce, imam sabljo; grem v službo ruskemu carju ali pa rudniškemu knezu. Slišal sem, da se car pogosto vojskuje in na vojno pripravlja Miloš Obrenović. Še en vojščak ne mara ne bode nobenemu preveč.«

Bojarka mu reče, naj se vsede: »Orel naj nikar ne služi jastrebom in kreguljem, saj mora svoje gnezdo braniti, svoje orličke voditi. Kirdžali! to ni, da bi carju služil, čeprav mogočen v primeri z drugimi vladarji; tudi knezu Milošu ne, da-si je najhrabrejši med hrabrimi. Ne dolgo časa, pa bodeš vodnik veliki vojski; ne dolgo, pa bodeš otimec daške in slovanske svobode.«

Kirdžaliju raste dušni ponos, prvič sliši ta pot tako sladke besede; ali njemu niso zadosti prorokovanja, ne zadosti obljube: »Mati! Bog vé,

ali se to kdaj vresniči ali ne; ali leta me lovečas mi beži; kedar se postaram, potlej mi one more duša, omahnejo roke.»

»Ne boj se, blizo je čas, ki hrepeniš po njem; ali zdaj poslušaj: razodenem ti najblažje skrivnosti svoje duše. Ne zameri, ker jih nisem že prej, kajti ni bil še čas: čakala sem, kdaj poprašš za to. To je bila moja zvijača, da je sinoči Mihajlaki poskusil pošegetati tvoj ponos: pokazal si mojemu srcu na uteho, da-si ljubiš angelja — svojo ženo, da ti je slava nad vse draga.«

»Bojarka! ti me ne poznaš prav; Kirdžali ni bil še nikoli baba. Dokler bodem živ, to je res, da ne neham ljubiti Sare Mihaele; ali tudi ne pozabim, da sem vojniki.«

»Ne zameri, sin, kar je, to je, in zdaj poslušaj.« — Vzame v roke veliko knjigo, vezano v pergament, in začne jo prebirati: »To je zlat zaklad, shranjen v ardžiškem dvoru, to je multanska kronika.« Naposled najde svoje najljubše berilo, prorokovanje gospodarja Ivonija, pove životopis tega nesrečnega kneza, in potem začne brati: »Poljska kri otme daško svobodo.« — Kirdžali se zaplete v misli, ne vé, kaj to znači, ali mu uganjko daje bojarka, ali je oblaznela, ali kaj? Pogleda jo v oči: pravica in vera žari starki obličje. — »Kirdžali, ti si potomec slovanskega rodu, po tebi se pretaka poljska kri!«

Kirdžali se pooblači: »Mati! ali ti ne veš, jaz sem zavrženec brez rodu. To pomnim, da je Bolgarka bila moja mati.«

»Oče je bil pa Poljak. Ali imaš na prsih obrazek Matere Device?«

»Imam. Ali, kako pa, da veš ti to?« in pokaže podobo. Bojarka poljubi obraz in prebere napis: »Iz Počajeva. — To je svet kraj Matere božje na Poljskem. Ni me ogoljufal stari Kordaki. Kordaki je poznal tvojo mater, tvojega očeta, poznal tvoj rod; ali nikomur ni nič črhnil o tem. Pa zdaj izvedi vse: Huda nesreča je stiskala multansko zemljo; ali srca niso še vsem bojarjem nehala utripati za svobodo. Jaz, bojarka Brankovanom iz rodu, sem rekla sama sebi: »Tudi slaba ženska more koristiti domovini; od nje imamo vse, darujmo jej vse. Po miru v Kučuk-Kajnardži*) sem na tujem vzrastla, šla za možem in prišla le-sem. Mož mi pa umrje, imela sem in redila samo enega otroka, dečka, bila jako bogata, imela množno družino, prijatelje in znance naše rodovine. V ardžiskem dvoru so menihi živili mnogo sovražnikov nevernim Muzulmanom. Moskovski car je obetal zdatno pomoč, ko hitro vojna vstane pri nas. Besarabija je najbliža Rusiji, hoteli smo tam začeti boj. Odpravim se v

*) V Kučuk-Kajnardži ste se pomirili Porta (turška vlada) in Ruska 1775. l.

Izmajlov in preoblečem za Arnavtko. Sin je kupil les in dom ne daleč od jezera Kaludjerja, novcev se nama ni zdelo žal, pustila sem se pogrditi s sramoto, izdala za vražarico. Moja najljubša pesem je bila in je še Ivonijevo prorokovanje. Enkrat mi je govoril o tebi Kordaki, kako si ošaben, kako strastnega srca, in naposled je pristavil: »To bode še lupežnik ali pa slaven junak.« Vprašala sem ga za tvoj rod, in odgovoril mi je; drugo pa veš. Zdaj so se spremenile okolnosti, tu začnemo vojno, ti si pa z nami.«

»Mati, jaz sem zmerom z vami! Ali za Boga ljubega, povej, kje je moj oče, kaj se je zgodilo ž njim?«

»Tega mi Kordaki ni hotel povedati nobenkrat. Obetala, ponujala sem mu zlata, prosila, rotila ga, ali nič, še z napojem nisem mogla izvabiti iz njega te skrivnosti. Vselej je odvrnil: „Dosti vam to, da je bil Leh njegov oče, da se leška kri pretaka po njem; več ne izveste, ko bi drob, kosec za koscem trgali iz mene; dal bi življenje, te skrivnosti pa ne izdal — to je zdaj moja last. Prisegel sem na meč nekemu prijatelju, da zamolčim njegovo ime in kje je; noben Alban še ni pokalil svoje prisege,“ — in nobene besede ni bilo moč izžeti več iz njega.«

»Mati, morebiti kaj slutiš? Povej, na konec sveta pojdem za njim. Če je mogočen in vzvišen,

jaz ga ne osramotim; če je pa ubog, nesrečen, bodem mu podpora, uteha.«

Bojarka je močno ginjena: »Prisegam ti na Boga, na ljubezen do domovine, prisegam na Tudorjevo srečo, da sem vse povedala, da ti ne besede nisem zamolčala.«

Žalost obide Kirdžalija, ali vidi se, da ne verjame bojarki, na drugi strani hoče torej načeti skrivnost: »A Hakim, kaj pa ta, ali ni nič vedel?«

»Hakim je bil skopljenec, Mehemedov sluga, njegov največi milostenec, nič več ne.«

»Mati, kaj si imela ž njim, kak pogovor?«

»Pod solncem ni lahkotnejše stvari na zlato nego je skopljenec; za zlato bi prijateljstvo kupila od njega in marsikako skrivnost. Imel me je za prorokinjo, zato mi je vse zaupal. Vedela sem za tvojo ljubezen do Sare Mihaele, vedela...,« ta hip se odpro duri in Tudor stopi noter. Hotel je oditi, ali bojarka reče: »Le govori, saj Kirdžali vse ve.«

Bojarju ni kaj všeč to, kajti otare si oblačno čelo z roko: »Oče Evgenij bi rad govoril s teboj, ima ti povedati nekaj važnega.«

Kirdžali vstane, poznal je bojarjeve misli, s ponosnim pogledom odgovori njegovi nevšečnosti: »Zdaj grem!« — Bojarka mu migne z roko: »Ostani, Kirdžali, tebi zdaj ne sme biti nič

skrivnega več; Tudor, pripelji očeta Evgenija noter.«

Bojar odide, pa kmalo se vrne s prvostojnikom ardziskega samostana. Bojarka mu poljubi roko, tudi Kirdžali mu jo poljubi, čeprav ne posebno ponižno. Evgenij jima da blagoslov: »Blagoslovi vaji Bog!« in obrne se k bojarki: »Mati Evdoksija, nekaj važnega ti imam zaupati.«

»Govori oče! po danes bode z mojim sinom vred vladal Kirdžali, vzela sem ga za svojega sina; ali pustiš ti to?«

Če si ženska s svojo krepostjo in z žrtvami prižrtvuje moško spoštljivost, potlej vse sama vlada: nihče se ne upre njeni vladi, nihče ne protivi njenim ukazom. Niti Tudor niti menih — ni nihče črhnil nobene nasprotne; menih je dejal: »Mati, blizo je že tisti trenotek, ko zgrabimo za orožje; na pomlad mogočni car Aleksander napove vojno našemu vragu. Podvojimo trud, da nahujskamo tem več ljudij, samo varujmo, da nas ne izda kdo; dasi gnijó Turki in spe kakor drva, ker so se namučili, vendar moramo biti oprezni, da jih prezgodaj ne izbudimo.«

Bojarka pogleda kviško: »Hvala Bogu blizo je že tisti čas, ki ga tako željno čakamo; alj zdaj, draga sina, prosim vaju neke ljubezni: sezita si v roke in prisezita, da bosta složno vojevala za vero in svobodo, da ne zapeljeta

drug drugega, da se ne zapustita; bodita bojna brata!« — Na to vstane, prime oba, vsakega za eno roko in sklene njuni dlani, menih pa v imenu Boga blagoslovi to braterstvo; ali onadva si nista stisnila rok, nobene besede ne spregovorila. Tudor temen obrne oči na stran, Kirdžali ga ponosno pogleda.

Kirdžaliju je napočilo novo življenje: ima rod, ima ime; smeje se mu slava, smeje znamenitost tam od daleč. Res da je tajnost vse to kakor pajek, kakor svilod oprela z neko čudno, nerazpletljivo tkanino, ali prav ta skrivnost še bolj čara vse, še bolj neti fantazijo in razvneča čute v srcu. Sanja se mu: »Jaz sem rojen Poljak; to so hraber narod, ti Poljaki! Često sem slišal povesti o njegovi slavi, sam sem že tolikrat pel pesmi na čast poljskim vojnikom. Nemara je moj oče kak mogočen gospodar v tamošnjih krajinah kje, ali slaven hetman bojnih krdel, ki so sem prišla iskat vojne? Jaz moram zadušiti sužnjost, ki tlači daška in slovanska plemena. Kdo vé, kaj še bodem: nemara vojskovodja, gospodar, morebiti celo car podonavskih krajin. Če se opija napije Turčin, ne koplje se njegova duša tako sladko v nevsahljivem studencu bogastva, ne v preobilnem bogastvu, niti v razkošju; če si divji Arab omami glavo s hašiš-hindom, ne kipí mu duša in ne pleše po širokih planotah

životne strasti tako, kakor Kirdžali po planih sladkih sanj o bodoči slavi, kajti ponos dosti hujše upijani dušo nego opij ali hašišhindi, čega tudi satan sam pripravi in nataka. — Kaj mu je zdaj Sara Mihaela — razkošje ljubezni, čaša blagega pokoja, životna sreča? — Ljubi jo, ali ne več tako, kakor jo je prej. Poprej je igral ž njo kakor deček, poljubljal jo, oklepal se je; rad jo je oponašal, kako lehno, boječe jecljá, ko govori; neprenehoma jej je z ustnami gladil gladko čelo in svilne krasne obrvi, kakor dve ribici; blesk njenih očij je bil zrkalo njegovemu hlepnemu očesu; živel je le v njej in za-njo. Ali zdaj, redko jo poljubi, malokdaj govori ž njo, skoro nikoli je ne objame, zmirom je zamišljen; nikjer ne posedí, neprestano ongavi: ali jezdi na lov ali pa na sprehod, z Mihajlakijem ima zmerom nekaj natihoma, in v enomér se razgovarja z vojščaki; ali vendar bi moral še enkrat rajše imeti Saro, kajti blagoslovljena je, sad ljubezni nosi pod svojim srcem.

Uboga Sara Mihaela, v solzah se jej koplje skrivaj oko, z bridkimi zdihljeji si lajša srce, možu se pa boji pokazati tožno obličje; po sili si vedri čelo, z velikim trdom na smeh sili oblačno obličje. Kirdžali ne zapazi tega, ker misli čisto na kaj drugega; celó nada na potomstvo, mila nada očetovskemu srcu, še ta ga ne miče zdaj, kajti

milica njegovih ponosnih mislij je bodoča mo-
gočnost in slava. — Tudi bojarka ne ve za to,
kaj trpi Sara Mihaela, zamišljena je Arnavtka v
vero, v svobodo; Tudor pa ne vé. Kedar vidi
krasno ženo, da jej žalost mrači čélo, vselej se
mu srce krči od same bolesti; teši prisvojeno
sestro, žaluje ž njo vred, pri njej in ž njo vred
duši zdihljeje, pri njej in ž njo vred zadržuje
solze. Sara ga rada posluša, ko jo teši, ali nobe-
denkrat mu ne potoži nič. Ima ga rada kakor
brata, kakor prijatelja, in tudi on jo ljubi kakor
sestro, nemara še drugače; ali nobedenkrat ne
pokaže tega in ne pové, nobedenkrat nobene be-
sede ne zine Kirdžaliju, in kar še več, pozabil je
prejšnjega sovraštva, bratovsko, srčno ga po-
zdravlja, zadržuje domá, kakor nalašč zató, da bi
ga privadil Sari Mihaeli, da bi rad vzbudil v njem
prejšnjo ljubezen; dal bi življenje, dal pokoj in
srečo, da bi le prejšnjo srečo prižgal Sari Mi-
haeli. Dokler je Kirdžali ljubil in srečna bila Sara
Mihaela, zavidal jima je srečo in črtíl ljubečega
ljubimca; ali ko hitro je neka druga strast pre-
vzela Kirdžalijevo srce in trpljenje začelo vjedati
Saro Mihaelo, mrkne žaljivost in sovraštvo v njem,
videl je le grenkost in gorjé dragega bitja, za ka-
tero mu je gorelo srce, ki ga časti njegova duša.
Strastnež zatají nebesa, zaročí se s peklom, uklanja
zločinstvu in divjá zoper krepost, da bi le ustregel

razburjenim željam svojega srca, tak le samega sebe ljubi. Krepostni človek pa ni samoljub, rad žrtvuje srečo, rad samega sebe, da bi le osrečil bitje, ki ga ljubi, ker ga sreči blagost dragega bitja.

X.

O mlaju je veter potegnil z juga in veje neprenehoma. Taja se sneg, taja led, zemlja kakor za ljubimca — za pomlad oblači pražno obleko. Pomlad je svetu na dar porodila veselje in radostno življenje. Češče zapustí Muzulman čumate svojega harema, češče zasede iskrega begca, in — sam čil in ognjen — ali dirja, ali pa kopje meče za stavo. Kristijanje ženó črede na gore, sami pa s svojim imetkom gredó za njimi, bodisi zató, da se muzulmanskim nadlegam umaknejo s pomladjo, ali se jim pa kake posebne misli snujejo po glavi.

Od polnoči so prišla izza Volge in Dona velika krdela belega carja, prebredla Prut in raztaborila se po multanski krajini. Geslo, s katerim so pozdravila to zemljo, to je: »Za vero najčistejše cerkve, za svobodo krščanskega ljudstva začnemo vojno z Bisurmani.« — Daška in slovanska plemena verjemó carjevim besedam, kajti car je božji maziljenec, plemena so pa prosto ljudstvo, ki ne misli, da bi laž mogla čez mazi-

ljenčeve ustne. Ubogi ljudje! vse zapuščajo: domove, žene, otroke, imetek in hité zaslanjat vojsko mogočnega carja in pot nadelavat mu do zmage. Muzulmanje se stepljejo za Donavo, stari Hadži-Ahmet, vidinski paša, ta je vsled sultanovega hattī-šerifa*) vladar multanskih krajin, hrabri kiaja Mehemed, neutešljivo žalosten zaradi ugrabljene hčere, svoje edinke, je dobil pa načelništvo nad preddonavsko vojsko. Na drinopoljskih planotah se zbira sto tisoč otomanskih vojščakov različne telesne, različne nošne barve, različnih jezikov, le vsi verujejo v enega Allaha, v enega proroka Mohameda. V Babadadži, starovekem mestu, se zbira trumica kristijanskih vitezov, ali čemu? Na brambo Mazulmanom zoper kristijanskega carja! Kdo so ti vojščaki? Postave so čvrste, ali še stokrat hrabrejši — to je poljski rod, to so izselniki Zaporožci. Oni, ali prav za prav prednjimci, ti so pred leti z Nekraso na čelu s sabljami vrnili in zadrevili Moskvičane; bridko jokaje so zapustili domovino in tešili se: »Boljše je križem svet nego sužnjost, boljša nesreča, boljše gorjé nego sužniška pokornost, nesreča se vsaj razkadí, sužnjost pa še z življenjem ne ugasne, pokaljena čast ostane vekomaj v spominu.« — Ne verjemó carjevim besedam, njegovi prijaznosti, in v sleherni vojski mislijo: »S sabljo si privojskujemo

*) Hattī-šerif — Sultanov ukaz.

očetnjavo in svobodo.« — Na daleč in na široko se vojne trombe razlegajo po carograški carjevini, tisoč in tisoč glasov, na tisoče krikov se topí v velik jek, in zrak hučí od preglasnega vriska: »Vojna! vojna!«

Vojna želja je prevladala tudi bojarjev dvor. Na Brankovanovem grobu stoji vtaknjen valaški prapor: na zlatem polju, na holmu, ima krokar sv. križ — rešnje znamenje — v kljunu. Nad krokarjevo glavo se spreminja bliščeče solnce in srebrnoleskeče sveti polna luna. — Tič, ti sediš na mogili, na spominku multanske slave! Ti lahko vzletiš, kamor ne predere človeško oko, kamor ne more človeška noga! Bog daj, da bi se na vse strani zasejal nauk Kriščeve vere, ki njeno znamenje držiš ti v kljunu. Kar je tičev, najdljé živiš tí; o, ko bi tudi multanska svoboda najdljè mogla živeti! Nad teboj se leskeče solnce in mesec. Solnce in mesec naj svetita nad multansko zemljo, svetita in jasnega obličja budita kristijansko ljudstvo v orožje za svobodo, za sveto vero. — Vojska ni več skrivnost. Žene in otroci že vedo zá-njo: kar kupoma se orožniki zgrinjajo po Karpatih in hité v bojarjev dvor. Stara bojarka goreče prosi Boga, da bi izprosila svobodo domovini; veselega je obličja in radostnih mislij. Tudi Sara Mihaela moli, ali ne za domovino, ne za svobodo, ampak da bi jej Bog varoval moža

v nevarnosti; misli je oblačnih, obličja žalostnega. Kirdžalija hladí vesel ponos, ne more pričakati boja, rad bi že vžival napovedano vzvišenost. Morebiti zaradi svoje žene, zaradi angelja svojega življenja, ali nemara zaradi svojega bodočega otroka, sadú svoje krvi, mogoče pa, da samo zaradi samega sebe. Celo Tudor je vesel, vojskoval se bode za očetnjavo — sladka misel, ki jo je vsesal iz maternih prsij. Kolikrat pogleda Saro Mihaelo in misli: »Drugega nič ne, življenje zatratim, ki mi že preseda, ona bode pa jokala po meni, kakor po bratu. Ali morebiti« — in zdaj mu posveti nada v bridkostno srce: »Ne vemo, kaj bode jutri — nemara se tudi meni razjasni sreča«. Satan ni še odklenil s skušnjavo zločinu v njegovo dušo, ali malo je takih, da bi na razvalinah tuje sreče ne zidali gradov svoje nade.

Gost mrak se je spustil na zemljo in objel jo na večer, o mraku pa tesen nepokoj, bridka otožnost vlegla se v duše ljudem. Nekaj neumljivega je v človeški natori, da se nesrečni človek razveselí za nekoliko časa o belem dnevu, kakor zato, da bi vesel pozdravil božjo jasnost; ko je pa tema zvečer, celó veselemu človeku neka neznaná skrb stiska srce kakor na slovo od obličja božje svetlobe. V bojarkini sobi se razgovarjajo: Sara Mihaela, Kirdžali, Tudor; menijo se o bodočih nadah; nepokoj se jim plete po mislih in bučí

v njihovih besedah. Sleherno srce nečesa čaka, nečesa upa, ali samó ne ve, česa. Že pozno ponoči prihaja prvostojnik ardžiskega dvora; komaj je stopil v sobo, vpraša ga bojarka: »Oče Evgenij! kaj novega? kake novice?«

»Vesele!« — Verska ponižnost sije menihu iz očíj, čista vest mu igra na obličju, besede razodevljejo svest, da zvesto izpolnjuje dolžnosti božjega služabnika na tem svetu. Ta pot se ne zmeni za pričujočo Saro Mihaelo, ker potreba prejšnje tajnosti je mrknila: »Carska vojska je že gotovo vzela Jaš, zdaj se pomičejo k Ibrajlovu. Car je obljubil, da nas osvobodí in da bode naš zavetnik; ali ni dosti na tem, treba, da zaslužimo to brambo, treba dejanski pokazati, da se ne zapušamo, da bi se kdo drug bojeval za nas, sami se moramo vojskovati. Vidinski paša se vleče h Kampo-lungi, da se zjedini z izmajlovskim raskérjem. — Sara Mihaela se stresne in zardí, prikaže se jej oče pred očí, vsi občutki jej naenkrat oživé v srcu, in začnó jo mučiti. Ali sam Tudor je zapazil to, menih pa govoril dalje: »Hadži-Ahmetova vojska ni bila velika, da jo lahko zmoremo. Mi možjé blagega pokoja smo iz svojih dohodkov orožili 300 konjikov in 1000 pešcev; samostan imamo odprt na brambo ženam in otrokom; stopite na čelo oroženemu ljudstvu, kmalu bode tù.« Ta žrtva na oltar svete svobode

je pokazala, kake dolžnosti ima služabnik Kriščeve vere.

Kirdžali pazno posluša; kakor bi mu bila otimna misel prešinila glavo, tako se mu zablisnejo oči: »Bojar! ostani ti tukaj in zbiraj vojsko, jaz s konjiki pa zaskočim pot Ahmetu. Jaz poznam muzulmanske muhe. — Sara Mihaela prebledí, Tudor je uganil njene čute in reče: »Ostani ti doma, pojdem jaz, zá-me je nevarnost, ti varuj ženo, tvoje življenje je drago, ti postaneš oče.« To je opomnil prav iz srca, ta pot bi bil gotovo s prsi zaslonil Kirdžalija, in tudi umrl rad zanj v boju, kajti prijazni, hvaležni pogled krasne žene mu je bil zadosten dar za žrtvo. Ali česa bi ne bil storil vsega, samo za en smehljej, le za en nežen pogled njenih črnih očij! Ko bi se stokrat porodil, vselej bi jej dal življenje, da bi le samo eno trenotje blagosti kupil ž njim angelju svojega srca, svoje duše.

Kirdžali se divje nasmeje: »Ker imam ženo, ker me s potomstvom nadari Bog, ali naj zató slovo dam junaštvu, slavi, kaj? O ne! Pojdem!«

Proseče vpre oko vanj Sara Mihaela, in proseče sklene roke! »Mož! ne zapuščaj me, ali me vzemi pa s seboj!«

Resno jo pogleda Kirdžali: »Ti ostaneš, jaz pojdem!« Prvič je ta pot zaslišala ukaz iz mo-

ževih ust in resno gospodarsko voljo videla v njegovih očéh.

Ali je nagel strah zadel njeno srce, ali porokaljena ljubezen vzbudila v njej ponos, dedščino Mehemedove krvi, eno gotovo, katero že: vstane, obrne oči na stran in odide. Tudor je hotel za njo, ali Kirdžali ga pridrži za roko: »Pusti jo, ženska se izjoka, pa je dobro vse.« Bojar nič ne odgovori, mislil si je: Človek kamenenega srca nisi je vreden! Celó stari bojarki se čudno zdi to. Veselí jo pa, ker vidi, kako je Kirdžali bojaželjen, da hrepení po slavi; samo to jej ni všeč, ker dela z ženo kakor s sužnjico: to ni kristijanski, ni človeški. Tudi menih je teh mislij, ali nikdo se ne drzne spregovoriti besede, Kirdžali zna jezik zavezavati samo s pogledom! Pomenili so se o vojski, potem pa Kirdžali odide po orožje, preskrbet se za boj.

Vse je ogledal, vse pripravil. Mihajlakiju je ukazal, naj konjike zvrstí v dolini, sam se vrne pa poslovit od žene; ali ko pride do njene čumate, začne mu utripati srce: ostro mu očita vest, zakaj je razžalil ženo z besedo, s pogledom. »Zakaj pa joče, nemara celo obupa,« si misli. Kirdžali odpre duri in hoče jej pasti pred noge, poprositi, naj ne zameri, ali Sara Mihaela zasliši njegove stopinje — sama je bila, pa Zulma pri njej — otare si solze, obrne obličje k durim, ali

obličje razžaljenega ponosa — to je Mehemedova hči! Kirdžali stopi noter, pogleda na ženo in spusti se jej pred noge: »Sara Mihaela, razžalil sem te!«

»Ne!« ali vidi se, kako se sili, da bi na obličju in na očéh pokazala hladnost.

»Žena, ne zameri mi!«

»Saj nisem huda ná-te.«

»Ne boj se, varoval bodem življenje Mehemedu; če bode treba, zaslonim ga z lastnim životom.«

»Ugrabil si mu edino uteho, še umóri ga.«

Že se je hotel obrniti Kirdžali, kar zagleda, da se ženi solze zbirajo in igrajo v očéh; zmogla je čutljivost in ponos njegove divje duše; pade na kolena: »Sara Mihaela! jaz te ljubim. Če iščem slavo in mogočnost, to le zaradi tebe, zarad svojega otroka, ne zá-se,« in poljubi jej noge.

Sara Mihaela ga vzdigne, omahne v naročje možu, svojemu ljubljencu: »Dragi moj! vse sem pozabila. Ostani pri meni, jaz ne hlepim po slavi, ne po mogočnosti, le tebi živim. Kaj mi to, ti si moje vse! Ostani! ostani!«

Oslabí mu duša ljubezni v naročju, otaja se mu srce; zdaj Mihajlaki stopi v sobo: »Kirdžali! vse je pripravljeno, čas je, da odrinemo.«

Kakor grom božje jeze, tako so te besede zagrmel zakonskima v ušesih. Sara Mihaela

vsklikne: »Ostani!« in na pol omedlí. Mihajlaki brenkne z orožjem: »Kirdžali, kaj si v Izmajlovu pustil pogum?« — Kirdžali položi ženo na vajišnico in odvije roke s svojih ram. Sara Mihaela z bojezljivim, s tihim glasom reče: »Ostani!« Kirdžali jo poljubi na čelo, na oči, na usta: »Z Bogom! z Bogom!« in urno odide skozi duri. Snide se s Tudorjem in gorko mu stisne roko, kakor bi mu bil kosti hotel streti: »Če me ne bode več nazaj, skrbi ti za Saro Mihaelo in za mojega otroka.« — Bojar obljubi: »Bodem,« in Kirdžali in Mihajlaki zapustita dvor.

Zulma budí Saro Mihaelo; bojarka, Tudor stopita v njeno sobo. Sara Mihaela spregleda: »Ali me je zapustil? Ne ljubi me več.« Bojarka jo teši, Tudor poklekne k njej: »Sestra, saj pride nazaj Kirdžali.« — Zulma jej vzdigne glavo: »Draga moja, krasna med najkrasnejšimi, dobra med najboljšimi, nič ne maraj! saj se vrne jasnejše slave, mogočnejši, vse to tebi podari na čast.« Ali nevspešne so vse tešilne besede, nič se ne zmeni za-nje: »Zapustil me je, ne ljubi me več!« vije roke, kakor bi si jih hotela polomiti, joče, kakor bi si oči hotela izjokati. Uboga žena! Bolestna ločitev jej trga srce, bojí se nesreče, to jej muči misli.

Ob Aluti jezdi z vodnim begom tiha, jezdi zamišljena truma multanskih konjikov. Pred trumo

jaha Kirdžali; ali nič ne govori, nič ne vpraša. Kam gredo? Tega ne vé Mihajlaki, ne vedo drugi vodje, niti konjiki; vsi opazujejo: »Bog večni vé, kaj misli Kirdžali, kaj snuje. — Vso noč gredo zmerom naprej; pred dnem se skrijejo v neko borovje, počijejo, napasó konje, potem pa odjezdijo in jahajo zopet dalje po stranski poti proti jugu. — Razkošno vonjavo širi po zraku pomladanji vetrič, zemlja zelení, nebo je veselo, ali Kirdžali je temnega, divjega obraza. Konjiki cenkljajo z uzdami, topočejo s kopiti, jasno se leskeče jekleno orožje, in bojni ogenj šviga vojščakom iz očíj. Kirdžali vidi in sliši vse, ali njegovo uho je gluho milim nekđaj glasovom, oko se ne veseli prizora, ki mu je bil tako ljub kedaj. Iskro korači vranec z njim na hrbtu; Mihajlaki se neprenehoma o slavi pomenja ž njim, da je vodnik kristijanskih vojščakov, da bode bojeval za svobodo. Kak ogenj to Kirdžalijevi mladi, vroči duši! Ali vendar je temen, zamišljen. Žalost, obupljivost drage žene, usoda bodočega potomca, to je okrvavilo njegovo srce, to ogrenilo njegove misli. Na srcu, hrepenečem po slavi in mogočnosti, kakor bi mu velik kamen ležal na njem; prizadeva si, da bi ž njega zvil to težo, ki ga tlači, in bi kar najprej mogoče dobila gospostvo v srcu tista misel, ki si ga je enkrat zmogla za zmerom. Že so blizu Slatine. Kirdžali pošlje na prežo

nekoliko konjikov. Ogleduhi se vrnejo in pripeljejo s seboj nekoliko prebivalcev te krajine. Kirdžali se natihoma pomeni ž njimi na strani, izroči straži vsakega posebej in ukaže konjikom, naj jih nič ne vprašujejo, naj nič ne govoré ž njimi. Pokazal je na meč; to je pomenilo, da morajo molčati, ali jim pa glav zmanjka z vratov. Naročil je vojnikom, naj molčé kakor skala, naj bodo čujni in oprezni kakor lisice. Ukaže jim na konje in vodi krdelo dalje. Še precej pred dnem je prišel čez Aluto na levo obalo in mahnil jo k Slatini.

Pri Slatini taborí Mehemedova vojska. V kraju, otomanski Porti v oblasti, daleč od sovražnika, sredi sužnjih bivalcev, ne méni stari paša, da bi bila straža potrebna ali preža; ukazal je, naj postavijo šotore in uživajo počitek, kakor kedar je mir.

Na vzhodni strani — kakor srebrno oko, rana zvezda zemlji miglja na dobro jutro. Multanski vojščaki zapojó z divjim »hura! hura!« Muzulmanom jutranjo pesem. Muzulmanje se zbudé iz neskrbnega spanja, kolehajo po koncu, Multanje jim pa z bridkimi sabljami odpirajo oči. Strah, zmotnjava je v taborju. »Allah Besitallah!« kričé in sami ne vedó, kje imajo orožje, kje konje. Kirdžali vse križem dirja s svojimi vojščaki po taborju; meči zvené in tleskajo ob

glavah, po vratovih Muzulmanom, in pokajo samokresi, žvižgajo kroglje. Besno kričé napadalci, grozno vreščé prestrašeni Muzulmanje, ječé ranjenci, in konji topočejo in kopitajo po truplih, po bojnem orožju in po zemlji. — Pri mestu, za prekopom, zbira stari Ahmet janičarje in spahe. Trije sinovi so mu poginili, pa nič ne vé za to. Kirdžali krikne svojim vojščakom: »Za menoj!« in udere jo v skok proti ostanku Ahmetove vojske. Dan se je prismejal in vse razvidelo. Neredno dere v skok multanska truma, Kirdžali pred njo in Mihajlaki poleg njega. Spahi hoté osvetiti sramoto turškega vojaštva, planejo izza okopov in zgrabijo se. Dva kmalo divjata na Kirdžalija — Izmael in Ali, prvorojenca Ahmetova. Kirdžali staršemu z mečem prekolje glavo, Mihajlaki pa mlajšega s samokresom, s kroglo podere s konja. Stari Ahmet vidi to, pozna sivega Hussejnovega konja in ne mara tudi nezvestega ago: »Dajte mi konja!« vskrikne, ali spahi in janičarji že bežé. Zastonj jih osiročeni oče ustavlja z mečem in z besedo, s seboj ga nese ubežna povodenj. Že je Kirdžali poslednjo rano hotel zasekati Muzulmanom, kar pridirja jadernik po poti od ardžiskega dvora in na vse grlo vpije: »Kirdžali!« — Na mestu nekaj natihoma pové Kirdžaliju, a ta svoje konjike vstavi pred prekopom, ni se gnal naprej za sovražnikom, pustil je bo-

gati plen in ukazal brž nazaj. V taborju nek
Arnavt multanskega oddelka zleze s svojega
konja in začne slačiti bogato oblečene mrtvece.
Kirdžali se obrne, prime za samokres, namen
sproži, ponvica se posveti, smodnik zahuči in
Škipetar se zvrne mrtev: taka je prepoved na
vzhodu. Čemu bi jezik brusil, če je dosti svinca
in smodnika. Nihče ne stopi več s konja, še
črhne nihče ne, vsi imajo s plena obrnjene oč.
še to jim ni na misli, kam gredo in po kaj, saj
Kirdžali misli namesto njih, pokazal je, da neče,
da bi samovoljno bilo služabništvo. — Dolgo,
zmerom naprej jezdijo proti Aluti, ali nič ni vi-
deti, nič slišati. Solnce je že zašlo in mesec
precej čez pol leta priplul na svojem nebnem
tiru, ali zmerom naprej gredo. Na poti krene
Kirdžali na neki holm in gleda k goram na tisti
strani, kjer je Brankovanov grob — tam sveti
neki drug žar, ali se je nov mesec narodil, da
hoče boj začeti s starim, ali kaj? Ali kako je
boječ! Kmalo posveti, kmalo se zopet skrije, ne-
prenehoma draži oko. Kirdžali je gotovo spoznal,
kak mesec je to, kajti v skok jo vdere s hólma
in mahne z roko na znamenje: »Za menojo!
in v skok žene konja.

Kakor divja čreda konj za žrebcom, tako
se žene truma tik za njim; veter žvižga, kopita
topočejo, zemlja ječi. Mihajlaki zdirja k njemu:

»Kirdžali! daleč imamo še, konji se nam upehajo, in še desetke vse trume ne pripelješ domu.« — Kirdžali ga divje pogleda, in za odgovor zbode konja; Mihajlaki ostane zadej, kajti Kirdžali ima samokrese, Arnavt se pa ni še naveličal živeti. — Konjiki ostajajo na poti: temu se je konj izpodtaknil, temu skujal in stoji pod njim kakor nečutljiv — zmerom na tistem mestu. O belem dnevu je obledel mesec, novi pak za gorami čisto zginil, le črnkast dim se kadi na tistem mestu. Kaka nestrpljivost, kak nepokoj se bere Kirdžaliju na obličju! Vidi se, rad bi letel kakor tič, ali konju že pešajo moči, trudno skače in pobeša glavo k zemlji. Kirdžali vstavi konja in čaka svojih konjikov. Kupkoma, posamezni prihajajo za njim; vstavijo se in zvrste, komaj jih je še polovica. Niso še počili konji, že se nekoliko jezdecov prikaže izza gozda. Turbanje zabelé — Kirdžali pogleda na-nje, pokima z glavo: »Mihajlaki! Mehemedovi Albanje!«, obrne se k svojim vojščakom: »Tu moramo ali zmoči, ali pa poginemo!« — Vsem se svitle sablje zablisnejo v zraku, in zaleskečejo nad glavami kakor smrtni žarki. Kirdžali omeni natihoma: »Mihajlaki! zaslanjaj život paši, obljubil sem to Sari Mihaeli.« — Albanje se premaknejo z mesta, zavije je gost oblak prahu, iz oblaka pa gromovito predira Allahovo ime. — Kirdžali stoji, gleda: oblak leti, bolj in

bolj se bliža, val gostega prahu plava k ustom, celo v oči se kadi že. Kirdžali se obrne: »Zdaj je čas, v imenu Boga!« Zbode konja, in v skok se za njim spuste multanski konjiki. Konjiki se zmešajo s konjiki: s samokresi palijo, zvené s sabljami; vresk, krišč, zmotnjava. Albanje so spoznali svojega nekdanjega ago in kriče: »Abdala! Kirdžali! Pobegnimo, njegovi roki ne more nihče nič!« in začno bežati. Kirdžali je slišal te besede ravno, ko se je Abdala zagnal proti njemu, odbije z robom svoje sablje meč Muzulmanu, zgrabi ga za kaftan in potegne s sedla: »Živi, Abdala! povej svojemu očetu, da bi te bil lahko umoril, pa nisem hotel!« in vdere jo za sovražnikom. Zmaga je ojačila konje, ognjeno vnela duše konjikov, ali malo časa je trajala ta bojna sreča, komaj so jo začeli okušati Multanje, začujejo zopet krič pred seboj: »Allah! Allah!« nove turške jate se prikažejo — spahi, in Mehemed na čelu. Odureli Mehemed na vse strani razganja smrt, — Mehemed, samovladni gospod zmage, že odmahuje s svojo krivo sabljo Multanom glave z vratov! Kirdžali kriči svojim vojščakom, hoče je zbrati, ali ne slišijo več njegovega glasu, in paša stoji pred njim: »Neverni pes! kača kristijanska! kje je moja hči?« — in z vsosilo svoje roke mahne z mečem proti Kirdžaljevi glavi. Vidi se, s kakim poljubom bi očetovo

srce rado pozdravilo zeta. Kirdžali odbije mahljej, lahko bi bil z mečem hrustnil Mehemed na vrat, ali naglo potegne roko nazaj, hoče na levo obrniti konja, a ta hip Mehemed tako silno zamahne s sabljo, da je presekal uzdo ž njo kakor z britvo in zasekal konju jeklo v vrat. Vranec se obrne, plane kakor stekel med kup konjikov in udere jo po širem polju. Kirdžali dvigne uzdo, maha s sabljo kakor z bliskom na desno in na levo in dere naprej.

Iz početka je slišal brenkoče meče za seboj, potem so mu kroglje žvižgale okoli ušes in Mehemedov glas grmel: »Ne odneseš življenja, pes prekleti!« --- potlej je mnogo konj peketalo za njim, naposled posamezni — in zmerom dalje — zmerom naprej, da ni slišal na zadnje nikogar več za seboj. Kirdžali bi se rad ustavil, drži se za grivo, vleče za oglavno jermenje, lovi žvalo z roko, udriha konja s plosko sabljo po glavi, ali zastonj! Splašeni konj stegne vrat in vdere jo in beži; kakor srna skače čez grmovje, vije se po zvutih stezah po lesu, skače čez prerove, dirja čez holme — zmerom v besnem skoku. Kirdžaliju se kar vrti v glavi, tema se mu dela pred očmi; ali pozna okolico, blizo Brankovanevega groba je že. Prikaže se mu Sara Mihaela pred oči, in srce mu tako silno utriplje v prsih, kakor bi za stavo hotelo kosati se s konjem.

Zdaj ne zadržuje več konja, ta skok bi rad bil v bojarjevem dvoru. Pribežal je že v poslednjo dolino: za skalami ni videti bojarjevega dvora; ali kaj se ta dim kadi nad skalami, vije okoli gore, kakor lahek oblaček, in razprostira nad lesove in po dolinah? Po dolini leže trupla mul-tanskih gorjancev, krokarji in orli krokajo in bratijo se ž njimi po svoji navadi — s kljuni in kremplji. Kirdžaliju se prsi krčijo, bolest mu reže. Tudi tukaj je bila vojna! Kaj se je zgodilo Sari Mihaeli? — Konj preskoči poslednji prerov, na drugem bregu se mu izpodtakne in pade na glavo. Kirdžali potegne brž nogo iz stremenov, ali ne vzdigne konja, na vso sapo steče gori po stezi. Zrak smrdi po palu, in trupla leže po poti. Prihiti na vrh — tu žaluje groblja pogorelega dvora! Začne viti roke: »Sara Mihaela! žena, angelj moj, kje si?« — Ali še odmev ne odgovori bolestnemu glasu. Gre med razvalino, bega po shodeh, ječi kakor šakal, ki plače po vzhodnjih stepah, in kliče: »Sara Mihaela, Evdoksija, Zulma, Tudor!« in Bog vedi, kaka imena še slugam, gorjancem; ali nihče se mu ne oglasi. Zemlja nima ušes, skale so gluhe. Povsod se pozna muzulmanska sled, vse je opustošeno. Že hoče dalje pod zemljo, kar zasliši neki glas. Približa se mu: »Kdo je tu?« — Neki na pol zadušeni glas mu odgovori! Jaz, stari pandur*) Bukan.

*) Pandurji — erdeljski gorjanci.

»Kje je bojar, kje moja žena, kaj se je zgodilo tukaj?« — in približa se z ušesom ranjencu na tleh.

»Bikurmanje so vse pobili, vse opustošili. Bojarka, bojar — so v ardžiskem dvoru. — Daj mi vode!

Kirdžali vzdigne pandurja v naročje in ga odnese na svítlo; otare mu strjeno kri z roko, in ko hitro ga prinese na zrak, spregleda ranjenec: »V ardžiskem dvoru so vsi — meni zdaj ničesar ni več treba,« — in zapre oči. Kirdžali ga spustí na zemljo, kajti duša je že izletela iz njega, telo bode pa črvom dobra paša. »V ardžiskem dvoru«, povzame Kirdžali, »tamkaj so. Ne mara se je že odpočil vranec.« — Medel žarek nade mu posije v srce. Odide v dolino: vranec leži pred prerovom; Kirdžali po stari navadi pokliče vranca, ali vranec ne vzdigne glave; prime ga za nogo, ali ne gane se; položi mu roko na nosnice, ali hladne so; hoče mu gobec odpreti, ali smrt mu je stisnila zobe. Kirdžali vzdihne, gorka solza mu zarosí ponosno oko; misli si: »Poginil si, tovariš moje slave, in tovaršica moje sreče ne vém, kje je. Bog me je kaznil!« Trud mu je prevzel telo, obupljivost prevzela dušo, zgrudi se na zemljo, dene roke križem nad glavo in vprè oči v zaspalega konja.

XI.

Noč je. — Kirdžali gré sam med skalami in razpoklinami po bukovem lesu. Zdí se mu, da neki glas kričí: »Kirdžali! Kirdžali!« — Obstoji in nastavi uho pišu — to veter žvižga med skalnimi grebeni! Priveselí se srebrni mesec, radostno prikažejo zvezde in menijo, da bodo na veke vladale na nebu; ali v tem se pripodí črna množica oblakov, zašumí, razšopiri se in mesec izgine, izginejo zvezde, in mrtvaška tema se razgrne po nebem oboku. Kirdžali! tako je tudi tebi zasijala sreča, posijala slava, mogočnost; ménil si, da se ti bode zmerom bliščala. Ošabni človek! prignal se je nenadno oblak neprijazne usode in otemnil sladko nado, v mrtvaško žalost zavíl tvoje življenje. Nebni oblaki se zopet razidejo in mesec in zvezde se začnó iznova lesketati, kajti njih jasnost ima iz čistega studenca svoj početek, in čiste volje svetijo svetu na blagor. Ali v tebi, Kirdžali, ko bi se tudi razkadil usodni oblak in sopeset razjasnilo nebo zlate nade okoli tebe, ali bi se tvoja duša mogla tako jasno, tako čisto svetiti pozne dní tvojega življenja? Tvoja nada srka jasnost iz kalnega studenca — iz oholosti; tvoji vesti ni mar za blagost tega sveta; kakor malikovalec zlatemu teletu, tako si ti besedno in dejansko suženj oholosti, temu sa-

tanovemu sadu. Kirdžali gré svoj pot naprej in misli: Če jo še najdem živo, nikoli je ne zapustim več, ne stopinje se ne ganem nikdar do nje. Vzame pretkano ruto izpod kaftana in prstan z amuleti, dar Selime Muzulmanke; poljubi ruto in prstan in pritisne k ustnam, kakor prve dni svoje ljubezni, kajti najdražji nam je tak zaklad, kateri ménimo, da je izgubljen. O, kako ljubi Kirdžali Saro Mihaelo to trenutje! Nada, da jo najde, ta nada mu je prižgala sladko uteho v srcu; ali zakaj se delj časa ne hladí ž njo? — vsaj ne bi tako trpel. Satan, sovražnik blagega čutja — šepeče mu obupljivost in osveto na uho: »Zakaj si pustil življenje Abdali? zakaj nisi prsi predrl Mehemedu? Vse ne mara, Mehemed utegne pregovoriti hčer, in tvoja žena dá v kratkem srce in roko Abdali na pomirek z očetom. Tvoja kristijanska zveza ali pa nič Muzulmanu, in Sara Mihaela je ženska.« — Bolestna čustva razvihrajo Kirdžaliju srce, in omočen od same obupljivosti se zatoči po stezi: »Saj naščuvam ljudi! čakaj Mehemed! čakaj ti Abdala, osvetim se vama!« — Kirdžali pospeši korake, osveta mu je razgrela krí.

V ardžiskem samostanu vlada strah. — Ni še Muzulmanov v goste, ali vsako uro dobé

kako novo grozno sporočilo; to že vedò, da je bojarjev dvor razkopen in zmagan Kirdžali. — To je gotovo kak ogleduh ali kukaven izdajica razodél Mehemedu, da se Multanje zbirajo po gorah; paša bi se bil moral udariti z belim carjem, pa je divjal naravnost k Brankovanovemu grobu, naskočil ga, zapalil, razril, vse razpodil in vrnil se v Kampo-lungo. Ali hruje zdaj nad samostan, ali je na poti zoper sovražnika Rusa, to ni znano. Carski vojski se ne mudí Multanom na pomoč, vstavlja se na multanski in beserabski zemlji. Vzeli so staro Kilijo, Izmajlov, Galač, vgnjezdili se tú in sami gospodujejo zdaj; to so pa pozabili, da so nazaj obljubili čast sveti Kriščevi veri, obljubili pomoč na svobodaškim in slovanskim plemenom. — V samostanu je zbranih mnogo ljudij, pa še zmerom prihajajo drugi: to so ostali Tudorjevi gorjanci, to razporjeni Kirdžalijevi konjiki. Menihi skrivajo pribežnike v podzemske shode, ali neprenehoma oroževajo ljudstvo; radi bi se ognili boju, toda, če bode treba, pripravljeni so se poskusiti z muzulmanskimi jatami. Po dnevi molijo in himne pojó na čast vsemogočemu Bogu, kakor pristuje božjim nameštnikom, vèrnim služabnikom svete cerkve; ponoči hodijo pa na prežo, kakor pristuje braniteljem drage domovine, vojščakom ljube svo-

bode. Častiti Evgen ali pisma piše in razpošilja poslance, ali se pa posvetuje s starejšimi samostanci, ali pa tudi z bivalci karpaških gor. Samostan je zatišje svete vere in svete svobode — obéh zajedno.

Srečno pride Kirdžali na večer v samostan. Ali mu je srčna nepokojnost zarad ženine usode ali pa ponos, osramočen po zgubljeni bitvi, divjo bolest razlil po mračnem obličju; nikogar ne pogleda, nikomur ne odgovori, k prvostojniku gré naravnost. Ko ga zagleda Evgenij, srčno radosten ga objame in stisne v naročje: »Hvala Bogu, ker te je nam poslal!

Kirdžali se stresne, kajti prijazno sprejetje, besede očite zaupljivosti se njegovemu ponosu zdé očitek zarad padlih konjиков, ali vendar, nič ne oméni tega, le oblačno pogleda: »Oče! kje je moja žena, kje bojarka, kje Tudor?«

»Sin! Bog skuša našo pokorščino, ne nasprotujmo njegovi previdnosti: Bog nas razžalosti, Bog uteši. Tisti dan po tvojem odhodu smo izvedeli, da se Mehemed iz Kampo-lunge vleče naravnost k Brankovanovemu grobu. — Brž oznanim to Tudorju. Bojar je nestrpljivo čakal, kdaj se zgrabi s sovražnikom, odredi en oddelek gorjancev, naj zasloné dvor, z enim pa je pot

zaskočil Mehemedu unkraj soteske pri Rdeči Brani gotov, ali zmore ali onemore, da bode mogel nazaj k svojim ljudém. Ali drugače se je zgodilo. Mehemed je izvedel bojarjevo namero; privlekel se je čez Aluto s konjiki in z bolgarsko pehoto, in po dolinah k Brankovanovemu grobu; janičarjem je ukazal, naj udarijo na Tudorja. Bitva je bila krvava: naši so hotéli nazaj k svojim, pa niso imeli kod, Muzulmanje so bili zastopili vsa pota; Tudor je hotel skozi, ali gorjanci niso mogli predreti janičarskih čet; razzgubili so se tepeni na gore. Bojarja so ranjenega prinesli sem; nič ni videl, kaj se je zgodilo z materjo, kaj s tvojo ženo; danes po noči je z enim menihom odjezdil v Jaš, v moskovski tabor. Gorjančev, kateri so branili Brankovanov grob, pa ni nobeden prišel sem; ali nekteri pravijo, da so videli tvojo ženo in bojarko, da je obé zajel Mehemed.«

Kirdžali je poslušal; napósled vzdihne in skrivi usta na peklenski smeh: »Dobrega zavetnika sem pustil ženi! Tak mož-beseda je bojar!

»Sin! ne huduj se na bojarja; bojar je hotel vse izvršiti, kar najboljše mogoče, ali zgodilo se je drugače. Ti si hrabro udaril na Mehemedovo vojsko, ali vendar se ni vresničilo, kar si obetal.«

Kirdžali ponosno vzdigne čelo, pogleda meniha in pokima z glavo: »Resnica, oče! Kje so gorjanci? Rad bi se pogovoril ž njimi.«

»Počivajo v grobnicah; idi z menoj.« — Stopita v cerkev. V kapeli v blagoslovljeno vodo pomočita prste in zaznamujeta se s svetim križem; ali nobeden ne pogleda na dve dolgi vrsti belih mramorjevih podbojev, ovenčanih z dragimi venci, izborno delo kiparskega dleta; nobeden ne pogleda na obok, okrašen z obrazi, z razodevki nebeških skrivnostij, na divni raj, ali na obraze kristijanskega mučeništva; ne ozreta se na svetnike, ki se leskečejo od samega zlata in srebra, od mnogih barv in od pojemajočih žarkov zahodnega solnca; ne pogledata na zlato zapisana pismena na črnem mramorju, na napise grobov multanskih gospodarjev, davnih gospodov ardžiskega dvora, ali samostanskih prvostojnikov, zdajnih gospodov tega velepomembnega mesta. Šla sta mimo oltarja, oče Evgen pritisne na neko ploščo v zidu, in sredi mramorjeve podloge odskoči nekak mramorjev pokrov. Gresta po shodéh navzdol: povsod goré luči, žalostno — kakor mrličem, med okni so rakve in po kotéh se blišče skladje bojnega orožja, rakve na čast umrlim služabnikom svete vere in svobode, orožja za rabo živemu rodu. Dalje, okoli ognja kupoma

sedé množni ljudjé in jedó, razgovarjajo se in pijó. Temnih so obrazov, kakor volkodlaki, ubežniki z unega sveta; divje in grobovo na obokih in po kotéh v tej grobnici odmeva hrum njihovih glasov. Komaj se Kirdžali in prvostojnik prikazeta iz teme, zavpijejo vsi: »Kirdžali!« in zabrenčé z orožjem, kakor za priklado svojemu porzdravu. Kirdžali odzdravi; spozna gorjance, spozna svoje konjike, hrabre Arnavte, ali kar najčudnejšega Mihajlakija zagleda med njimi. Črnelasi Škipetar je vesel, ker vidi zopet svojega vodnika. Vreča zlatá bi ga ne bila tako razveselila; kakor pes, tako ga ima rad, tako je zvest možu, ki si ga je sam izbral za gospoda. »Kirdžali! pripeljal sem oddelek naših konjиков le-sem, drugi pak, kolikor jih še živí, ti se zberó sami, pobiti pa ne vstanejo več. Tvoja žena je v Mehemedovi oblasti, ali vendar, naj ti ne mrkne nada zató, osvobodimo jo — hajdimo, dosti smo že spočiti!«

»Mihajlaki, kdo pa ti je povedal to o moji ženi?« — neizrečena radovednost se Kirdžaliju razodevlje na obličju in obenem strah, da izve kako krvavo nesrečo.

Mihajlaki s prstom pokaže na nekega gorjanca, in ta začne pripovedovati, kaj je slišal, da je paša bajè pobral vse zaklade, vse zalóčene odpeljal iz bojarjevega dvora, med njimi pa da

ste bili bojarka in Sara Mihaela; neki drug je slišal, da je paša zajete in plen peljal za Donavo; in še neki drug je za gotovo izvedel, da je paša pokrit voz dal peljati za seboj in da so tri ženske bile na njem, gotovo mati Evdoksija, Kirdžalijeva žena in njena strežajka Zulma, okoli voza pa da je bil oddelek anatolskih spahov, in ž njimi celó Nekrasovci Tevterdar-bejevi, zaporoškega atamana. Vse so slišali, ta to, ta ono, videl pa ni nikdo nič; Kirdžalijevo srce pa, kakor ga je krčila kruta negotovost, tako ga krči še zmerom.

Nista bila še zapustila zatuhlega grobišča, ko eden izmed menihov stopi noter in nekaj natihoma pové prvostojniku. Razjasni se nekoliko obličje očetu Evgeniju, celó v očesu se mu za-blisne žar nekake zadovoljnosti. Kirdžali, ki je imel zdaj še tanjša ušesa, oko še bistrejše, stopi brž bliže: »Kaj novega, oče?«

»Dve veseli novici. Mehemed se vleče proti Trgovici k Donavi in bliža se nam vojska vélikega carja.«

Dobri vesti — misli Kirdžali — vam, meni pa ne. »Ali o moji ženi ni nič slišati?«

Prvostojnik in menih odkimata oba nakrat, da ne. Kirdžali se zamisli za majhno časa

izmisli se in migne z roko: »Oče, jaz vzamem svoje ljudi s seboj, dajte mi konje in orožje. Samostana vam ne zapletem v nesrečo, sovražniku se pa osvetim, ali pa poginem.«

»Bog naj te blagosloví; vse po tvojem ukazu. Ne bojimo se nikakoršne nesreče; naše zaklade, vse radi damo sveti veri in svobodi na brambo, to nam je sveta dolžnost.«

Kirdžali vzame Mihajlakija in gré na stran ž njim: »Čuj! paša pride v Trgovico jutri. Med Dragonestami in tem mestom je bolgarska vas Hrazgrada; marsiktero mošnjo novcev sva s Tudorjem razdala vaščanom; prisegli so, da nama pomorejo naklestiti Bisurmane. Na poti iz Hrazgrade v Trgovico so globeli in goščave, ugodna mesta zasedi. Jaz pojdem precej in pot zastopim z Bolgarji; ti vzemi pa konjike s seboj in glej, da bodeš pri trgoviškem brodu, ko se zazná dan; ali le po stranskih potih idi, zató da te nihče ne zasači. Nemara vendar dá Bog, da iztrgamo zalótence Turkom«. — »In plen,« dostavi Mihajlaki. — Še nikoli Kirdžali ni nobenemu svojemu služniku tako natanko zaupal svojih namer nego ta pot; ali goreča želja, da bi našel angelja svoje sreče, ta mu je razvezala jezik, in bojazen, da bi pretemni bili njegovi ukazi, nagnala ga, da se je

jasnejše razodel nego navadno. Mihajlaki skliče konjike in zasede konja, Kirdžali zapustí pa grobnico, zajaha o mraku konja in zapustí samostan.

Precèj pozno je že po noči. Kirdžali prijezdi v Hrazgrado in jaha naravnost k bolgarskemu starešini; hiša ni še zaklenjena, starešina še ne spí, mudi se s puško: ali ponvico čisti, ali kresilček nasekuje. Dobra nada. Kirdžali stopi v hišo: »Kako se imaš, starešina?«

Starešina se prestraši in prime za puško, toda odloži jo: »Ali ste vi, bojar Kirdžali? odkod vas je prineslo sèm?«

»Z unega sveta ne! Skličí svoje ljudi; utegnemo se spopasti, Bisurmanje pojdejo tukaj skozi.«

Starešina zgane z ramami: »Vémo, ali kje je vaša vojska, bojar? Ljudjé, ki ste jih zatratili, ne vstanejo več od smrti.«

Kirdžali zardí od jeze in grozilno se mu zabliska oko; potegne jatagan iz nožnice: »Pès podkupljivi! ne vstanejo od smrti pobiti ljudjé, ali tudi ti ne vstaneš več. Zlató, ki si ga dobil, zvestoba, ki si jo prisegel, kaj pa ta?«

Starešina pozabi svoje puške, obledí kakor zid, pade na kolena in začne se tresti kakor mrzličén: »Bojar, odpústi, precej skličem ljudi, rad storim — vse, kar zapoveš!«

Kirdžali ga zaničljivo pogleda in vtakne jatagan nazaj: »Po koncu in idi!« — Starešina odide, Kirdžali pa gori in doli koraka po izbi in govori sam s seboj: »Ničemni zárod! S smrtnim strahom te je treba nagnati, da gréš za smrtjo. Pa vam bi govoril v imenu svobode, v imenu svete vere! Vi ne spoznate tako kmalo, ali pa nikoli, kaj je srčno čutje. Zasiplji je z novci, grozi jim z železom — s tem lahko na niti vodiš človeštvo, s tem ga bodeš vladal«. — Šine mu v misel žena: »Sara Mihaela! ti nisi bila podobna človeškemu rodu; tvojega srca ni vladal strah, ne želja po bogastvu, niti po imenitnosti. Angelj, ti si imela nebeško dušo, v duši pa neizmeren zaklad bogatih čustev. O ko bi te našel še enkrat!« in solza mu zarosí ponosno oko.

Bolgarji se začnó shajati; oroženi so s puškami in z noži. Vsak se globoko prikloni Kirdžaliju, in vsak ima pobešene očí, nobeden se ga ne upa pogledati na ponosno čelo. Gotovo jim je starešina zadal strah svojega srca, ali pa kako misel zanetil v glavi. Napósled pride starešina sam: »Kirdžali! še majhno časa, pa bodo vsi tu; kam pa pojdemo?«

Kirdžali obrne glavo va-nj; »Tje, kamor vas popeljem.« — Nobeden ne črhne niti besede, vsi so tihi, kakor v cerkvi. V tem pride nekoliko

mladih Bolgarjev in začnó nekaj šepetati starešini na uho. Kirdžali je pogleda: »Kaj je?«

Starešina pobesi čelo: »Poslal sem ogledat, ali je sovražnik kje blizo; ali hvala Bogu! vse je tiho, zdaj se lahko odpravimo.«

»Hajdimo!« reče Kirdžali in stopi k durim. Četa se premakne, v tem starešina zažvižga, in Bolgarji z razprostrtimi rokami planejo na Kirdžalija. Kirdžali vsikne: »Nezvesti psi! jaz vas naučim! in stegne roko po jatagan, ali vzeli so mu bili že jatagan in samokrese; eden ga je zgrabil okoli pasu, eden se ga loti za roko, ta mu noge izpodvira, ta ga za lase vleče. Kirdžali se oteplje, napenja vse moči, zavali se na tla, ruvači ž njimi vred, in cel kup se valja po tleh. Starešina prinese vezi in kriči: »Zvežite ga, zvežite ga!« — Kirdžali onemore, krvavo se mu izbulijo oči, kri mu teče iz ust in iz nosa, silno kipé prsi in glas zastane v grlu. Bolgarji mu z vezmi zvežejo noge, roke, ali nič ne zine, še zaječi ne.

Starešina se osrči in razbistri: »Imeli bomo demo novce, paši ne bode žal rumenjakov za vstajnega načelnika. Tevterdar-bej ni daleč, kmalo bode tu, saj sem mu že poslal glas.« — Kirdžali je zvezan; zavlečejo ga v kot v izbi, ali vsi

molče Bolgarji, da-si jim veliko darilo obeta starešina; ne mara jih je sram sramotne izdaje, ali jim je strah do Kirdžalijeve osvete poparil vesele razgovore in zavezal jezike, ali pa morebiti ne verjemó starešininim obljubam, bisurmanski darovitosti, — ker ne vedo, kaj in kako, ne udajo se veseli nadi.

Kirdžali se zopet nekoliko vzdrami in z na pol zadušnim glasom zavpije: »Kukavni ničemniki!«

Starešina stopi k njemu: »Konec je vaše vlade! Mar meniš, da ne vemo, kaj se je vama zgodilo — Tudorju in tebi? Dokler sta imela novce, tako dolgo časa so vama služili ljudje, ali zdaj služimo gospodu, ki ima moč in rumenjake. Poprej sem se jaz udal tvojemu jatanu, zdaj je pa na tebi vrsta!«

Kirdžaliju se pozna, da ne posluša teh pretečih besedij, neka druga misel trpinči njegovo dušo: »Sara Mihaela, nikdar te ne vidim več!« Ali s tako bolestnim jekom je izgovoril te besede, da se je umililo Bolgarjem. Morebiti bi se bili premislili: osvobodili Kirdžalija, z lastno krvjo oteli ga te nesramne izdaje; celo starešina se je začel kesati, kar na dvorišču zapeketa mnogo konjskih kopit, zabrenkoče orožje v veži in

orožniki stopijo noter. Na njih izpod sivih kaptanov gledajo beli župani;*) široke šaravare (hlače) velikih gub se stezajo doli na rdeče škornje, vrhi kontušev imajo lite pasove, ob bedrih krive sablje in jatagane, za pasom samokrese in kindžale, glave poljski ostrižene, brke poljski pristrižene, rdeče turbane na glavah. — Zakaj nimajo zaporoških čapek z rdečim kalpakom? O kako bi se jim lepo podale! To so sinovi poljske zemlje, zaporoški izselniki od Dnjepra. Bolgarji se jim do tal priklonijo s čelom, na čast in znamenje svoje pokornosti; Zapo rožci pa še ne pokimajo z glavami psom sužnjikom. Stari ataman, Tevterdar-bej turški, pogladi si z roko sive brke: »Čemu vruga ste nas poklicali le-sem?

Starešina stopi pred-enj, pobesi oči in na prsi pritisne roke, na znamenje, da je sužnjik in pokoren: »Veliki Tevterdar-bej, mogočni gospodar, mi zvesti Padišahovi sužnjiki smo vjeli načelnika psov, Kirdžalija, izmajlovskega ubežnika,« in pokaže na zvezanega zalotenca.

»Ali ste ga ujeli z orožjem v roki, in kje?«

»Skrit se je prišel k nam, in da bi nas bil naščuval na zaroto, mi smo ga pa zadržali z

*) Župan — dolga staropoljska vrhna suknja.

zvijačnostjo ; serasker v Izmajlovu nam je obljubil darilo za-nj.«

Ataman nagrbanči čelo, spusti obrvi na oči, potegne iz žepa veliko mošnjo cekinov in vrže Bolgarjem : »To je plačilo za vašo gostoljubnost, poberite. Zdaj pa precej iz izbe, sužnji psi!« — Sužnjiki pobero novce in odidejo ven, ataman se pa približa Kirdžaliju : »Nesrečneš, kaj bode pa zdaj s teboj?«

Kirdžali obrne oči va-nj : »Umorite me, potlej bode konec!« Rad bi si bil s ponosom ugasil boleost na obličju.

Ataman se obrne : »Razvežite ga !« in kakor bi mignil, prerežejo Zaporožci vezi s sabljami. Kirdžali vstane in otare si kri z obličja, in ko pogleda po vojščakih po izbi, se je videlo, da se je atamanu zmenilo obličje. Bistro pogleda Kirdžalija ; ali se je nemara ustrašil njegovega divjega, ponosno otožnega pogleda ? — ne : ni ga bilo še, ni ga in ne bode ga človeka na svetu, da bi se ga ataman bal ; ali mu je nemara obličje znano ? — tudi to ne : nikoli še, kar živi, ni videl Kirdžalija ; v zadnji vojni je slišal o njem, kar so mu povedali Mehemed, Abdala, albanski konjiki — ali kakor je vidno, ta pogled ni zbudil všečnih čutov v atamanovem srcu, kajti ataman

je vskriknil: »Odpeljite ga k tatarskemu mirzu, naj ga jutri zjutraj o prvem svitu s svojimi nukirji (konjiki) pošlje v Trgovico. Ukazal je in zgodilo se je. Kirdžali se ni upiral; odpeljejo ga skozi duri in Nečaj je ostal sam z nekim starim Zaporožcem: »Bogdan, ko bi tako mlad ne bil ta človek, saj bi menil, da je on,« in stresne z glavo. — »Proklet tisti dan, ko sem svoje uho odprl Kordakijevi prošnji,« in zaškriplje z zobmi, — »ta pes brez časti in vere!«

Bogdan žalostno pogleda: »Oče ataman, vjel je plačilo za svoje početje!«

»Dà, Kordaki, on pa ne! Moj jatagan je žejen, treba mu je krvi. Tetera, bojni brate! ali sem pozabil na-te? — Otare si čelo z dlanjo, in kakor bi bil preveč zinil, umolkne, Bogdan pa ne pokali njegovega molčanja.

Drugi dan o zori je prišel oddelek Tatarjev skozi vas. Eden tatarskih nukirjev pelje Kirdžalija kakor psa na vrvi; zalotenec ima roke na hrbtu zvezane, na vratu vrv, tudi čez pas je prevezan, konec vrvi ima pa Tatar na sedlo privezan. Nukir dreza konja z nogami, za nukirjem ženo pa Kirdžalija s korobači in ploskimi sabljami. Moški, ženske, otroci — vsi hité pred hiše, psujejo Kirdžalija, lučajo kamenje za njim in pljujejo

va-nj; ničemno ljudstvo, z ničemnostjo zakriva svojo slabost, z ničemnostjo prosi milosti silnega trinoga. — Kirdžali ne čuti telesnega trpljenja, zabil je za časek celo na obupljivost svoje duše in misli: »Ničemniki! pred nekoliko dnevi so mi padali pred noge, ker se mi je smejala sreča, zdaj pa še grše počenjajo z menoj nego sovražniki, ker me je zadela nesreča. O, ljudje! Nesramnejši ste nego neumna živina!« — Ta misel mu je tako ranila srce, da je prisegel to trenutje večno sovrašтво človeškemu rodu. Že so iz vasi, Kirdžali se oddahne nekoliko; pozna kraj, da gredo naravnost k trgoviškemu brodu. V zalotenčevem srcu vsplameni nada: »Ko bi tam bil Mihajlaki! ali, ker nikogar ni našel, gotovo se je vrnil, saj je tudi človek, dasi je nedolžen.«

Že se vidi brod, ali žive duše ni nikjer; le ptiči žvrgole in tam pa tam s perotnicami zašumi kateri med perjem. Prišli so na brod; konji čopočejo s kopiti po vodi, v daljini žuboré potočki, vrv se zateza Kirdžaliju za vratom, noge se mu vdirajo v žolti pesek, ali nikogar ni iz lesa. Že so unkraj broda, nada je ugasnila; in da-si se je že naživil Kirdžali, vendar mu je obupljivost izmaknila iz prsi besede: »Sara Mihaela, nikolt več te ne vidim!« — Nukir nategne vrv; zadej

jo pa eden obupljivcu posodi s korobačem na pleča. — V tem plane nekoliko jezdecev s strani zraven, udarijo na vseh straneh na Tatarje in divje sekajo s sabljami. Tatarji se branijo, ali napadniki so zmogli, ker jih je bilo več, Tatarji prhajo na vse strani v les. Nukir, ki je imel Kirdžalija na vrvi, zoblje že pesek. Mihajlaki, kajti on je bil to, prereže vezi vjetniku in dá brž konja: Urno na konja! čas je drag!« — Kirdžali skoči na konja, Mihajlaki trikrat brlizgne in vsi konjiki v skok izginejo na levo v les. Še nekolikokrat topot konjskih kopit zahuči po lesu, naposled pa vse utihne, vse umolkne, le trupla in konji brez jezdecev so ostali, na znamenje, da so ljudje bili tu pred malim časom.

XII.

Kirdžalijeva duša mrzi na človeški rod, ali še dve vezi ga vežete na-nj: ljubezen do Sare Mihaele in želja, da bi ponos nasitil z znamenitim imenom, z veliko slavo. Še živi v njegovem srcu obupljivost po ženi, misel na bodočega potomca, ostanek prejšnjega sočutja do ljudij; spomin, da je poljskega rodu, da mu je namenjena slava, imenitnost, ta spomin ga silo ognjeno veže na svet. — Preiskal je z Mihajlakijem podonavske

vasi in mesta, življenje zastavil nevarnosti, razseval novce, ali nič gotovega ni mogel izvedeti o Sari Mihaeli. Šel je v ruski tabor in vpraševal po Tudorju, pa nihče mu ni mogel nič povedati. Valaški bojar se je izgubil v neizmerni množini carskih vojščakov tako, kakor se mušica izgubi v neštevilnem mušičjem roju, kakor zrno peska na peščeni stepi, ali kaplja vode v jezeru; pač so nekje tu, ali vedi Bog, kje. Kirdžali bi bil rad službe v carski vojski, ali hladno so mu odbili željo; ponudil je v službo carju svoje krepke roke, svoje pogumno srce, in carski služabniki so ga vprašali za rod; ponos mu ni pustil, da bi se ponižal ter prosil; kakor je prišel, tako je odšel — nič ni opravil. Prestaknil je bojarske dvore, kmečke bajte, klical multansko ljudstvo v orožje; bojarjem so od strahu utripala srca, bali so se govoriti o svobodi, celo slišati kaj o njej, bali čelo očito, klanjati pravemu Bogu, čast dajati sveti Kriščevi veri; ljudstvo je bojarje posnemalo in vehralo za njimi po poti nesrečne ničemnosti. Kirdžali se vrne v ardžiški dvor. S srčnim veseljem so ga sprejeli menihi, zavetniki svete vere, verni varuhi svobode; ali ker so je slepile obljube belega carja, hiteli so zmerom: »Čakajmo ugodnejših časov, krepimo si moči in skrbimo za zalogo. Žrtvodarniku, mrzljaku so

besede: »Čakajmo in pripravljajmo se!« nada, časi zaklad bodoče blagosti; ali ponosnemu, ognjeno strastnemu človeku je beseda: »Čakajmo!« smrtna sodba njegovi nadi, ker ne zna, ne umeje nič drugega, le: »Delajmo in ne vprašujmo, kaj se godi z nami!« sicer bi mu goreča duša ne ostala v telesu, in nestrpljivo srce moralo se razpočiti v prsah, ali pa predreti iz njih; tak človek mora nemirno živeti; mir, obotavljanje, to je njemu smrt.

Strašna je Kirdžalijeva obupljivost. Podnevi je zamišljen, zmerom le sam; ponoči ne spi, ne moli; časi pojoče malo, ali žarko: »Angelj moje sreče, Sara Mihaela, izgubljena si mi na veke. Pozabiš me, koga drugega bodeš...!« — in omahne bolesten na posteljo kakor mrtev; pa vstane zopet, vije roke: »Izdali so me, onečastili, izpehali povsod,« in besno se zasmije. »Nesramni, človeški rod!« — vnovič mu žalost otemni ponosno čelo, težki vzdih vzdigajo prsi: »Slava, mogočnost, kje ste?« Pobesi oči v tla, urno koraka gori in doli po temnih meniških samotinah, in obupne misli mu blodijo po prostorih grobove žalosti.

Oče Evgen in menihi vidijo to, ali nobeden se mu ne drzne spregovoriti nobene hladilne be-

sede; v njegovi obupljivosti tli ponos, ki vsem čara jezike, in divjost, ki precej zaduši vsplam shleherne želje vsakomu, ki bi ga rad potešil. Mihajlakija, neločljivega Kirdžalijevega tovariša satansko veseli gospodova obupljivost, z besedo in djanjem jo razvema in hoče popolnoma omrziti mu človeški rod; ali ko je videl, da je dosti vskipela obupljivost in da se hoče razkipeti v besnost, da se je sovraštvo do ljudij zvrгло v maščevalnost, začne ga podpihovati: »Kirdžali! naj mar zarjavé naše sablje, ali naj mirujejo, dokler kak beli ali črni car ne dovoli, ne ukaže potegniti je iz nožnic? Kaj smo sužnji?

Kiražali nagrbanči čelo: »Ne!« — vzdihne: »svoboda, to je sen, človeški rod je ni vreden.«

»Počasi, svobodni ljudje so na svetu, ali tú ne!«

»Kje? povej!«

»Po gorah, Arnavtje, pandurji; ti, ki je lupežnike imenujete vi.«

Kirdžali pomisli: »To so morilci.«

»Lupežniki! In beli car, in sultan sta tudi morilca. Ali ne morita ljudij? Mar ne plenita njihovega imetka?«

»Ali onadva imata pravico, imata slavo.«

»Idi, poprosi carja, da te vzame za ruskega vojščaka; obliži sultanu pete, ne mara te vzame, za spaha, za janičarja ali za slugo v seraju.«

Kirdžaliju se od samega ponosa razvedri obličje: »Mihajlaki, mólči! jaz ne znam prositi; ali ukazovati znam; imam jatagan in roke.«

»Tedaj idi, ukaži multanskim bojarjem, naj gredó za teboj, naj začnó bojni ples za svobodo, za sveto vero. Idi, razodeni se Bolgarjem, svojim krajanom, to so pošteni ljudjé, niso ubijalci«.

Kirdžali se dlesne na čelo, čudno mu je trpka boleost zategnila obličje: »Prokleti, nesramni človeški rod!«

»Kirdžali, idi k lupežnikom! Postavijo te za svojega vodnika, častili te bodo tako, kakor očeta, slušali in bali se te kakor svojega poveljnika; to so vestni ljudjé, svojih tovarišev nikoli ne izdajo zlata, bogastva si priskrbé z orožjem, niso taki, da bi si nesramno služili imetek.« — Kirdžali molčí in posluša, Arnavt pa z ognjem na obličju vnema žrjavico svojim besedam: »Črni Jurij je bil hajduški načelnik, morilec, potem je pa prapor svete svobode privojeval Srbski. Beli car in nemški cesar sta poslance poslala k njemu, kakor h kakemu monarhu, celó Padišah se je večkrat miríl ž njim.« — Kirdžali bistro pogleda

Mihajlakija, hotel mu je nekaj povedati, ali naglo stisne zobe, zapre usta, obrne se in začne hitro in zamaknjeno korakati gori in doli po sobi; vidi se, da mu je težko izgovoriti odločno besedo. Arnavt z izvedavim očesom pazi na vsak spremembo na Kirdžalijevem obličju, ali ugame misli njegove duše, in kakor bi ga hotel pičiti v poslednjo rano, stresne z glavo: »Ugrabili so ti ženo; ali morda meniš, da jo primoliš ali prislužiš? Postavi se hajdukom na čelo, lupežnikom, kakor je vi imenujete, — prisegam ti na albansko zvestost, da najdeš Saro Mihaelo, ko bi bila koncu sveta.«

Kirdžali se ustavi in mahne z roko po svoji navadi: »Hajdiva!« — in odideta, in še tisti dan sta zapustila samostan ardžiskega dvora.

Poslej je bilo Kirdžalijevo ime strah podonavskim krajem. Gospodarja bukreški in jaški sta mu harač*) plačevala, Muzulmanje se niso upali lotiti njegovih hajdukov, bojarji so se tresli, če so le ime slišali njegovo, kakor o vesti besne kuge; pa vendar ni bil nič drugega nego lupežnik, harambaša; nič drugega ni učinil, nič hujšega nego vresničil je prerokovanje starega Kordakija: postal je izdajica, odcepljenec, naposled pa lupežnik.

*) Harač — glavnina.

Sramožljiva deva, srebrna zora na nebu, se je nagledala skrivaj razvajenega nočnega sinú, jasnega meseca, obledela je, bodisi iz sramožljivosti ali srdí, da jo je solce zasačilo, in bleda izginila med oblake; gospod mesec se pa še ustavlja nekoliko časa, kakor bi se hotel spopasti s solncem, in kmalu je tudi pobegnil tjà nekam med oblake, gotovo laskat se s srebrno devico, in solnce je ostalo samovladno na nebu. — S snegom, z zeleno veličastjo svojega drevja pozdravljajo rano solnce karpaške gore, kakor s srebrnimi trakovi ga pozdravljajo s potoki in bistricami; ptiči ljubeznjivo žvrgolé, glasno pojó himne Stvarniku za dar belega dne; divjina se skriva v votline in lesove, in v svojem zatišju z dobrodejnim počitkom daje čast nebni svetlosti. Ali so z zverino zmenjeni ljudjé po gorah, da nad skalnimi stenami ni nikjer nobenega pastirja s čedo, po dolinah nikjer oratarjev z orali? Le zdaj pa zdaj se po ozki stezi prileskečejo orožniki — posamezni, po dva, po trije, časi jih je tudi več skup. Ali to niso lovci, če imajo tudi puške na plečih in dolge nože za pasom. Ne nastavljajo se po ožinah, ne čakajo zverí, ne gredó za sledjó po pesku, ne žvižgajo tičem, zmerom naprej gredó in ozirajo se na stran, naprej in nazaj; tiho in oprezno lezejo kakor volki,

vsi jo zavijajo na tisto stran, proti staremu Brankovanovemu grobu. Tam je na pol opaljeno kamenje po tlèh, ostanek bojarjevega dvora, kup pri kupu zgorelega pepela, tam strmí gola mogila petih Brankovanov. Nihče ne straži spominka, dragega multanskemu ljudstvu, le krokar, multanski ptič, časi obišče grob in zakroka žalno pesem, na čast kostém poslednjega gospodarja multanske krvi. Krokar krokaj! Očitaj ničemnost ljudém, ker jih ni sram sužnjosti, ker se uklanjajo neusmiljenim mučiteljem!

Da-si je tako pusto tam, kjer je čepel Tudorjev dvor, vendar so ljudjé v podzemskih luknjah. V čumnatah, z dragocenimi šarenicami pregrnjenih nekdej, z mehкими blazinami, z orientalskim lepotičjem okrašenih, zdaj ni nič drugega: samo gole stene iz grapastega granita, in tla, redko posuta s peskom; kjer so bile poprej kristalne šipe, skozi tiste otvore svobodno žvižga veter, kakor bi tú bil njegov dom. Ob stenah kupoma spé neki ljudjè, nekteri se pa ménijo; tú še le legajo k počitku, tam se pa izbujajo zaspani, stezajo ude — eden tako, drugi tako, zévajo in manejo si očí, da bi pregnali spanec. Čudno so oblečeni: eden ima arnavški kaftan na sebi; ta multanske šaravare, od gleženj do kolent

opesne, naprej pa široke; obulo podobno rimskim koturnom; ta ima srajco vrhu po slovanski noši, prepasno z rdečim pasom; ta bolgarski plašč in ostanek albanskega turbana; poleg tega leži erdeljska puška, unemu-le tam gleda izza pasa srbski nož: razne so noše, različne rasti, raznih obrazov, različne postave; ali vsem se divje, lupežno bliskajo oči, vsi imajo drzna čela, ali temna: ali koperné po zlodejstvu, ali jih pa vest grize, kajti ni ga zločinca na svetu, da bi enkrat za zmerom zaprl pot živemu oglju v srce in umoril vjedavo vest. Konci jame, pri silnem ognju se kuha jed v piskrih, peče meso na drogéh, in kakor kateri hoče, tako jedó in pijó. Pri izhodih iz podzemskega bivališča stojé orožene straže, shodje zunaj so pa tako zapaženi s skalnimi odkruški, z drevjem in mahom, da še tako bistro oko ne bi kmalo spazilo, da tukaj hodijo ljudjé v zemljo. Ko hitro se kateri tovariš vrne, ne mudi se med radovedno množico, ki brž stopi okoli vsakega, temuč gré v drugo jamo: tù sam nekdo sedí pri ognju. Brke ima črne, obraz zagorel, s čela in iz očij mu gleda zločinstvo — to je Mihajlaki, Kirdžalijev namestnik. Neki tršat Erdeljec stopi k njemu, in Mihajlak ga nekam srpo pogleda: »Janko, kaj novega?«

Janko se prikloni: »Kakor volk, predirja sem ves krajevski Banat: v Vidinu sem izvedel da je mnogo naših v Miloš Obrenovičevi službi tam so tudi ti, ki so branili bojarjev dvor, celo Tudor, pravijo, da je pri rudniškem knezu.«

»Kaj pa žena našega bana, in o stari bo jarki, ali nisi nič slišal o njih?«

»Nič; ali Sava je šel v Rudnik; čez neko liko dnij ali pa še poprej pride nazaj. Jaz se nisem hotel muditi, čez kakih pet dnij prijezdí turški čauš skozi Krajevo s cekini za vidinskega pašo.«

»Ali bodé imel vojščake s seboj?«

»Trideset spahov. Odkar je Mehemed silistrijski paša, ménijo Muzulmanje, da že na plečih sedé Gospodu Bogu; treba pokazati, da nas ni strah niti Mehameda, niti Mohameda sá mega.«

»Idi, Janko, počij; kedar pride ban, pogovoriva se o tem,« in Janko odide, ali precej nato stopi nekdo drug noter, neki zavaljen, majhen, črn človek — cigan Hiry. Skloni čelo do tal, ali Mihajlaki ga še ne pogleda: »Kaj in kako si opravil?«

»Kapitan, jaz sem bil v Silistriji, videl sem Mehameda, govoril s skopljenci. Mehameda

*) Čauš — turški uradnik, ki okoli jezdari in davek pobira.

obupnost lomi, o hčeri ne more nič izvedeti, nada mu je popolnoma ugasnila; glava za glavo odleti na njegovo povelje, da bi le zadušil svojo bridkost.«

»Hajdi! Kaj nam to mar, da žaluje Mehemed, da ga tare obupljivost, mi moramo najti gospodovo ženo!«

»Ali cigan ne odide, ozrè se po stenah, kakor bi se hotel prepričati, ali so kje kaka ušesa: »Za gospodovo ženo nisem izvedel, ampak staknil sem neki zaklad.«

»Kje? kak zaklad?«

»Mehemed je poslal tisoč mošenj zlata hrazgraškim Bolgarjem na dar, zató ker so bili vjeli Kirdžalija. Pa novce ima še vse starešina.«

Mihajlaki se razveselí, dasi se dela hladnega; glas se mu je omečil: »Idi, Hiry, da pomislim, kaj in kako,« in komaj je odšel cigan, začne Mihajlaki premišljati in govoriti sam s seboj: »Tisoč mošenj zlatá, to so lepi novci! Ali ta Kirdžali, to je čuden človek, zmerom tiči v nevarnosti, kakor otrok pri igrači; nabere zlata, pa brž ga zopet razseje revežem, cerkvam — neprenehoma blede o svobodi, o sveti veri, kakor da bi nam bilo treba tega. Gotovo prizanese gospodarju Kalimahiju, vzame odkupnino in razdelí ljudém,

ali jo pošlje pa menihom v ardžiski dvor za načela na svobodo!« — Zamisli se: »Ljubim ga, v boju je tako hraber! sicer dobrih rok, v vsem veledušen. Ne mara mu grozi nevarnost — pa menda ne, saj ima hrabre ljudi s seboj, zdaj ne more biti že tû, komaj opoldne pride nazaj.« — Začne hoditi gori in doli: »Ko bi šel v Hrazgrado? . . . kakor tat, lupežnik ne! — Ali čakaj, zvijem ga, da pojde. Kar je povedal Janko, o tem mu ne zinem ne besedice; gotovo bi šel iskati Tudorja, ali z nami potegnil jo v službo k Miloš-Obrenoviću; boljše je skrbeti zá-se nego služiti drugim.« — Posmeje se in začne meti roke od same radosti, in oči se mu bliskajo kakor volku, kedar v daljavi zagleda ovce na paši, pa ne sliši niti psov, da bi lajal kateri, niti pastirskega petja. — V tem začuje hrum v véliki jami; odide torej vèn, rekši: »Gotovo je Kirdžali.«

Lupežniki, kateri niso spali, skočijo pokoncu, molčljivost jim zaklene usta, slepa poslušnost igra v očéh. Kirdžali stopi med-nje; na obličju in v slednjem telesnem gibljeju mu veje tisti ponos, kakor poprej; rekel bi, da to ni harambaša, da je car vse zemlje, vsega sveta; le mračna divjost se je pridružila prejšnjemu ponosu: morda se razodevlje v tem obupnost, ki

mu grize srce zarad izgubljene Sare Mihaele; ne mara obraz gorke žalosti zarad umrle nade, ki mu je obetala mogočnost in slavo; ali morebiti zadnje sledi po vesti, po njenem boju s satanom strupovite osvete in razžaljenega ponosa. — Za njim je prišlo kakih dvanajst pandurjev, in nemo se približajo ognju; Kirdžaliju splava oko po njegovih ljudéh kakor na pozdrav, nobene besede jim ne spregovori, še pokima jim ne z glavo; in žrtvovali bi mu svoje življenje kakor kako igračo na prvo besedo, na prvo nemo znamenje. Pogleda Mihajlakija: Mihajlaki; sto moženj razdeli mojim ljudém, po petdeset pijastrov vsakemu, kateri je bil z menoj; dvesto moženj pošlji v samostan ardžiskega dvora, saj ne lepi kri na tem daru, ostale pa shrani in potlej pridi nazaj k meni, in odide. Mihajlaki skloni čelo do tal, na znamenje, da izvrši ukaz, ali ni hotel odpreti ust, ali se jih pa ni upal. Šele ko Kirdžalija ni bilo več videti, pobere zlato lupežnikom in začne natihoma izpraševati je posameznosti na potu. Povedali so mu, kako je Kirdžali po svoji navadi zlomastil v grad v Trgovici, orožje vzel arnavški posadki; da so gospodar in bojarji na kolena padli pred-nj, naj jim pustí življenje, Kirdžali pa, da se jih je usmilil, drugih zakladov jim ni pobral, le ukazal, naj mu odštejejo tisoč

mošenj zlata, in že na poti je Kirdžali sejal zlato beračem in revnim zemljakom kakor pšenico o sevi. — Mihajlaki stresne z glavo: »Tako-le bode zmerom,« izvrši ukaz in se vrne h Kirdžaliju.

Kirdžali ni še dèl plašča raz sebe, ne še vsedel se, pri ognju stoji in strmí v žrjavico. Telo bi rado počilo nemara, ali duša neče; ne prenehoma bi se rada napajala z ognjenim napojem silnih strastij, da bi se branila preišljevanju, bridki bolesti. Dokler teló ne miruje in vré kri po žilah, opojena duša ne misli, ne sklepa, sluša nemirno telo, sestri se ž njegovimi čini, živí le v njih in misli le ná-nje; ali ko neka telesna čujnost in kri zastane v žilah, potem se duša iztrezni in dobí moč nad telo; potem misli, spominja in se žalostí: minolost jej zadaja obupnost, bodočnost pa skrb.

Trgovico je napadel Kirdžali, dovršil svoj namen, in morebiti se teši z zmago, dasi z razbojniško; ali mrkla sreča, ljubezen, slava, Sara Mihaela, poljski rod, vse to se mu je zopet burno zbudilo v duši, ostrupílo misli in kakor razbeljeno železo mu žgé srce. Prišel je Mihajlaki noter, ali Kirdžali ga ne sliši; Mihajlaki se drzne zbuditi zamišljenega Kirdžalija: »Ban, poslanci so prišli nazaj iz Vidina in Silistrije!«

Naglo se obrne Kirdžali: »Kaj so izvedeli novega?« nastavi radoveden uho in vpre Arnavtu v obraz svoje bistro oko.

Mihajlaki pobesi čelo, kakor na znamenje svoje žalosti: »Iz Vidina nima Janko nič novega, v Srbiji ni sluha ni duha stari bojarki, tudi o naših bratih, ki so branili bojarjev dvor, ni nič slišal. Ko bi bil živ ostal kateri, gotovo bi se bil že prikazal med nas do zdaj. Skozi Krajevo bajè da ponesó zaklade Ahmetu.«

Kirdžali nagrbanči obočje: »Zakladi! le zakladi! ali naj bodem zmerom vodja tatovom?« — potem, kakor bi se bil premislil: »Kaj je pa iz Silistrije novega prinesel Hiry?« — in vzdihne, »ali ni nič slišati o Sari Mihaeli?«

Mihajlaki vès čas ni zmenil obraza, še oči ni povzdignil: ali o spominu na Saro Mihaelo žalostno pogleda Kirdžalija: »Sara Mihaela bi zdaj bila že pri tebi, ko bi ne bilo teh prokletih Bolgarjev Hrazgrašcev. Ti so te izdali, in v tem nam je paša tvojo ženo iz rok izvil tako rekoč in neki da jo je odpeljal daleč v zamorske kraje.«

Kirdžali zardí, precej pa obledí: »Kaj je Hiry izvedel?«

»Mehemed gospoduje v Silistriji, v gradu je vse polno straž, skozi zid pa ni mogoče videti, nič mogoče slišati, kaj se godí notri.«

»Ali od ljudi po mestu?«

»Ljudje govore, da je Mehemed množno zaklade poslal za morje, in da neprenehoma tatarske posle gošilja tje; to pa véš, da Tatar nima jezika, uho pa gluho; razsekaš ga lahko na drobne kosce, lahko umoriš, ne izveš pa nič od njega. — Kirdžali stresne z glavo, zategne usta zaduši vzdihljaj in od same žalosti ne odgovori nič. Mihajlaki govori dalje, ali zdaj mu oči že igrajo po Kirdžalijevem obličju: »Tvoja žena je prav gotovo paši v kleščah, menda se mu je že posrečilo, včeraj je velike darove poslal Bolgarjem v Hrazgrado. Mehemed zastonj ni rad radodaren gjaurom.«*)

Kirdžali topotne z ного, da se je jama stresnila: »Ha, psi, prokleti Hrazgrašci!« in umolkne.

Mihajlaki zaiskrí z očmi: »Ban, zdaj je čas, osvetimo se, planimo ná-nje, naj bosta solnce in mesec belila njihove kosti, in pepel te proklete vasí veter raznese na vse štiri strani sveta. To bode nauk, kaj je vračilo izdaji.«

*) Gjaur — kristijan.

Kirdžali posluša, ali razvnelo se mu je obličje, in oči se mu bliščé kakor orlu: »Mihajlaki, zberi štirideset prostovoljcev, pa ti pojdeš z menoj, bodi pripravljen, na večer odrinemo. — Brž odide Arnavt, Kirdžali pa z zobmi škriplje. »Današnja noč se osvetim, vse pokoljem — popalim.« Pobesi glavo k ognju: »A potem, ali najdem Saro Mihaelo? Ali neham biti lupežnik? No — zá-me ni sreča, zá-me ni dobro ime.« — Vrže se na zemljo: »Proroštvo se mora vresničiti.« — Zavije si glavo v plašč, bodi-si da je hotel počiti ali obličje zakriti, zató da bi ogenj ne videl, kaj se godí ž njim. Molčí, ne mara spí, ali je pa zamišljen, in stražnji ogenj slabo, počasí plamení, kakor nalašč, da ne bi izbudil bana lupežnikom.

Vse je gotovo za odhod. Mihajlaki stopi noter: »Kirdžali, čas je, solnce se je že nagnilo!«

Kirdžali se pobere, ali na očéh se mu pozna, da ni spal; popravi plašč, ogleda orožje: »Hajdimo!« — in odidejo. Tako ponosna je njegova postava, čelo tako preteče, da se noben lupežnik ne upa pogledati ga v oči. Po tesnem prodoru so prišli iz jam, zunaj zadelajo vhod s kamenjem, kolehajo po skaloviti žlebini v dolino, krenejo na ozko stezico in kmalo plezajo kviško, kmalo korakajo v dolino. Eden gré kakih sto korakov naprej: kakor hitro se mu kaj prikaže

pred očmi, ali kak šum prileti na uho, zažvižga — in po bliskovo hitro se vsi razprše vsak na svojo stran in zginejo, kakor bi se vdrli v zemljo; žvižgne drugič, in grmovje, drevje, skalovje kakor iz čarodejne moči, rodi oborožnike, ki se kupoma zgrinjajo na stezico. Potlej gredo zopet dalje, od daleč se ogibljejo vasém, posameznim hišam; urno se muzajo čez ograde; usta imajo tako nema, stopajo takó na láhko, da tica poje na veji, oni gredo pod njo dalje, pa ne neha peti; in ko lezejo po goščavi, méni srna, da tica ziblje ali trese kako vejico, ne skoči na stran, ampak kakor je otepala, tako dalje oteplje zelenjad. Orožje imajo temno rujavo od rose, ne blešči se, zatorej se ne bojé, da bi jih blesk izdal zvedavemu očesu. Neka stara prislovica pravi: »Kar paškega gorjanca ne zagledaš z očesom, ne zaslišiš z ušesom.« Čudno je Kirdžaliju na čelo tej nemi, tihi trumici; zdi se mu, da se izdaja plazi okoli njega in hudodejstvo. Raje bi na čelo hrumnemu krdelu očito letel v boj, ker v vojni se obeta slava, mogočnost. Ali Kirdžali, kedar sklene kaj, potem se ne premisli več. Sicer pa zdaj njegovo nevsahljivo željo po slavi nadomeščuje osveta, zaničljivost do ljudij in obupljivost zarad Sare Mihaele; dasi tako radostno ognjen ne dere v boj, vendar ga nemara prav tako, ali pa še bolj žene kaznit izdajo, kajti po-

nos in osveta — to ste sestri, ki se imate zme-rom radi, in pijača, ki jo rosite, obéh enako og-njeno pali srce človeku, kateri jo pije.

Že pozno po noči se približajo Hrazgradi. Na nebu je tema kakor v duplu, ki nima nika-koršnega prodora. V vasi nikjer ne gorí luč, psi so pospali, petelini niso še začeli peti, tako tiho je vse, da se sliši v zraku, kakor bi duh šumel na poti po nebni krajini; iz zemlje gluha stoka in jek peklenških duš. Strašno, da lasje vstajajo na glavi in kri trdi se v žilah, le lupežniki in volkovi ne čutijo veličastne nočne tihote; to je čas njih lupežnega življenja. Celó Kirdžali se je žalostno zamislil, kajti roko ima lupežno, srca in duše pa ne; v srcu in v duši mu še živé ostanki prejšnjih plemenitih čutov. Ali vendar, skorejšnja osveta mu zaduší to trenutno bridkost; tiho ukaže svojim namestnikom, kaj in kako, le to jim je glasno povedal: »Moje ime je geslo tega napadka, geslo nocojšnje moritve!»

Lupežniki se razdelé na štiri oddelke in gredó dalje. Kirdžali in Mihajlaki, pa pet naj-drznejših lupežev ž njima, tavajo čez vrtove v temi k starešinini hiši: tam še gorí luč. Že so zlezli čez plot na dvor, psi začno lajati, cviliti in zbežé za hišo. Kirdžali plane v dom, oddrlesne duri in v roki drži goli jatagan; ali ko zagleda starešino, da je ravno vstal od molitve, in Kri-

ščevo podobo na križu, mu vpade zlodejna moč. Kakor je bil dolg — pade starešina pred-enj: »Hospodar, véрно ti bodem služil!« — Kirdžali ga sune od sebe: »Poberi se, podkupljivi ničemnik, jaz ne potrebujem tvoje službe!« in ne mara bi bil ta trenotek ukazal svojim ljudém, naj se vrnejo, ali Mihajlaki, nepokojen, kaj se ban mudi tako dolgo časa, plane v izbo, in zagledavši starešino, da se je nog oklenil Kirdžaliju, méni, da je zopet izdaja, in sune Bolgarja z jataganom tako silno v hrbtanec, da ga je do prsne kostí predrl z železom; starešina se mrtev zgrudi na tla. To trenotje zavpijeta dva lupeža na dvorišču: »Kirdžali! Kirdžali!« in na vseh štirih stranéh v vasi pokne krič: »Kirdžali! Kirdžali!« — Pogled na kri, bojni krik razpali Kirdžaliju kri, in harambaša vskrikne: »Ogenj! — Palíte!«

Ta hip se posveti starešinin dom in ogenj pokaže na vseh štirih stranéh v vasi. Jasno se žarí selo v ognju, psi cvilijo in bežé v les, konji rezgetajo, živina muka in sili naravnost v ogenj, po zraku se razlega divje vpitje: »Kirdžali! Kirdžali!« — Prestrašeni vaščanje se ne branijo, kupoma begajo po ulicah, kakor strahovi z unega sveta, lupeži pa kakor satanje divjajo z noži, sekajo in moré z jatagani; zastonj prosi ljudstvo usmiljenja na kolenih, ne izprosi ga niti zgrbljeni

starček niti slabotna žena, niti dojenček na materinih prsih. Skriti se ni kam, ker gorí drevje, goré plotje, da je tako jasno, kakor sredi belega dné, ne mara še jasnejše. — Kirdžali to noč ne gane z nobeno roko, ne pomoči žejnega jata-gana v kri, obličje ima pa vendar okrvavljeno, ali ne z lastno krvjó, ampak s tujo, s krvjó nesrečnih žrtev svoje osvete. Predno se je prikazala danica, že ni bilo nobene duše več žive v Hrazgradi. Povsod ležé mrtvi vaščanje, po ulicah in po vrtéh; hiše so vse požgane, sam pepel, in lupeži — kakor so prišli iz lesa, tako so zopet odšli v les.

Vresničil je svoj namen Kirdžali, popolnoma ohladil se z osveto; ali mu je pa le za trenotek posijala sreča? — Ne. Obupljivost ni še zapustila njegovega srca, in že ga peče in grize vest. Divje ima čelo nagrbančeno, z nikomur ne govori nič, še ne pogleda nikogar ne. Mihajlaki je vesel takega plena in misli: »A, to ga kmalo mine!«

Že so unkraj vélike ceste iz Slatine v ar-džiski dvor, in prikažejo se trije jezdeci. Eden kar plava na konju naprej, krene z vélike ceste na peš-pot, znan lupežem, una dva se ženeta pa za njim, ali ker ga ne moreta vjeti, vstrelita štirikrat, vsak s svojim samokresom, jezdec pa se je stresnil o vsakem strelu, ali ni padel s konja.

Lupeži mu skočijo na pomoč, in že imajo vse tri v svojih pestéh. Mihajlaki vsikrične: »To je Sava!« — Sava pade s konja, obrne oči v Kirdžalija in s težkim glasom izgovori te-le besede: »Ban! bojarka — Tudor — Sava Mihaela« — zamomlja še nekaj neumljivo, pokaže k Vidinu in umolkne.

Kirdžali se skloni k njemu, rad bi ga obudil: »Sava, govori! Kje je Sara Mihaela? Doboš zlata, kolikor ga bodeš hotel, če poveš!«

Sava pogleda in spregovori: »Oče Evgenij blagoslovi« — vzdihne in mrtev je.

Zastonj budi mrliča Kirdžali. Pústi ga, divji ban! Lahko ugasíš življenje človeku, ali prižgati mu ga ne moreš več. — V tem vjeta spaha pripovedata, ko hitro je piteški aga zagledal požar na hrazgraški strani, da je precej razposlal jezdece na vse strani, in da sta na tem potu zatekla Savo. — Kirdžali sliši to, žarkost mu popari srce: »To je kazen za moj zločin; izvedel bi bil, kje je moj angelj, kje moja Sara Mihaela, ali zdaj —.« Pobere se: »Mihajlaki! idi z menoj. Janko, ti pa v naše jame vodi ljudi! S spahom storite, kar hočete; Savo zakopljite!«

Dve roki se vzdignete, dva jatagana zabliskata, spaha jekneta — in oba sta mrtva. Lupeži vzemó mrtvega Savo in odidejo ž njim k Brankovanovemu grobu, Kirdžali in Mihajlaki gresta pa naravnost v ardžiski samostan.

Oče Evgen po navadi sprejme Kirdžalija. Dolgo časa sta se razgovarjala na samem. Ko se pogovorita, je bil žalosten oče Evgenij in prestrašen, Kirdžali pa mračen, solznih očij, bledega obličja. Pokliče Mihajlakija na stran: »Idi k svojim ljudém, bodi jim ti načelnik po zdaj, jaz se morebiti še vrnem kdaj, ali pa nikoli več.«

Mihajlaki otrpne: »Kirdžali, kaj činiš to?«

Kirdžali se nestrpljivo otresne: »Idi!« in obrne se. Ali ko zagleda solzo Mihajlakiju v očesu, omeči se mu glas: »Zdrav, srečo mojim ljudém, ljubili so me, z Bogom, Mihajlaki, ne mara se vidiva še kdaj!« in kakor bi ga bilo sram, ker ga je tako ganilo slovo, kar izginil je. Arnavt je tako ihtel, da ni mogel ne besede spregovoriti, morda je prvič v svojem življenju bil resnično žalosten, kajti ljubil je Kirdžalija kakor sina, bolj nego samega sebe; zapustil je samostan: »To je čuden človek, ta Kirdžali!«

Čuden človek: ta razgovor z očetom Evgenijem ga je tako zménil! Ostal je v samostanu in moli, posti se, cele dni prekleči v cerkvi, nosi žimnato srajco, kakoršne imajo puščavniki, in srteč romarski plašč; kako nagla zména! O, ko bi bilo mogoče izvedeti, kaj se poménjata Kirdžali in oča Evgenij! Ali je to zarés kès, pokora za grehe, ali je boj s satanom — s ponosom in osveto? morebiti! Nemara so ga Evgenijeve be-

sede vrnile na pot blagostne kreposti, vrnile zgubljenega sina v naročje sveti veri; ali je morda Savina smrt zadela njegovo dušo, kakor božja kazen. V strastnih ljudéh, kakoršen je bil Kirdžali, v takih se vse naglo godí, ker se ženó tjè, kamor je srce podí, kamor strast, ne tjè, kamor jim kaže um; bodi-si to ali to, Kirdžali je bil malo poprej lupež, zdaj pa se pokorí.

XIII.

V srbskem mestu Rudniku stoluje slovanski knez Miloš Obrenović, poprej namestnik Črnega Jurija, tovariš Jankota Kalića in Vasilija Čarapića. Ž njima je bil v vojni pri Sabaču; pa ni križem držal svojih rok, obilo krvi je prelil svoje in sovražnikove, da bi bil privojeval svobodo domovini, pa so jo tudi privojskovali. Srbska je postala sama svoja. Črni Jurij ni bil niti kralj niti knez. Razdajal je kneštva, bratovsko obravnaval s kronanimi vladarji; ali Miloš, komaj so mu pognale brke, že je vojevoda, poverenik, Jurijev namestnik, ker krepko suče meč v boju, ker je bistroglav svetovalec o miru. Ali Bog, ki vzvišuje in ponižuje ljudi in národe, se je razsrdil na Jurjevo divjedejnost in na samopašni ponos srbskega národa, ter udaril njega in národ. Muzulmanje so se zopet razgrnili po srbski zemlji,

Jurij in njegovi bojni tovariši pa pobegnili in podvzivali se na Nemško prosit zavetne pomoči sebi in očetnjava. Izmed srbskih načelnikov je sam Miloš spoznal: »Slovanje si ne iščimo bratov med Nemci; Srbska ni na Ogerskem niti na Erdeljskem. Tù, na srbskih tleh moramo ali življenje žrtvovati, ali pa domovino osvoboditi« — in ostal je domá. Ko so njegovi bojni tovariši brez domovine begali po tuji zemlji in zaman trkali na srca kristijanskim vladam, zaman prosili jih pomoči kristijanskemu národu, v tem je Miloš z mečem v roki do zadnjega trenutka branil srbsko samosvojnost in svobodo. Ali ni ga premogla hrabrost, niti sila, temuč množstvo ga je zmoglo, da se je udal muzulmanski sužnosti, toda ni zapustil Srbije. Ker je želel imeti Padišah hrabrega Slovana v vrsti svojih vazalov, je postavil Miloš-Obrenoviča za rudniškega kneza in zasipal ga z bogastvom in s častjo. Miloš je sprejel kneštvo, sprejemal sultanova darila, in na videz kakor kak paša izvrševal divanove ukaze. Na inostranskem so kričali: »Miloš je izdajica, ničemnik!« ali srbsko ljudstvo je vikalo: »Miloš je naš oče, naš gospod!« in po krajinah razseljeni Slovanje so mu rekali: »Slovanski Miloš!« Tako ga je krstil národ in izgovoril, da je on nada slovanskega rodú; narodova slutnja, iskra božjega proroštva, pa nikoli slepo ne sodi,

krivično ne razlikuje, kdo je národu sovražnik, kdo prijatelj. — Beli car je vojno napovedal carigrajskemu sultanu; v imenu pobratimske vere bi bil moral tudi Miloš vstati zoper otomansko vlado. Ali Miloš je odgovoril: »Carjem ni mar verskega pobratimstva ali verske različnosti; kakor se razpró, tako se zopet sprijaznijo, národ pa, če se vtakne v njihove prepire, ta je gotovo žrtva potlej;« — in ni rekel vstati svojemu národu. Vresničile so se proroške Miloševe besede. Beli car se je pogovoril s sultanom, da razdvoji Multansko, in Multanski národ je zajela grozna sužnjost, za pokoro, ker je prehitro verjel carjevim obljubam, in zarad ognjenega koperjenja po svobodi in samosvojnosti, ker to je velika pregreha svetnim vladarjem. — Rudniški knez, da-si sultanov vazal, pa je vendar prijazno sprejel in vzel v zavetje pribežne Multane, kateri so se bili zbalí grenke sužnosti, in bojarje, kateri se niso dali oslepiti obljubam belega carja, ter niso hotéli v njegovo službo. Dajal jim je potrební užitek, in še pomoč obljubil in brambo o nesreči; pa lahkó so verjeli njegovim besedam, kajti Miloš je imel slovansko srce, slovansko dušo.

V rudniškem gradu je mnogo gostov. Miloš je prijazno, srčno sprejel vse; ali ne obhajajo hrumnih gostij, ni burnega krika, ne hrumnih

zabav, kakoršna je navada Slovanom; mirno, nemo je vse, kakor v kakem samostanu. Mračni so gostje, s samoto in z molitvami bi si radi ohladili srca; tudi gospodar ni vesel, obhaja ga nepokoj, pazljivo ima oko na Muzulmane, ki se gonijo po krajini; jasni si obličje na videz, sili se na smeh, da bi vlil uteho v duše svojim gostom. Ali pripravljen je vsako trenutje, zgrabiti za orožje in s svojimi prsi zasloniti goste, ki so ga prišli prosit in izprosili varnega zavetja. Kakega rodú pa so ti kneževi gostje? To so multanski bojarji, gorski kapitanje, Klefti, Škipetarji, pandurji, Bolgarji, različni ljudje, ki prileté tje, kjer začutijo, da bode vojna, tako, kakor krokarji, jastrebi ali orli, če zavohajo kje kako mrhovino. Če se jim zmaga zasméje v boju, na vseh straneh zadajajo smrt, sejejo gorjé, in zmagano krajino hitro in besno pustošijo kakor ogenj, ki divja po gozdu, suhem od poletne vročine; če se jim pa začne temniti sreča, umaknejo se sovražniku kakor lisice, poskrijejo se v varna zavetja kakor jazbeci v jame, in zopet so kmalo pripravljeni na boj. Med temi gosti so tudi ženske in otroci, toda jih je malo. Ženstvo moli za srečo svojemu zavetniku, in otroci ga noben dan ne pozabijo v svojem očenašu, vojniki pa neprenehoma ponavljajo: »Slovanski Miloš! nemara ti bodo še pridovale naše moči.«

Med temi gosti so tri osebe, katerim skazujejo posebno čast Miloš, Srbi in vsi gostje. Prva je žena — zgrbljena od precejšnje starosti, od obilih mnogoletnih skrbi, od ovenelih nad in neumornih mislij. Z obličja jej sije neusahljiva žrtvovalnost in čestitljivost, oči pa pričajo mučenko, ki trpi grozne muke, svesta si čiste vesti, vsa pokorna božji volji. Druga je ženska cvetočih let; ni je še minila životna pomlad, ali že jej tare srce in dušo žalost, trpljenje, obupnost. Obličja je bledega, čela mračnega, usten mrtvaških, očij zajokanih in lic, kakor bi se jej solzni otrinki poznali po njih; postave je vitke, nog lahkih, da se zdí človeku, kakor bi jo nosil pomladnji vetrič. Lepa je še, ali njena lepota je podobna pojemajoči luči, blesku gasnoče zvezde, umirajoči mavrici. Na rokah nosi dečka, prvorojenega sinka; zmerom ga poljublja, le njemu se zmerom smeje, neprenehoma poménja ž njim, in v tem se jej časi kakor iz samega brilijanta zablisnejo temne oči, lica in ustne pa polije néžna rdečica; časi jej posije na čelu materinska ljubezen, trenutna uteha razjasni obličje, in takrat je krasnejša od najkrasnejših žen na svetu. Tretja oseba je pa mlad moški jake duše, krepkega telesa, temen in žalosten kakor nezvezdnato nebo, kakor zemlja brez zelene krasote; ali pogleda ni divjega, nič nima v očéh, kar bi kazalo, da mu

nemara zločinstvo kalí vest; le očita žalost se mu pozna, in hud boj s strastmí in bolestjo. Kedar se vjameta z očmí z mlado ženo, ne more strpeti njenega bridkega pogleda, ne more pogledati žalostnega obličja, na stran obrača obraz in zadržuje solze v svojih očéh; kedar se mu nasmeje mali deček in rokice stegne proti njemu, kmalo obledí, kmalo zardí, ali vendar se smeje dečku in podaja igrače; staro ženo sinovsko častí in ljubi. — Kdo so ti trije gostje? Bojarka Evdoksija, Sara Mihaela s sinom in Tudor. — Odkod so prišli v Rudnik, in kako? in kaj da so vsi trije gostje slovanskega Miloša? —

Ko se je razkačeni Mehemed mudil z bojarjevim dvorom, je nastavila mati Evdoksija svoje prsi besni smrti — ne gledé na to, da je ženska, niti na svojo starost, in razgrevala je Multane z besedo, naj hrabro bojujejo. Srce jej ne enkrat ni pohitelo silnejše tleči, oko ne utripalo jej, ko je videla, kako ginejo brambovci, kako gagajo napastniki; zmerom je jej še tlela nada v duši, mislila je: kmalo bode Kirdžali tù, in kmalo prihití Tudor na pomoč; ali ko je videla, da je toliko Muzulmanov — péš in na konjih, da ni videti grmovja, nobene doline, nobene potoka, kamor koli pogleda oko, da povsod kar mrgolé sovražniki s pisanimi turbani, in da so iz samopašne hudobije začeli kviško metati

multanske glave, kakor bi igrali ž njimi, kakor na zasmeh, spozna bojarka to za znamenje, da je ali Tudor zmagan ali pa Kirdžali. Dala je torej zapaliti dvor; sama s svojo roko je snela multanski prapor z Brankovanovega groba in v podzemsko jamje skrila se s svojimi ljudmi. Sara Mihaela je molila in bridko jokala, kar se je bil začel boj; ni je prevzel strah, Mehemedova kri se jej ni pokalila, in Kirdžalijeva duša jo je razvnela s svojim ognjem, s svojim pogumom. Ni se bala smrti, ali vedela je, da se morda oče in mož bojujeta drug z drugim; le-ta misel je bila zadosti, da je okrvavelo srce ženi, ki je gorela od strastne ljubezni do moža, in ki so jo pekli očitki, zakaj je zapustila očeta, ker jo je tako ljubil in ki ga še zmerom ljubi sama. Ko je bojarka prišla in rekla: »Hči! zapustimo to mesto, obledí Sara Mihaela; stresnila se je, ali kakor bi se bila spomnila, da bode skoro mati, vstane, ne spregovori nobene besede, ampak odide za bojarko: glas materinskega čuta je zmogel žalost in obupljivost to trenutje. — Po luknjah podzemskih so prišli noter na Erdeljsko. Bojarka je imela zaklade, imela ljudi s seboj, ali nemška straža je vse zastražila precej, kakor o vojski zalótene, in gnala je v Sîbinj; pozneje pa jim je car dunajski ukazal v Temešvar, kjer so je stražili, kakor kake zločince. Tù je Sara Mihaela

povila sina. Ali kakoršna je bojna navada, dunajska vlada je zastražila vse svoje meje z gostovojsko ter predonavskim Slovanom prestrigla porazumljevanje s Slovani v vojni za sv. vero, za svobodo, za domovino. Zató bojarka ni mogla nič izvedeti o Tudorju in Kirdžaliju, njima pa o sebi nič sporočiti, kako in kaj. Sara Mihaela je obupljivo in nesvestno štela ure trpkega zajetja. Napósled je zlato omajalo in oméčilo zvestost nemške straže: sama je spremila bojarko in vse njeno spremstvo na Srbsko; tam je je gostoljubnost slovanskega Miloša sprejela v svoje naročje, tam so našli Tudorja. Solzna, radostna je mati objemala zgubljenega sina, povpraševala ga, kaj multanska svoboda. Sara Mihaela ga je bila vesela, kakor svojega brata, prve besede iz njenih ust so bile: »Kje je moj Kirdžali, moj mož, moj ljubljenec, oče mojega deteta?« — in z materskim ponosom, kalnim od boječnosti, pokaže mu sinka. Tudor jej pripoveda o nesrečni vojni, o službi pri belem vladarju: »Dokler je bila vojna, šegotali so nas z obljubami in svitle igrače obešali nam na prsi, ali vladarji so se pomirili, za nas se pa živa duša nič ne zmeni. Beli car je za vojno odškodnino vzel kos naše zemlje, multansko svobodo in kristijansko vero pustil pa sultanu. Jaz sem pustil službo takega vladarja, ker nisem služil njemu, temuč očetnjavi. Na

Multanski svobodni glavi ne klije več varnost, zatorej sem pribežal le-sem, k slovanskemu knezu.« — Pobesi oči: »O Kirdžaliju nisem nič slišal, nič ne vem« — vzdihne. — »Multanski je vse mrknilo.« — Bojarki se obličje razvname, kakor od mladostnega ognja: »Ni še vse izgubljeno ne, dokler mi živimo. Otela sem prapor multanske svobode, še bode takih src na svetu in takih rok, ki bodo zbrane okoli tega praporja zadušile sužnost in na domači zemlji učvrstile multanski prapor.« — Sara Mihaela žalostno vsikne: »Meni je vse ugasnilo!« sklene roke in začne viti je, bridke solze jej zalijó oči in odide. Ali je verjela Tudorjevim besedam, ali ménila, da ni res, da je umrl Kirdžali, tega ni povedala nikomur. Od tega časa jo je žgala nema dušna obupljivost, svet je bil njej mrtev, ona pa svetu; le ena vez jo je še vezala na življenje — njen sin, mali Kirdžali. Materinska ljubezen, glas sladke dolžnosti — po človeškem in božjem zakonu, še mudí angeljsko dušo v njenem telesu, krepí z življenjem, živí z nado ognjeno srce v njenih prsah, ki je obupljivost grize.

Enakoméno zgine dan za dnevom, mine teden za tednom, splava mesec za mesecem, ali v Rudniku ni na vrsto nikakoršne zмене: zme-rom kraljuje žalost po minolih srečnih urah, in goreče koprnenje po lepših časih v rudniškem

gradu. Začel se je véliki post — duhovni pepelé glave kristijanskemu ljudstvu, na znamenje telesne ničnosti, in ljudstvo je dalo slovo posvetnemu veselju; postni čas pokorí telo in ponižno posvečuje svoje duše Bogu. Krasen čas, častitljiv čas! Ljudstvo se postí in moli, da bi mu grehe odpustil Bog, prosi milosti božje in djansko slavi spomin na Izveličarja, ki se je žrtvoval za človeški rod. Slovanski Miloš, rudniški gostje in srbski ljud — posté se in molijo, po molitvah in postu pa ne da bi se veselili ali počivali, ampak nekaj skrivnega kujejo; vidno je, da so za nekaj posebnega odločili štiridesetdanski post, da se pripravljajo na kak slaven čin.

V rudniški grad zmerom prihajajo in zopet odhajajo ljudjé. Miloš je prijazno sprejemlje, pogosto se posvetuje s Tudorjem in materjo Evdoksijo, vozi orožje z Ogerske, z zlatom zasilje oči in zatiče usta belgrajskemu paši, agam in muzulmanskim čaušem, da bi nič ne videli, nič ne razodeli. S Črne gore menihi Bazilijanje popotujejo po srbskih mestih in vaséh, in božje besede šepečejo ljudstvu na ušesa.

Nekega dne se snide bojarka s Tudorjem v knez Miloševi sobi. Bojarka pogleda, kakor bi se hotéla prepričati, ali je še kdo notri nego sama in sin; videla je, da ni níkogar, da le mrtvo orožje visi tam na strani, orožje, ki čaka žive

roke, da bi življenje gasilo živim stvarèm, videla medvedje kože, volčja žrela z zobmi, zobe divjega prešiča in jelenove roge — smrtna znamenja, ne životna, zamolčljive priče skrivnosti, ker nimajo radovednih ušes, niti izdajnih jezikov. Začne torej: »Čas je, da pozovemo Kirdžalija: Kirdžali ima krepke roke, pogumno srce, brez njega nič ne opravimo!«

Tudor seže materi v besedo: »Mati, govori bolj tiho! Sara Mihaela bi te lahko slišala, ali boljše je, da ta angelj méni, da je poginil Kirdžali, da ne živi več, boljše — da ne izvé, da je lupežem vodnik, da ga tlači hudodejstvo.«

»Sin! Bog odpušča spokornim grešnikom, in človek mora odpustiti človeku, ki svoje življenje žrtvuje svobodi, sveti veri, da zadosti za svoje pregreške. Pomisli na Ivonijevo proroštvo: »Brez človeka poljskega rodú ne zasije svoboda Multanom.«

Bojar se zamisli malo: »Mati! pri živem Bogu, pri svoji ljubezni do tebe, dobili smo glas, da je zapustil lupeže Kirdžali, in Bog vedi, kam je šel.«

Bojarki se potemní od starosti nabrano čelo: »Tudor! rotim te. iznebi se takih predsodkov, to je ukaz tvoje matere; prizadeni si, kolikor moreš, da najdeš in le-sem privedeš Kirdžalija,« in odide; ali njena postava ni bila po-

stava proseče ženske, temuč resna postava matere zapovednice in vladarice.

Tudor ostane sam in zamisli se: »Našel bi že Kirdžalija, na svetu ni nič nemogočega, ali Saro Mihaelo, to nebeško hčer, pustiti v roke človeku z neštevilnimi pregrehami oskrunjenemu, reči nedolžnemu detetu: »Tvoj oče je zločinec, ubijalec« — o ne! nikoli! Naj se jezí mati, prosil je ne bodem; naj me rotí ali kar hoče, jaz ne morem tega, tako kruto ni moje srce.« — Otare si oči z roko: »Še zmerom ga ljubi, zmerom misli na-nj, sanjá se jej o njem, vse jej je na svetu, drugi ljudjé pa nič. Čudni, neumljivi so božji sklepi! Krepost posestriti s strastjo, nebesa zediniti s peklom!« — in mane roki, kakor bi ji hotel streti. Tako si je nekoliko ohladil boleštna čustva. — »O, ko bi bila moja! Kopal bi jo v sreči, s cvetjem posipal jej životno pot, sina ljubil kakor lastnega otroka. Ali nikoli si ga ne izbriše iz spomina, nikoli ne bode moja!« — Gré gori in doli po sobi, kakor bi bil hotel presanjati žalostno zamišljen uro za uro. — V tem se odpró duri, in Sara Mihaela stopi noter s sinkom v naročju. Ne slišijo se njene stopinje, lahka je, kakor kako nadzemska bitje, ko se spustí iz oblakov na zemljo. Žalostna je — čelo ima sklonjeno k detetu in na trepalnicah se jej leskečejo solze. Sinček spí, zaprta ima očesca in

lahno diše materi v obličje. Tudor se jej približa.

»Sestra Sara Mihaela, zakaj si tako žalostna?»

Sinek se zbudí in nasmeje, stegne rokice k Tudorju. Bojar ga vzame v naročje, pritisne k prsim in igra mu z ustnami po nedolžnih ličkah.

Polusmeh preletí obličje Sari Mihaeli: »Tudor, kako te ima rad!« — Polusmeh je zginil in iznova jej temna žalost pomrači obličje. Sedla je na blazino, Tudor sede pa k njej.

»Sara Mihaela! ne zavdajaj si z bridkostjo življenja, živi svojemu sinu,« in s tihim glasom pristavi: »Živi nama!«

Otrok začne siliti nazaj materi v naročje, kakor bi bil razumel te besede. Sara Mihaela ga vzame in poljubi, sinček jej pa z rokicami igra po čelu, po licih, in boža svilno-krasne obrvi.

»Tudor! Kako je podoben očetu, prav Kirdžalijev obraz ima.« Gorko stisne otroka, Tudor obrne čelo na stran in pobesi oči v tla, Sara Mihaela pa vzdihne: »Povej, kaj se je zgodilo Kirdžaliju? Ti, vém, da veš, Tudor! Zakaj bi me mučili s skrivnostjo! Nemara nesrečen ječi kje v ječi, ali morebíti« — vzdihne, kakor bi se bila zbala izgovoriti besedo — »morda sem udova, in sin sirotek,« in kar vlijó se jej solze iz očí.

Tudor prime njeno roko in pritisne k ustnam: »Sara Mihaela! Kirdžali živi!« in že hoče povedati vse in priseči, da pojde iskat Kirdžalija.

čeprav na konec sveta, kar se odpró duri na strani iz veže in dva moška stopita noter. Sara Mihaela vstane in odide v sosednjo sobo, ravno nasproti, nerada kaže svojo žalost svetu, ne bi rada, da bi jo milovali ljudjé. Tudor vstane, obstoji na mestu in zardí. Slovanski Miloš ni zapazil, da je odšla Sara Mihaela, ne bojarja, kako je otrpnil, nekaj drugega mu je bilo na misli; ali človek, ki je bil prišel z Milošem, ta je videl, da je Sara Mihaela vzela svojo roko iz Tudorjeve roke, videl, kako so se čutje bojevali na bojarjevem obrazu; divje pogleda in nagubanči čelo. Miloš stopi naprej: »Bojar, tù imaš svojega starega znanca!« Tudor se stresne in debelo pogleda; prišlec se satansko zasmee in zaškriplje z zobmi: »Bojar se ni zménil, srečni ljudjé in razkošniki se ne starajo; zató sem se pa jaz postaral, mene je pa vzelo trpljenje in gorjé, nek-daj ni bil tak Mihajlaki.« — Zaviše si brke in jadro meri Tudorja od nog do vrha, od vrha do tal, gleda ga v obraz.

Bojarja je pregrelo, ali ni se še osrčil: »Mihajlaki! precej sem te spoznal. Ali si sam tù?«

»S kom pa hočeš, da bi bil prišel, bojar? Moji ljudjé bodo precej tù, ko hitro jim ukažem, ali zdaj ne potrebujem nikogar.«

»Kaj pa tvoj vodnik?«

»Kirdžalija meniš!« — Žalostno odmaje z glavo: »Nič več ni naš načelnik, zapustil nas je, pokorí se zdaj — pokorí zá-se in za druge. Ne boj se, ne bode ga le-sem.« — Bojar zamomlja: »Pokorí se« — in nobene več ne zine, Mihajlaki se obrne k Milošu: »Rudniški knez! Kako mídva? Jaz se ne utegnem muditi pri vas, če ti ne dobim svojega posla, treba mi ga bode poiskati kje drugje.«

Miloš ostro pogleda harambašo in povpraša Tudorja: »Ti ga poznaš, ali mu smém verjeti?«

Bojar naravnost odgovorí: »Sméš — pošteno, Miloš Obrenović, kar zadeva boj.«

Mihajlaki se začne smejati: »Lupež sem sicer, ali prijateljstva bi ne izdal. Tvoja varnost mi je všeč; ali kaj bi ti storil, ko bi bojar ne bil porok zá-me? Meni so zdaj znane tvoje namere.«

Miloš mu pokaže s prstom na orožje: »Ne prišel bi čez prag.«

Harambaši se strašno zabliška oko: »Vérno ti bodem služil, slovanski knez, vreden si zveste službe. Tako bi Kirdžali rekel in učinil, ali drug nihče ne« — in pokaže na Tudorja, ali bojar ni videl. — »A zdaj cekine na roke! O določenem času ti privedem arnavške konjike in gorjansko pehoto.«

Odide z Milošem. Precej potem je dobil Mihajlaki dve polni mošnji zlata, zasedel konja in odjezdil, na poti pa je premišljal: »Bojar je mož-beseda svoji obljudi, sam sem videl, kako skrbi za Kirdžalijevo ženo, in nemara tudi za njegovega sina. Zdaj vé, zakaj je bojarki zgorrel dvor, kako da so tako leno branili Brankovanov grob. Bojarka se ni pokazala, bojar me ni peljal k njej. Saj je bil Mihajlaki vendar njen najljubši sluga nekda; zdaj ga več ne potrebuje. Kirdžali, a ti se pokoriš zá-se, pokóri se tudi za druge! Zapustil si nas, svoje zvestake, da nas z lupeži pitajo zdaj, sam si šel pa za poštenostjo; išči je med Bolgarji, pri svoji ženi, pri svojem prijatelju, išči med človeškim rodom!« Trpko mu je srce, miluje Kirdžalija kakor samega sebe.

Da je bil Mihajlaki v rudniškem gradu, to vesta le Miloš in Tudor. Miloš je vesel, ker si je najel vojsko; Tudor velí vesti, naj se teši, ker je slovo dal lupeštvu Kirdžali, ali srce mu vendar grení misel, da posled svoje pokore postane vreden Sare Mihaele. Bojarka nič ne vé, da je bil Mihajlaki v gradu, nihče jej ne črhne o njem. Sara Mihaela je bila zapustila kneževo sobo, zato ni videla, kdo je prišel; reva joče, grize jo, kakor jo je poprej, ali Tudorjeve besede: »Kirdžali še živi,« te so jej nekoliko oživile nado. Stisne sinka v naročje in povzame: »Še živi! še imaš očeta živega, sinček, jaz nisem še udova.«

XIV.

Po srbskih krajinah je vse nekako nenavadno, čudno živo. Z rudniških gor se razletajo po Srbski krockarji, in krockajo, kakor bi prorokovali nesrečo, ali Muzulmane hotéli splašiti s svojim krockanjem in spoditi od bivališč kristijanskega ljudstva. Z Balkana se vozijo sivi orli, zibljejo na svojih širokih perutih nad srbskimi mesti in pokajo s plenečimi kljuni, kakor bi veleli srbskemu ljudstvu: »Daj nam sovražnikovo krí, daj neverce!« Po pasarevških travnikih divjajo konjske črede na paši, rezgečejo, prskajo in v skok begajo na vse strani. Gospodarji odpirajo lovskim psom iz pesnjákov, ali psi nečejo za srnami, temuč za muzulmanskimi konjiki begajo po sledu. Vse to kaže na boj.

Razžáril je ljudstvo nauk črnogorskih menihov: nestrpljiv je národ, huduje se celó na svojega ljubljenca, na Miloša: »Kaj da nam ne ukaže, zgrabiti za orožje, zakaj ne zatare muzulmanskega pašastva, kako da ne razprši teh prokletih psov na vse štiri strani sveta?« Ali Miloš hladno posluša razsrjeno srbsko ljudstvo, mirno trpí razuzdano muzulmansko drznost, zmerom zavrača: »Ni še čas.«

Prišla je cvetna nedelja, slavni obhajilni dan Kriščeve ježe v mesto Jeruzalem. Takrat je iz-

voljeni národ s palmovimi vejicami božjemu sinu potresal pot v svetišče, dan danes pa duhovni sv. vere blagoslavlja jo ta dan vrbovino in oljkovino in dajó pravovérnemu ljudstvu za spomin na Kriščevo radost pred trpljenjem. Tešil se je božji Sin, vedoč, da s svojim trpljenjem otme človeštvo iz satanske sužnosti; zdaj sklanjajo kristijan je svoja čela in časté s hvalo in prošnjami Odrešenika.

V mestecu Takovu, zarad božje cerkve in čudodejne Kriščeve podobe znanem po slovanski krajini, se je zbralo mnogo srbskih gorjancev in poljancev; sešli so se romarji iz raznih krajev kristijanskega slovanstva. Pred cerkvijo pobožno ljudstvo kupuje voščena darila, obraze svetnikov in molke; s srčnim veseljem vsak utrpí kak dar za cerkvene potrebe, ali pa revežem na pomoč; premožnejši gospodarji obilo miloščino dajó beračem, kajti tak dan je dan bratovske ljubezni kristijanom. V cerkvi zláto gorí mnogo darilnih sveč; svetnikom se svetijo obrazi, kakor bi je objemala nebeška svetloba, kakor bi se smehljali ljudém — zadovoljni ž njihovimi daritvami; božja veličast se leskeče od samega zlata in srebra, in po cerkvi igra raznobojna svetloba. Romarji različne starosti, razno oblečeni — nekteri klečé, nekteri ležé na obrazih, in vsi molijo in hvalijo Boga, vsi se mu pokoré. — Odbila je

ura, bron zaječí, zvonovi pojó in slovesno brní don po zraku. Valoma je kristijansko ljudstvo zaplavilo cerkev; drug drugega se tiščé, kakor na znamenje kristijanske ljubezni. Odpró se altarne duri, duhoven začne slovanski peti sv. mašo, ljudstvo pa v zboru odpéva na čast in slavo Bogu, stvarniku sveta in vseh rečí.

Med pobožnim ljudstvom je slovanski Miloš in okoli Miloša so zbrani najimenitniši Srbi. Knez je prišel iz Rudnika; goste je pustil doma, in na straži množno število čujnih orožnikov s Tudorjem na čelu. Miloš gleda po ljudstvu. Duša mu raste v prsih, ker vidi, kako je bogaboječe, kako véрно, ker z bogoslužnim, z vérnim národom začneš in dovršiš lahko vse, če je še tako kàj težkega. Gleda po romarjih, pozna li med njimi kakega bojnega brata, kakega starega tovariša, ki se je iz gorkega koprnenja po očevini ogrnil z romarskim plaščem, da bi še enkrat videl srbsko zemljo. Zastonj mu očí blodijo po cerkvi, nikjer ni nobenega znanega obraza; ali med romarji je neki človek, ktereга vse gleda. Obličja je bledega, kakor kost na vetru osušena, le ustne mu medlo rudé in črne brke svetijo se na zgornji ustni. Ali da-si ima roke ponižno sklenjene, da-si moli, vendar se mu divje pornosno bliskajo vdrte očí, bolestno in obupljivo posvetijo zdaj pa zdaj. Postave je visoke, izrasel

lepo; ali vidno je, kakor bi ga k tlom grbil črni romarski plašč; vidno, ko bi s pleč del ta plašč, da bi bil najpostavnejši vojniki, kar je slovanske mladeži. Nekaj strašnega srši iz njega, pa tudi nekaj vabljivega se razodevlje na njem; nihče bi se ne srečal rad z njim po noči, ali vsakdo bi ga na vojni rad imel pri sebi. Srbsko ljudstvo moli, Miloš moli, ali uhajajo vsem oči na črnega romarja; romar se pa še ne ozre po ljudéh, ne mara še ne misli ná-nje; oči ima pobešene, in ustne se mu neprenehoma gibljejo; to kaže, da moli. — Minila je služba božja, duhovni dajó ljudstvu vrbove vejice; vsi so že odšli iz cerkve in razgrnili se po cerkvišču; zdaj Miloš prinese srbski prapor, ki je bil v cerkveni zakladnici skrit muzulmanskim očém. Prapor zaplapolá v zraku, knezu se razpali, zablisne obličje, in s krepkim glasom, na vse prsi zagrmí: »Boj Muzulmanom!« — Kakor mornarji radostno, na vès glas kričé: »zemlja! zemlja!«, če jih je veter zapodil kam na neznano morje, pa da potlej naenkrat zagledajo primorje, zagledajo zemljo, tako ognjeno vika srbski národ: »Vojna! vojna!« — in kakor iz čarovne moči ni še minilo pol ure, pa že z orožjem — s smrtnim geslom bliska ljudstvo, ki malo poprej ni imelo nič drugega v rokah nego vrbove vejice, znamenja blagega pokoja. Miloš je že poprej vedel to, da

bode tako; zatorej je prinesel orožje in trumo hrabrih orožnikov pripeljal s seboj.

Ta glas na vojno je zdramil črnega romarja: neznanec dvigne oči, vstane in stopi h knezu, ali ni se priklonil, ni omečil svojega glasú: »Gospodar srbski! Tudi jaz sem Slovan, tudi jaz znam sukati orožje; neham se pokoriti, v boju za sveto vero, za svobodo slovanskega ljudstva hočem dati svojo krí. Ali me vzameš za svojega vojščaka?

Miloš pogleda romarja od nog do vrha: »Prav! Kdor je z nami, ta je naš brat,« — in podá rokó romarju.

Romar mu seže z dlanjo v dlan, ali na obličju se mu ne vidi, da bi bila kneževa milost ganila ponos njegovega čutja; tako ga gleda, tako govóri ž njim, kakor s kom svoje vrste. Dene romarski plašč s sebe, in ta hip stóji v bolgarski obleki pred knezom. Ob bedru mu visi jatagan, za pasom se mu svetita samokresa in kindžal. Dadó mu krivo sabljo, bolgarsko burko*) in kalpak iz jarčeve kože. Mojstersko pripaše sabljo, obesi burko čez levo ramo in dene kalpak na glavo, po strani, na desno uho. Šine na konja, vspne ga in zopet spustí, kakor kak albanski huzar. Ljudjé zijajo in bulijo oči, gledajo in opazujejo: »To je kak bojar, ali pa prvi arnavški

*) Plašč.

kapitan. Bog nam ga je poslal na pomoč.« — Radosten stopi Miloš k njemu: »Novi brate! kako naj te imenujemo?«

Jezdec temno odgovori: »Črnega romarja!« in pooblači se mu obličje, kakor bi mu bilo hotelo zadušiti trenutno veselje bojnega srca.

Ljudstvo je oroženo, Miloš na ognjenem konju. Kakor ledene skrili — druga vrhi druge na veliki reki predirajo zatvore, zadevljejo se in z vodó vred zibljejo dalje, tako se cele trume srbskega ljudstva valé in valé po cesti v Kragujevac. Srbski prapor veličastno vihrá v zraku, prapor — znamenje národove svobode. Slovanski Miloš jezdi belega konja poleg plapolajočega praporja; veselega je pogleda, jasnega obličjá, svést si je zvesto izvršene dolžnosti, in duše mu ne kalí nikakoršen zločin. Črni romar jaha poleg njega vranca; divje ima oči in obličje oblačno, kakor je nebo pred hudo uro. Vidno je, da mu neki črv — ali greh ali obupljivost — razjeda srce. V Takovu je mirno, vse tiho, le duhovniki molijo v svetišču: »Sveti Bog, véliki, vsemogočni Bog, daj zmago sveti veri, zmago svobodi slovanskih národov, ofmi nas iz trpke sužnosti, Gospod vseh Gospodov, usmili se nas!«

Posijalo je Srbski solnce svete svobode, in slovansko pleme je prijelo za orožje, da bi ga

častilo in veličalo; temu solncu na dar toči svojo, na dar cedí muzulmansko krí. Vojščaki — krepki in skušeni borilci, in njim na čelu Miloš, črni romar in drugi srbski vodniki, tirajo spahe iz svoje domovine, kosé janičarjem glave; starčki se umičejo na gore v zasedo, ženstvo se brani v obsednih gradovih in otroci hodijo na prežo srbskim vojščakom, ali jim pa kažejo pota. Kdor le giblje, vsak ima svoj posel, ker to je národna vojska, in v slovanskih pokrajinah je stokrat proklet, dokler žíví, in stokrat proklet v večnosti ta, čegar uho je slišalo o národni vojski, čegar oko vidi boj za narodnost, pa se ne zmeni za-nj. Po srbskih mestih je vse tiho, po vaséh vse prazno, po polju pa, po lesovih in gorah hrumno in veselo. Ali ne sejejo ljudjé, ne orjó, ne poté se za kruh, temuč življenje zastavljajo usodi in moré.

Muzulmanje imajo vojsko, imajo orožje, novce in užitek iz početka, ali vendar morajo zmerom bežati, kajti Turek je kukavica, zaznamovan s sužnostjo in prokletstvom; Srbi nimajo nič, le srca, roke in stanovitnost, ali povsod in zmerom se jim smeje zmaga, kajti Srb je ljubček blagostne svobode. Ko Srbi tako bojujejo domovini za samostojnost, po vseh slovanskih pokrajinah Slovani kričé: »Blagoslovljeni duhovni svete vere, ki so njegovali svobodo, njegovali

njeno seme srbskemu národu v srcih; ki so ogenj drage svobode vpihalj v njegovih dušah; blagoslovljen Miloš, ki je rekel národu vstati svobodi na čast in na čelo stopil mu; blagoslovljeni Srbi, ker so verjeli duhovnom Kriščeve vere, ker so slušali glas slovanskega moža! Da bi tudi nam skoro poslal Bog táko milost!»

V rudniškem gradu v orožju obhajajo veliko noč; z orožjem opasano se ljudstvo v cerkvi veselo spominja na vstajenje Sina božjega, z orožjem ob strani jedó velikonočno jagnje. — Tudor, jak vojščak, odganja Muzulmane od gradú, celó napaduje, in sreča mu ugaja, prav tako, kakor bi jo bil čisto obvladal ta pot. Mati Evdoksija se raduje in zmerom moti z mislijo: »Tudi Multanom napoči srečna doba, in moj Tudor bode multanski Miloš.» — Sara Mihaela si z nado teši srce; sladko jej krilijo po ušesih Tudorjeve besede: »Kirdžali živi!» in neprestano jih ima v mislih. Krasota se jej je zopet nekoliko razcvela na obličju, oči se jej leskečejo kakor solncu žarki, kedar blede svitli predirajo skozi oblak goste megle. Zmerom hodi za Tudorjem, rada bi govorila ž njim na samem; ali bojar se ogiblje Sari Mihaeli, kakor bi slutil, kaj bi mu rada; vidi naglo zméno v angeljski ženi, v boginji svojega srca, ali ne teši se ž njo, vedoč, zakaj vse to. Da-si je čiste vesti, poštenega

srca, vendar je tudi človek, tudi ljubi, strastno ljubi. Ko je videl obupljivost, trpljenje svojega preljubega bitja, takrat bi bil dal življenje, žrtvoval svojo srečo, da bi bil le zadušil obupljivost v njem. Ali ko se mu je posrečilo to, ne po žrtvi, temuč po samo eni besedi o nekem, o človeku, ki je delal napotje njegovi sreči, se oglasé v njem čustva ranjenega srca, vsahnele nade. Muči se, polastila se ga je nema, skrivna obupljivost; varuje se, nobenkoli ne pogleda obličja ženske, ki ga je na veke onesrečila, da sama ne vé za to, ali vendar jo blagoslavlja, vendar se jej čudi, in vse bi žrtvoval za-njo. Če kak sel pridirja s kako bojno novico, ali kjer je kak pogovor o vojski, Sara Mihaela je precej zraven: radovedno nastavlja uho, véрно motrí z očmi po obrazih ljudém, da bi izmotrila njihove misli, da bi uganila, kaj jej skrivajo. — Neprenehoma pošilja Zulmo, da bi kaj pozvedela, zmerom objemlje otroka in govori ž njim: »Vojna! tvoj oča nemara bojuje kje tam; ali morebiti ječí kje v ječí in vzdihuje po vojni. — Ne misli na naju, vojna mu je na misli.« Često poljubi sinka, in solza, čista kakor biser, vselej kane iz očij dečku na rdeča lička.

Neki večer prihití Zulma: »Peri*) moja, najkrasnejša cvetica na travnikih tega sveta! Mnogo

*) Peri — angelj, ženski podobne glave.

moških, péš in na konjih, je prišlo pred vrata v grad; Tudor se pomenja ž njimi; obrazov nisem videla njihovih, ali noša mi je znana, multanski gorjanci so menda in Arnavtje.«

Sara Mihaela ni poslušala dalje, cá brž otroka, svoj dragi základ, Zulmi v naročje in odide. Kam? — k bojarki: »Mati, neki orožniki so prišli!« in od samega jecljanja ni izgovorila svojih mislij. V tem stopi v sobo eden srbskih vodnikov in bojarka ga vpraša: »Milan Savić, kaki orožniki so prišli pred grad? od kod?«

Srb se prime za pas: »To so Škipetarji in karpaški hribovci, radi bi v Miloševo službo; bojar jih je poslal v Kragujevac in kažipota ž njimi; gotovo je pozná; govoril je ž njihovim kapitanom in razjezil se je na-nj.«

Sara Mihaela se drzne in spregovori, ali jeclja od same sramožljivosti: »A kak je bil ta kapitan?«

Moški — precèj star že, zagorelega obraza, brke ima črne, lase že sive tam pa tam, pogleda je pa neprijaznega, práv tak, kakoršni so gorski kapitanje.«

»To že ni on,« pobesi žalostno oči in hoče se vrniti k sinu, ali duri se odpró in Tudor stopi v sobo; oči se mu zasvetijo od jeze in obličje ima zardélo. Ker je zagledal Saro Mihaelo in

mater, se je hotel vrniti, kakor bi bil pozabil kaj ukazati, ali bojarka se oglasí: »Tudor, kdo so bili ti ljudjé? to nam lahko poveš, to ni nika-koršna skrivnost.«

Bojar gleda v tla: »Slovanski možjé, prišli so pod Miloš-Obrenovičev prapor, poslal sem je na vojno h Kragujevcu; ali nobenega ne poznam,« in zardí, kakor na znamenje, da si je z lažjó oskrunil usta.

»Zakaj si se pa razjezil na njihovega kapitana, dragi sin?«

»Mati, ob vojni marsikaj lahko razjezi človeka. — Milan Savić, danes udarimo na turški tabor!« — in hoče oditi, ali vendar Sare Mihaele se ne upa pogledati, kakor bi se bal, da bi ga s prosečim pogledom ne preprosila, da bi moral povedati resnico. Ta hip stopi nekdo drug noter. Obleko ima blatno, obraz poten, ali radost mu sije ž njega: to je Milošev sel. Ne čaka, da bi ga vprašali, kaj in kako: Veselite se, Miloš je zmogel; Muzulmanje so razkropljeni, Srbi osvobojeni!«

Tudor ga pogleda: »Vasilij Stefanović, kaj se je zgodilo sovražniku?«

»To, kar belgrajskemu paši! Poslušajte. . . .« — Trudni sel sede in vsi stopijo okoli njega, vsi molcé in imajo ušesa nastavljena, kakor božji besedi: »To véste, kako so naši namahali bel-

grajskdga pašo pri novem Bazarju. V Miloševi službi je tisti črni romar, saj menda ste že kaj slišali o njem, kaj ne? — Tudor vnovič zardí in ženski se spogledate, kakor bi hoteli odgovoriti: me še nisve nič slišali o njem. — »Ta črni romar je dobil zmago. To je nekak nenavaden človek; vojska ga pozna, on pa vojsko. Predno se boj začne, preleti okolico z očmi kakor orel, in kakor bi mignil razvrstí vojsko. Potlej se mu razvedri obličje, razvname oko; potem se pogovori brž z Milošem. V boju je kakor vstekel: napade-li in razganja sovražnika ali na konju ali če péš naskoči kak grad, kak tabor, za sto drugih bojuje povsod. Marsikteremu Srbu je ote! življenje in neštivilno veliko Muzulmanov poslal v pekel. Po boju z nikomur ne spregovori besede, ogiblje se ljudij in le moli zmerom. Noben Srb, ne Miloš ne vé, kdo je to. Nosi pa se bolgarski.« — Tudor mu skoči v besedo: »Vasilij, povej nam kaj o vojni.« — Sara Mihaela grajljivo pogleda Tudorja, radovedna vjame vsako besedo o črnem romarju. Uboga žena! reva méni: ne mara je to moj Kirdžali.

Sel se oddahne: »Odpústi bojar, ker mi je le črni romar na jeziku, to je rés čuden človek, drugi črni Jurij, mi mu pravimo le sin črnega Jurija. Po bitvi pri novem Bazarju je izvedel Miloš, da se je privlekel vidinski paša, stari Ahmet,

z veliko vojsko h Kruševcu, in kar še večje gorjé, izvedel je, da Mehemed, silistrijski paša, ta strah kristijanstvu, ki ga še nihče ni zmožel doslej, da je prihrul z velikimi jatami spahov in Albanov, in zjedini se z Ahmetom.« — Čudna čustva so spreletela Sari Mihaeli obličje, ali prizadevle si, da bi zatajila grozo, strah za očeta, da bi ne pretrgala jadrnikove besede. Posel ni vedel, da govori vpričo Mehemedove hčere. — »Miloš, res kakor oče, zmerom skrben za svoje ljudi, je hotel vmakniti se na gore, ali črni romar se je oglasil o bojnem posvetovanju, prvič ta pot: »Vdarimo ná-nje in gotovo zmoremo, jaz sem vam porok za to.« Miloš je sprejel ta nasvet, kajti črni romar vse vlada, kakor kak čarovnik. Mahnemo jo h Kruševcu. Muzulmanje so izvedeli, da pridemo, in Mehemed se vzdigne s konjiki proti nam. Črni romar je bil na čelu prednj Miloševi straži — samim konjikom; bitva je bila strašna, ni ga jezika, da bi jo dopovedal; to bi bil moral sam videti vsakdo, sam slišati, kaj se je godilo tam. Na tisoče ljudij in konj se je kavsalo tù, pa nič preveč ne povem, zemlja je kar donela pod konjskimi kopiti, orožje zvenčalo, presunljivo so kričali, grozovito vreščali in drug za drugim gnali se konjiki, in klali kakor besne zveri. Cele potoke krvi je teklo po borišču, ravan se nič ni videla od samih človeških in konjskih

trupel. Zmaga je bila naša, črni romar je poklal toliko Muzulmanov, da je bilo groza, druge pa raztepel.« — Sara Mihaela se trese kakor trepetlikovo pero, in bleda, kakor voščena sveča, povpraša: »A Mehemed?«

Poslu se ni čudno zdelo to vprašanje: »Mehemed je odnesel pete, ali časti ne.« — Sari Mihaeli rdečica spreleti in okrasí lica; pazljivo posluša zopet dalje: »Trikrat sta se udarila črni romar in Mehemed; ali čudno! Nikomur ni življenja pustil črni romar v boju, in kar pripovedujejo, velikrat bi bil lahko glavo razklal Mehemedu, pa mu je ni. Branil se mu je, branil, plnil pa ni na-nj. Povpila sta nekaj turški. Ko sta se tretjič udarila, se je prelomil paši meč, in črni romar je križ naredil s svojim mečem v zraku, kakor bi mu bil blagoslov dal na beg; ošabni Turčin je prvič ta pot moral s krvavega bojišča pobegniti s svojo vojsko. Črni romar se je gnal za njimi; kosil je na levi in desni spahom glave, ali zdélo se je, da Mehemedovemu življenju neče nič žalega, da varuje njegov život.«

Sara Mihaela se ne more delj vzdržati: »To je on! to je on!« — in sklene in vzdigne roke proseče in hvaležno. Tudor jo pogleda in obledí, celó ustne mu bledé. Bojarka se pa vznemiri: »Sin, kaj ti je, ali ti je slabo?«

»Ne, mati! — Vasilij! kaj dalje?«

Jadrniku se malo čudno zdí to, ali vendar nič ne umeje, kaj se godí s poslušalci, ker se ni iztrezil, od samega razvnetja in od prevroče bojne radosti ne: »Črni romar je zbral zopet naše razkropljene konjike, in ko hitro je Miloš prišel s svojo prednjo vojsko, precej jo mahnemo v Kruševce. Ahmet se je s svojimi množnimi jatami branil na ograjenem šotorišču; ali naši Srbi, kakor bi se zabliskalo, tako hitro so vzeli okope, kajti Miloš in črni romar sta jima sama bila peš na čelu. Janičarji so vsi do zadnjega pogagali; vidinski paša in njegov sin — načelnik albanski straži — sta zajeta. Sam s svojo roko je črni romar razorožil oba in izprosil jima življenje Miloša. V taborju smo zajeli mnogo topov, orožja in drugih zakladov vse polno: vsa ta žetev je bila precej Srbom lastnina. Naši konjiki so se zdajci razkropili na vse strani za Muzulmani. Na razpotju, kjer se stičete cesti kruševska in kragujevska, sem zadel na Arnavte in na gorskega kapitana Mihajlakija, in poslal sem je v Kruševce, morebiti jih bode še kaj potreba tam-kaj.«

Bojarka in Sara Mihaela vskliknete, obé kmalo: »Ali Mihajlaki je tú?

»Povedal mi je, da je prišel od tù, in da je videl bojarja, da se je celó razjezil na-nj. Jaz

že od davna poznam Mihajlakija, njegovega obraza si človek ne izbriše tako lahko iz spomina.«

Bojarka se zamisli: »Tudor, ti pa nisi nič hotel povedati o tem.«

»Mati, povedal bi ti bil, ali — « in ni izgovoril. S to besedo je zopet ves nemir poprejšnje negotovosti izbudil Sari Mihaeli v srcu. Sara Mihaela vstane, stopi k njemu in prime ga za roko: »Ti véš, kje je Kirdžali, videl si Mihajlakija, povej, ali je on ta črni romar? Ali sta skup z Mihajlakijem? Tudor, prosim te, povej,« — in že je hotéla poklekniti pred-nj.

Bojar jo zadrži; roke se mu tresó, srce utriplje, kakor bi mu hotélo skočiti iz prsij, in kri kar kipí v njem, kar vré po žilah. »Slišal sem o črnem romarju, ali kdo je, tega ne vé, zaklinjam se ti, da ne; z Mihajlakijem ni bilo Kirdžalija sem, tudi on ne vé, kam je izginil Kirdžali.«

Uboga žena pritisne roke k prsim: »Moj Bog, ni on ta črni romar, ne mara že ne živí več! Tudor, povej, rotim te!« — Začne medleti, temní se jej pred očmí, kolena se jej šibijo in na lahko se zgrudi bojarju v naročje. Položi jo k bojarki in s silo izreče: »Saj živí!« — hotel je še pristaviti: »Pa je bil že lupež in zdaj se pokorí!« ali skesal se je in odide iz sobe.

Bojarka pritisne na svoje prsi glavo omedlele Sare Mihaele, in Srba milujeta ubogo ženo; Vasilij je pozabil celó na zmago za malo časa; rada bi jej pomogla, ali sama ne vesta, kako. Sara Mihaela spregleda zopet: »Vse tajé vpríčo mene, gotovo se je pripetilo kaj zelò, kaj strašno nesrečnega. Mihajlaki je bil pri mojem možu, zdaj pa nič ne vé o njem. — Zakaj Tudor ni pustil, da bi ga bili videli, še povedal ni nič, da je bil tù. — Črni romar, to že ni on, gotovo bi bil že prišel k nam. O moj Bog!« — in začne jokati. Evdoksija jo teši: »Upokóji se, hči, upokoji, draga moja! Saj živí!« — Ali sama ne vé, kako bi si razjasnila Tudorjevo skrivnost. Pride Zulma in odvedete Saro Mihaelo v spalnico. Sinček je že spal, mati ga poljubi na lahko noč: »Ne mara si že sirotek.« — Reče bojarki lahko noč, leže v posteljo in nobene besede ne spregovori več; ali ne more zaspati, le premišlja: »To je le tako rekel, da živí, da bi me prevaril. In zdaj so si to izmislili o črnem romarju in o mojem očetu, da bi me še z nado motili, dokler ne vém nesreče. Mihajlaki je bil tù, pa mi niso privoščili, da bi ga bila videla. Neusmiljeni ljudjé! Naj bi mi raje povedali: »Moža nimaš več, tvoj sin nima več očeta — nego da me gledajo, kako medlim v negotovosti in nepokoju. Vsi vedó — gotovo, kako in kaj, pa mi le nočejo povedati.«

— Obrača se in zvija na postelji, ali ne upa se več jadovati; boleost jej krči srce, stiska dušo, kajti to je nad vse trpljenje, če se nezaupljivost vgnjezdi človeku v srce, če mèni človek, da mu sleherna beseda, vsak čin prorokuje le nesrečo.

Kaj ta prah, ti oblaki, ki je podi veter po cesti v Rudnik? Kaj ta nezvučni hrum, ki ga zanaša veter iz teh oblakov na uho? — To je Miloš-Obrenovičeva vojska na poti nazaj v Rudnik; to Srbi krožijo bojne pesmi na čast svojim slovanskim pradedom in slavé današnjo zmago. Truma gré za trumo, tù konjiki dirjajo za konjiki, tam se pehota pomiče za pehoto; tù se peljejo topovi, tam ropočejo vozovi z živežem in turškim plenom. Otroci, ženske in starci gredó pri vozéh. Pa zopet konjiki, zopet pehota! Začetek se vidi, ali konec je nedoziren; še sokolje oko bi ne preštélo te bojne tème. Zdí se, da vsak korak raste ta množica, kajti národ, ki bojuje za samosvojnost, domovini za svobodo, tak národ je ves le ena vojska, in zgrinja se v tabor kakor na očin dom. Veter razvija srbski prapor na znamenje svoje časti. Miloš gleda zdaj na prapor, zdaj po svoji vojski. Veselje se mu razlije po obličju, v nebesa ima zamaknjene misli: »Nesmrtni Bog! hvalo, večno hvalò ti, ker si navdihnil kristijansko ljudstvo in pustil dovršiti mu to imenitno podvzetje; hvaljen bodi Bog, ker si sprejel mojo roko v to sveto službo!«

Črni romar jezdi po stranskih potih. Po kruševski zmagi je hotel zapustiti vojsko in zopet vzeti romarsko palico v roke; na Miloševo prošnjo bi ne bil ostal, ali izvedela se je novica, da carigrajski sultan pošilja nove trume na Srbsko. Obljubil je torej: »Še vam bodem pomagal bojovati.«

»Kako nič ni radoveden ta človek,« opazuje Srbi, »nikogar ne vpraša nič. Ali sam vse vé, ali nič neče vedeti?« Srbi, da-si radovedni, vendar se ne upajo stikati za njim, le skrivaj pogledujejo v obličje črnemu romarju; še Miloš se mu ne približa nikoli, knez spoštuje skrivno voljo neumljivega moža. Ljudstvo si pripoveduje čudne reči o njem: »Gledi ga, otel je življenje vidinskemu paši in njegovemu sinu, pa se jima tako ogiblje, če se namérama približa vozu, na katerem sta zalotenca, zagrne si obličje s plaščem in smukne s konjem na stran, kakor bi ga polil kdo s kropom ali gad pičil ga. Ali je to nemara kak paša, ki je sprejel našo vero? Hudoba ni, ker moli, angelj pa tudi ne, ker tako neusmiljeno, tako besno morí. Ali kdo je vendar? Bog vé, človek nobeden ne, kdo je to.

Črni romar zdirja na neko gomilo, vstavi se in gleda okoli sebe; pa obrne konja in v skok zdirja k Milošu. Obličje se mu žarí, oči bliskajo kakor svitlo jeklo — njegovo orožje:

»Miloš Obrenović, jata tujih konjikov se nam vleče naproti, za njimi pa pehota,« — in ni čakal knezovega odgovora, kar začel je vrstiti srb-ske konjike nad potom. Miloš pošlje brž na ogled nekoliko konjikov na najboljših krilonogcih. Kakor na vetru odjezdijo ogledniki na odkazane strani in zginejo očém; ni jih bilo videti nekoliko časa, na zadnje se pa zopet prikažejo: kakor vetru na krilih, tako leté nazaj. Črni romar stoji pri Milošu. Priletí prvi jezdec, vstavi konja in globoko se oddahne: »Miloš, to je kapitan Mihajlaki s svojimi Arnavti in Gorjanci, precej bode tù!« — Črni romar zardí: »Miloš Obrenović, svetujem ti, pošlji ga kar naravnost k Gradišču; njegova vojska je čvrsta; dá nam glas, kdaj nam pride sovražnik naproti,« — obrne konja in odjezdi po polju. Žal mu je, da pride zavéznik; tako hlepí po sovražniku kakor žejni po vodi, kakor lačni po vsakdanjem kruhu, kakor milček po milki. Daleč na polju se vstavi in gleda, ko so prišli Arnavtje in gorci, kako se njih kapitan pogovarja z Milošem, in kako so odšli na tisto stran k Gradišču. Dokler le more oko za njimi, stoji nepremakljivo na mestu, kakor kamenéna podoba, a potem naglo obrne konja, zdirja dalje in hoče prekósati veter, kakor bi se hotel iznebiti kake nemile misli na konju v skoku. Doide Miloša in jezdi vès čas zamišljen in molčé

ž njim dalje. Pozno po noči so prišli v Rudnik; Miloš gré v grad, črni romar pa v kljub Miloševi prošnji oddá konja in odide v samostan k rudniškim menihom.

Drugi dan o solnčnem vzhodu so šli vsi grajski v cerkev za milost zahvalit se Bogu. Sara Mihaela trudna in žalostna vstane s svoje postelje, slaba kakor pajčevina v jeseni, in gré molit; veliko, neznano veliko ima prositi usmiljenega Boga. Dolgo je še do maše, ali črni romar že klečí v romarskem plašču pred božjim veličastvom. Ko hitro so stopili v cerkev, pokaže Miloš bojarki in Túdorju: »To je on, to je črni romar.« — Sara Mihaela je vjela te besede in radovedna pogleda na romarjev plašč, pa ne vidi obličja; začne viti roke, in da ni vedela, glasno vsklikne: »To ni on!« — Romar naglo vstane — in se ozré, Sara Mihaela vskrikne: »To je on! to je on!« — zardí, stresne se in opre Milošu na ramo. Miloš jo odnese iz cerkve, črni romar plane čez prag iz bogomolje: »To je ona, to je ona!« objame Saro Mihaelo in pritisne k sebi; Mihaela mu z ustnami lepí na ustnah, ovije se mu z rokami okoli vratú. Bojarka radostno vsklikne: »To je on, to je Kirdžali!« — in Tudor žalosten povzame: »To je on, to je Kirdžali.« — Milošu šine na misel: to je Kirdžali, tisti lupež, ali kakor bi mignil, tako naglo mu ugasne zopet

ta misel: to je brambovec, otimec srbske svobode, in razvedrí se mu resno čelo od vroče radosti; in ljudstvo, ne pozná romarjevega življenja, ali vendar se veselí njegove sreče, ker je hvaležno vsakomur, kdor mu stori kaj dobrega, če tudi le kaj malega.

Kirdžali nese na rokah Saro Mihaelo v grad in vsi vró za njim. Kar bi z roko zgenil, tako naglo je Kirdžalija zapustila divja obupljivost, temni ponos, pekoča vest, zapustila Saro Mihaelo trpka žalost in boleštna skrb. Posijala jima je zopet sreča v duši, in na njunih obličjih žarí ljudém srčna radost, blagostno razkošje, vir čarovne sreče. Kirdžali objema in poljublja ženo, poljublja sinka, kakor bi ju hotel zadušiti s svojimi objemki in poljubci. Pozdravlja bojarko kakor svojo pravo mater, srčno, bratovsko je pozdravil tudi Tudorja, in Miloša imenuje svojega največjega dobrotnika. Ne govori o milosti, še ménj se ne zá-njo ta trenutja; morda je pozabil ná-njo; srečen in zadovoljen s tem, kar je, misli sam zá-se: »Vse mi je odpustil Bog, uslišal je mojo molitev, nadaril me je z blagostjo nad vso pozemsko srečo.«

Sreča veje v rudniškem gradu, kajti lju-bezen gostuje v njem; sreča vlada srbski národ, kajti svoboda ga je pomilostila s svojim gospodstvom. Zakonci hvalijo Boga za njegovo usmi-

ljenje, srbski narod gorí od čiste hvaležnosti za bogati dar njegove vsemogoče skrbí. Miloš veliča Boga, prisega národu, da ga bode branil in mu služil. Bog ga pa rosí s svojo milostjo, in srbski národ bode na veke in vekov veke slavil slovanskega Miloša.

XV.

«Kirdžali, kaj ne, da me ne zapustiš več, nikoli ne pustiš same, da ne za trenutje ne osirotiš več najinega sina in ne oudoviš svoje Sare Mihaele? — Kaj ne, da ne, dragi moj?» — in gleda moža v oči, roka jej pa igra z rokičami ljubega otročička.

Kirdžalijevo čelo je jasno, obličje vedro tako, kakor ni bilo še nikoli; celó pogleda je prijaznega, razkošno se mu oko vtaplja ženi v obličje, razkošno mu igra po nedolžnem sinkovem obrazku: «Ne, nikoli več vaju ne zapustim, ne pojdem več iskat zemskih prestolov, ne zemskega bogastva. Tudi moje srce je pretrpelo dolge, bridkostne ure udovstva: dolgo je blodila moja duša po širjavah grenke obupljivosti, po planjavah usahnelih radostnih čustev; zadosti imam že tega. Dokler mi Bog pusti življenje, ostanem pri vama, a potem . . .» — ni izgovoril, kar je mislil. Nemara méni, da se ni še zadosti spokoril za svoje grehe, da bi se po smrti mogel v večni očetnjavi sniti s Saro Mihaelo, s tem

krepostnim angeljem; ali morebiti ta čarovna trenutja svoje blagosti neče zabloditi z besedami v smrtno krajino, kajti da-si v tej krajini bogata nada cvete verni duši, vendar je grenko misliti na ločitev od tega sveta in govoriti o njej takemu človeku, ki se v sreči koplje na svetu. Kirdžali poljubi ženo, poljubi sinka, in s poljubkoma je izpodil iz svoje duše žarke misli, ki so se začele krasti va-njo. Bogat obraz je to očesu in srcu, če vidi človek, kako naglo da v enem trenutku oživi vès lesk prejšnje krasote, da se vname ogenj prejšnjih čustev ženskih, ktera je pretrpela toliko žalost, užila toliko trpkosti, ktera se je zdéla, da jej vsako uro hitrejše vene telo, maglejše medlí duša. Krasno rdečega je obličja, kakor zgodnji popek vonjive robidnice; solze žareče radosti jej rosé črne oči in goré kakor žarek nebeškega očesa, kakor čiste rosne kaplje, ki srčejo solnčni žar. Z očesom čiste ljubezni gleda ljubega moža, z očesom gorke ljubezni in hvaležnosti gleda sina: z očesom ljubezni, ker je očetov obraz, plod njegovega življenja, z očesom hvaležnosti, ker je njemu na ljubo ostala še v životni krajini, le po njem čakala srečnega snidka s Kirdžalijem. Če vidiš takega moža divje duše, divjih činov, čegar srce neprenehoma bojuje z vestjo in vest s srcem; če ga vidiš, da je dal slovo strasti, celó ponosu, da uživa blagost

srečnega očeta, da uživa ta božji dar, ki se druží s srčno krepostjo, z neskaljeno vestjo; če vidiš dojenčka, kako čara roditelja, ne z besedami, temuč s smehljanjem, z dobrikanjem, kako staplja njune čute, strinja njune misli: naj hvalita Boga za njegovo darovitost in svojo usodo, za srečo; — če vidiš vse to in hočeš izumiti, kako je mogoče, da se stopite tako različni duši, zedinite tako nepodobni srci, umiš in umiš, pa ne izumiš tega. To je treba čutiti vse in ponižno spoznati: Neumljiva je božja volja, čudni so božji sklepi.

»Kirdžali, ali si kaj pogosto mislil na nas?«
— vpraša Sara Mihaela in dene roko na ramo Kirdžaliju.

Kirdžali gleda vá-njo kakor v zvezdo svojega odrešenja: »Povsod in zmerom sem mislil ná-te, mislil na najino dete.«

»Gledi, kako ti je podoben,« — dvigne sinka in cencá ga na višku z materinskim ponosom: »Prav tvoje oči, tvoje čelo. Če le zasliši bojno trombo ali konje, da hrzajo, to ti kričí, to udeluje z rokami in z nogami, in sili z roko na tisto stran. Kar smeje se oroženemu človeku, celó v naročje se mu pustí vzeti: prav tvojo dušo ima,« popravi otroku voljne lasce in poljubi ga na čelo.

Kirdžali vzdihne: »Varuj ga Bog, naj mu ne skalí životnega pokoja, životne sreče gorjé,

ki je meni zavdalo življenje,« in hoče v naročje vzeti sina, ali deček obrne na stran obrazek, skrije ga materi na prsi, z rokami se je prime za obleko in jame tiho jokati. Kirdžali vzdihne drugoč: »Ne pozna me še. Upokóji se, dragi moj, ne iztrgam te iz objetja svojemu in tvojemu angelju.«

Sara Mihaela zardí: »Tako me ljubi kakor ti; tudi v tem ti je podoben. Kirdžali, ali mi ne zavidaš njegove ljubezni?«

»Ne, ljuba moja; jaz bi rad, da bi te vès svet tako ljubil kakor ljubim jaz tebe, ali tí nikogar nego mene,« — čez nekoliko časa pa pristavi: »in najinega sina.« — V tem stopi bojarka v sobo, precej za njo pa Tudor. Deček se začne na vso moč stezati Tudorju v naročje, in bojar ga vzame in igra ž njim, kakor zató, da bi ne bilo treba gledati Sare Mihaele, da bi zakril Kirdžaliju svoj obraz, zrcalo srčnih čustev. Kirdžali si misli: Moj sin, moja kri bolj pozná tujca nego mene. Ali ne dolží Sare Mihaele, ne Tudorja, niti svojega sinka, temuč samega sebe; vendar se mu užali to. Bojarka tudi ni kaj vesela: »Moj sin Tudor odjezdi za dolgo časa in v daljne kraje; že po noči je hotel na pot, ali komaj sem mu ubranila, da se poslovi še od vaju.« — Sara Mihaela stopi k njemu in prime ga za roko: »Tudor, ti si me tešil v nesreči, ali

zdaj, ko sem tako srečna zopet, hotel si nas pa tako naglo zapustiti, da ne bi bil rekel svoji sestri, svojemu prijatelju: »Z Bogom, spomnite se časi ná-me!«

Bojār dvigne oči in sreča se z očmi Sare Mihaele, ali njegov pogled je tako ognjeno strasten, tako boleštna čustva plamičejo iz njegovih očí, da Sara Mihaela pobesi oči, spusti njegovo roko in stresne se. Prvič se je ta pot ukradla v njeno dušo misel: »Ljubi me, ali ne tako, kakor svojo sestro.«

Kirdžali vidi vse to, ali njegovo oko — s kolje v boju, nič ne vidi tù, le navadno slovo o ločitvi. Tudor poljubi dete, dá ga Sari Mihaeli v naročje in pade materi pred noge: »Bodi zdrava, draga mati, daj mi blagoslov!«

Bojarka ga zaznamuje z znamenjem svetega križa: »Blagoslóvi te Bog, kakor te blagoslavljam jaz. Bodi Bog s teboj.« — Vzdigne ga, objame in poljubi na čelo, na obličje: »Bodi zdrav, Tudor moj!« — in solza materinske žalosti se jej utrne po nagubančenem, po velem obličju.

Vroč, kakor bi ga bila kuhala vročica, z ustnami — ognjeno žgočimi, poljubi Tudor Saro Mihaelo. Glas se mu zadira, čudno pretrgano, strastno, boleštno izgovarja besede: »Sara Mihaela, zdrava — srečna — spomni se časi ná-me na svojega« — zastane mu glas v prsih, kakor

bi bil hotel kaj drugega povedati, in komaj je iz prsi prisilil besedo : »brata.«

Sara Mihaela vsa zardéla skriva svoje obličje za sina; bojar kakor v sanjah objame Kirdžalija : »Zdrav !«, pomrma še nekaj neumljivo in odide. Bojarka se teši : »Hvalo Bogu, prijatelja sta, objela sta se.« Kirdžali premišlja : »Nič čudnega, da mu je ločitev tako bolestna, jaz vem, kaj je to, če človek biva daleč od ljudij — dragih svojemu srcu.« Oba odideta in spremljata bojarja na pot. Sara Mihaela je ostala sama s sinom ; srčno želi, da ne bi bila resnica to, kar se jej zdí, da je začutila v Tudorjevem srcu ; miluje ga zaradi njegove usode, boji se, da bi Kirdžali ne uganil njegovih čustev. Ljubi svojega moža nad življenje, ali bojí se, da bi mu ne zavrela strast, ne verjame, da bi čas ali trpljenje mogla zadušiti ogenj njegove strastne duše.

Minilo je nekoliko dnij po Tudorjevem odhodu. Miloš in Kirdžali sta šla do céla razrušit muzulmanske podrtine ; bojarka in Sara Mihaela ste sami ostali v rudniškem gradu. Prišel je večer, zmračilo na zemlji. Zvonovi so odpeli večerno molitev ; okoli gradú so se razstavile podvojene straže na noč in ljudjé legajo spat. V gradu je vse mrtvo. Bojarka klečí v svoji čumnati pred obrazom matere Božje in moli sinu za srečo, Sara Mihaela je zazibala dete, sede k zi-

belki, sklene roke na prsih in premisslja. V alabastrovi žarici gori svetilnica; njena medla svetloba se razliva po bogatih pogrinjalih, po velekrasnih, pisanih šarenicah, kakor bi se hotela skrivaj napiti njih čarne jasnosti, njih zatega in srebrnega leska. Časi pomigljá blede luč na otrokove plenice, pobledi žar nad njimi in posmeje se nedolžnemu angeljčku; časi splava krasni ženi na obličje in jasnejše posveti — ali iz radosti, da je našla pravi izvirek jasne krasote, ali iz radosti, da bi s svojo svetlobo zatemnila blesk njenih očij; časi pa posveti v staro Zulmo, ki sedí v kotu in vpira oči v ženo, ki jo je pri svojih prsih gojila, pestovala na svojih rokah. Dolgo časa molčite obe, napósled pestunja predrami molčanje.

»Srčice moje, zlata moja ribica, kaj ti zopet žalost kalí oko? zakaj se ti dvigajo prsi? zakaj vzdiháš? Saj je prišel nazaj Kirdžali, saj te ljubi, kakor te je poprej, zdaj mu ne pretí nikakoršna nevarnost, nikoli se ne ločita več. Iznebi se svojih skrbij, take misli te le moré; srkaj srečo zdaj, živi sreči, saj je tebi ustvarjena.«

Sara Mihaela vzdihne, ozre se na Zulmo:
»Kako bi se veselila, ker vse žaluje okoli mene? Bojarko skrbi tró, in moj mali Kirdžali je žalosten.«

»Žalujeta po Tudorju,« — in stresne z glavo, — »ubogi Tudor!«

Sara Mihaela se prime za čelo: »Ne mara bode tam srečen!«

»O nemogoče, preveč vas je ljubil. Koliko je trpel, ko je odjezdil od tû, kako me je prosil: 'Zulma, spomni časi ná-me Saro Mihaelo, jaz jo tako ljubim.' Bojar te je tako ljubil, kakor zarés svojo sestro.«

Sara Mihaela povzame: »Kakor sestro« — in šepne: »O, ko bi res bilo to.«

»Ko je bil Kirdžali daleč od nas, kolikrat je Tudor oménil: »Ko bi jaz bil njen mož, ljubljeneč Sare Mihaele, vsemu bi dal slovo, ničesar bi mi ne manjkalo; zdaj pa sem le njen prisvojeni brat, in kaka sreča to meni! — Kolikrat je bil hud na Kirdžalija, kolikrat ga je klel, kajti tvoja žalost je bila njegova žalost, tvoja bolest njegova bolest. Če me je še tolikrat srečal na dan, vselej mi je mignil na stran in vprašal, kaj ti delaš, kaj govoriš, kako spiš, ali kaj govoriš v spanju, o čem, o kom, ali kaj tvoje dete. Nikoli ni mogel nehati, jaz pa sama nisem vedela velikrat, kaj in kako bi mu odgovarjala. Ko je odšel, tisti dan je hodil vès neumen okoli, planil je v vajino sobo, ko vaju ni bilo notri — Kirdžalija in tebe z otrokom, jokal je, vil roke, poljubljal tvojo obleko, vzel Kirdžalijevo orožje in

jezen ga je vrgel na stran; in ko sem jaz stopila v sobo, me je prosil na kolenih, da bi živi duši nič ne razodela tega, kar sem videla in slišala. Na senco tvoje matere, na Boga ti prisegam, ko ne bi poznala čiste Tudorjeve duše, njegove nedolžne vesti, menila bi, da te ne ljubi tako, kakor ljubi brat svojo sestro, ampak kakor ljubimko.«

Sara Mihaela je vès čas solzna in bridkosrčna poslušala Zulmo, ali ko je izgovorila zadnje besede pestujna, vstane s svojega mesta: »Nehaj, Zulma!« in stopi k oknu, odpre ga in nasloni se na spodnjo mrežo, da bi si razvedrila s čistim zrakom nepokojno dušo. Sladko jej pomladanski vetrič diše v obličje in na drobne kapljice razpihuje solze, ki se jej leskečejo na trepalnicah. Nekoliko se jej je olajšalo srce: z nekim tajnim čaročutjem je jej navdihnila dušo cvetna vonjava, hladna rosa; trpka boleost njene duše se ne protivi temu čaru, še veseli se ga, kajti vse v naravi je soglasno z njeno žalostjo. Mesec se je skrila za oblake, zvezda le tam pa tam sveti ktera, oblaki neprijazno šumé in nekam bežé po nebu, z bližnjih gor in iz lesov pa gluh, neprenehljiv šumot šušljá na uho. Ali se to zračni duhovi pošvetujejo in hrumé? ali se drob stresa zemlji, ali kaj? Po notrinah starega gradú, njegovega zidovja se različno razlegajo

enakomérni stražnji koraki in brenket bojnega, orožja. Po gostih grmičih čistoglasno pojó slavci; pojó in topé se od čiste ljubezni do ljubice rože, in iz bolesti, ker ima njih ljubimka le krasno-bojno cvetje, ker nima drugačnega življenja. V travi čvrčé murni, kakor bi se posmehovali božjim pevcem slavcem. — Sara Mihaela sliši to vse, vse to vidi, miluje Tudorjevo usodo, žaluje, ker se jej je slutnja zménila v resnico. Ta žalost se pa sestri s skrbjó, kaj Kirdžali; čeravno je odšel le za nekoliko dni, po borišču vendar sičejo kroglje, goré meči: ni treba daljšega časa, življenje kmalo ugasne človeku; in tam, kamor sta šla z Milošem, ondi se utegne vneti še vojna. — Ura zgine za uro, ali Sara Mihaela, kakor je stala pri oknu, tako stojí še zmerom; kakor je premišljala, tako premišlja. V tem zasliši nekaj zvok, nastavi uho, posluša, — to strune pojó na šezdari. Strune utihnejo, in krhko zakrili nekaj spev — bojna bolgarska pesem, taka, kakoršno so nekdej konjiki Albanje peli njenemu očetu, kakoršno je Kirdžali pel njen rojstni dan, ko ga je videla prvič. Prikaže se jej oče: postaral se je, čelo ima nagubančeno, lase in brado srebrobelo, oko mrtvo od same žalosti, v obleki je v tisti, v kateri je bil njen rojstni dan; zdí se jej, da se smehlja. Ali naglo je obrnil na stran obraz, izdrl tisti meč, s katerim je tisti dan ukrotil uporne

Albane, in zavihtel ga je preteče. Komu grozi? Mlademu načelniku albanske straže, Kirdžaliju takemu, kakoršen je bil takrat. Paša kolne, kakor, bi grmelo. Koga? Saro Mihaelo, svojo nezvesto, neposlušno hčer. Vmes pa doní bolgarska pesem, krilijo strune na šezdari. — Sara Mihaela se stresne, stemní se jej pred očmi, vrtí v glavi, oslabí — vskrikne: »Zulma!« — in zgrudi se na tla. Zulma se zdrami, vstane, dvigne Saro, Mihaelo; Sara spregleda, sklene roke: »Oče, odpústi!« — potem se stresne: »Kirdžali, reši me!«

Zulma jo položi na posteljo: »Kaj ti je, draga moja?« — Sara Mihaela jej ne odgovóví, žarko začne jokati. Zulma stopi k oknu, pogleda skoz-enj, — gleda ali nič ne vidi, — vleče na uho, le slavčki pojó, poje šezdara in razlega se bolgarska pesem, drugega ne sliši nič. Pogleda na bastijo v kotu pri gradu: pod streho brlí luč, in od tam doní šezdara in krili pesem. Zapre okno, ali ne čudi se, ker vé, kdo je v bastiji. Stopi k postelji k Sari Mihaeli, bridkostnica joče in molčí tešilnim Zulminim besedam. V tem zakričí dete v zibelki, in mati neha plakati, vstane, sklóni se nad zibel in začne s poljubci povspavati sinka, ker materino srce je zmerom odprto otrokovemu glasu. Otrok se pomiri zopet in zaspí. Sara Mihaela se malo poteši. Zulma sede k njej: »Zvezda nebeške krasote, zaklad večne dobrote, povej; kaj ti je bilo?«

Sara Mihaela žalostno pobesi glavo; »Videla sem očeta jeznega, klel me je, grozil se Kirdžaliju.«

To se ti je le senjalo, huriska moja; Mehemed je daleč od tû, nikogar ni bilo na vrtu.«

»Saj nisem spala; dobro sem slišala šezdaro in bolgarsko pesem, tisto, ki so jo peli Albanje, konjiki mojega očeta, ki —« zajeceljá, in ni izgovorila.

Zulma se posmeje: »Slišala si, rajski biser, čula šezdaro in bolgarsko pesem! Idi, ne mara ti bodeš še,« — in obé stopite k oknu. Zulma odpre okno — nič ne slišite; ogenj je ugasnil v bastiji. Zulma pokaže na bastijo s prstom: »Tam v ječi sedí Ahmet, vidinski paša — in njegov sin Abdala poje in igra na šezdaro, da si krajša neskončno dolge ure v zaporu.«

Sara Mihaela vsklikne: »V preobili sreči sem pozabila ná-nji. Ahmet je največi prijatelj mojega očeta, Abdala je njegov namestnik, in jaz, Mehemedova hči, lahko bi jima bila olajšala usodo, pa je nisem. Bridko mi je očital to oče. Zulma, s svojo jezo mi je oče pokazal svojo voljo!« — Pogleda na bastijo, pa nič ne vidi. Na nebu se je začelo ravno svetliti, slavčki na vse grlo pojó noči poslednje slovo. Srebrna rosa napaja zelenje, ali ne bliščí se, in blede rudé slavcem cvetlice, hvaležne svojim ljubimcem za

ponočne pesmi. Kmalo umolkne vse, in mrtvaška tihota kraljuje povsod okoli. Zdí se, da mrtva — da živa narava s slovesnim molčanjem časti trenotek, ko zemlja slači nočno oblačilo in oblačí se za dan. Sara Mihaela zaprè okno, poklekne pred zibelko k svojemu sinu in začne moliti jutranjo molitev; tudi Zulma moli na kolenih: obe dejanski in besedno častite Boga, stvarnika nebes in zemlje.

Vstalo je zláto, krasno solnce; po vsem obzoru segajo žarki njegovega veselega obličja. Gotovo se je razkošno kratkočasilo in veselilo vso noč. Najmanjši oblaček ne kalí njegovega obličja; tako čisto je nebo, da je čarokrasen pogled na-nj, da se zdí človeku, da krilate angeljčke vidi na njem. — Sara Mihaela je bleda in zamišljena, bolestno ima obličje, dušo žalostno. Na blazini sedí in pogleda kmalo na sina, kmalo skozi okno na bastijo, in rada ali nerada zmerom misli na nesrečno Tudorjevo usodo. Bojarka stopi v sobo in hoče z nasmehom zatajiti bolest svoje duše; obé trpite, in obé bi se radi tešili. Sari Mihaeli je bilo že na jeziku: »Mati, ne žaluj, Tudorju se ne pripetí nič hudega;« — ali bojarka je poprej spregovorila: »Draga moja, Kirdžali bode zdaj zdaj tù, ti si pa tako žalostna, kakor bi bil na veke odjezdil.«

»O ne, mati, vé m, da pride nazaj — usmiljeni Bog me ne ovdoví drugič, ne osiroti mo-

jega sina več, — ali prijatelj mojega očeta in njegov sin uživata žalostne dni tukaj v zaporu, mene pa ni bilo skrb jima za olajšek« — in teši se natihoma, da more pozabiti na dolžnost Mehemedove hčere, očitati vso svojo boleost. Da si ljubi Tudorja kakor brata, vendar jo vznemirja nadbratovska ljubezen; njej še na misel ni prišlo nikoli, da bi jo kdo drug nego Kirdžali mogel ljubiti tako, kakor ljubimec ljubi ljubimko. Tujo grešno ljubezen ima za svoj greh in celó misliti jo je sram na to.

Bojarka odmaje z glavo: »Nič hudega se ne godí tema Muzulmanoma v ječi kristijanskega Miloša, ko bi le najinim sovercem v muzulmanskih ječah bilo tako.«

V tem na nasipih pred vrati trikrat zadoné janičarski rogovi in odmev se mnogotero razlega po starem gradu. To je znamenje, da je prišel gospodar, vladar grádu in deželi. Sara Mihaela popade sina v naročje: »Naši so prišli!« — in izgine iz sobe. Bojarka vzdihne: »Kdaj bode tisti čas, da Tudor tako pride v gospodarski grad pokojnih Brankovanov?« — zamisli se in oko se jej razvedrí: »Tudi to pride še na vrsto! poljska kri je z nami; Ivonijevo proroštvo je sveto« — in resno odide za Saro Mihaelo.

Pred vrati se zbira straža, in sel, ki je pri-dirjal in oznanil Milošev prihod, pelje spehanega

konja na dvor. Jezdec gré poleg konja in tako trdo stopa, kakor bi imel svinčene noge; tudi konj se vleče kakor megla in brsa s kopiti. Ko Sara Mihaela zagleda jezdeca, vsklikne: »Ali gré tudi Kirdžali?« Sel jo pogleda v oči, odmajaje z glavo in nič ne odgovorí. Sara Mihaela ga pogleda in obledí. V tem pride stražnji kapitan: »To je črni romar, ali ne véš?« — Gorjanec se nasmeje: »Črni romar gré z Milošem. Kako bi se njemu zgodilo kaj! Njega se ne prime ne kroglja, ne železo, ta človek nima človeških kostij niti človeškega telesa« — in pozabivši, da mu je počitka treba, začne pripovédati, kako so novo turško vojsko razkropili pri Sarajevu, kako je tam črni romar po svoji navadi natolkel Muzulmane in ostanke njih vojske gnal in razpodil v lesove in na gore. Sara Mihaela na vse uho posluša sela, deček se pa smeje, kakor bi umel, da o očetu pripoveduje posel. Bojarka se teši: »On osvobodi daško zemljo« — in poslov konj zmerom pobeša glavo in cenkljá z uzdo, kakor bi potrjeval besede svojega gospoda, svojega bojnega tovariša.

Obe ženski odidete na nasipe pred vrati in gledate v daljavo: po cesti od Sarajeva se giblje pehota, jezdi jo konjiki. Temna in dolga je vrsta te vojske; kakor kak oblak pri tléh, tako plava prah na široko po obéh stranéh ob cesti; čudno

se bliska orožje, kakor bi same strele švigale iz ljute zemlje; konji topočejo, vozovi drdrajo, da se sliši kakor hrum točonosnih oblakov, in bojno petje se razlega kakor grom iz daleč. Bolj in bolj se bliža vojska. Neki jezdec zdírja naprej in jezdi v skok proti gradu; burka mu je splavala kvišku in vihrá v zraku, kakor bi mu hotéla s pleč splavati, ali kakor na ladiji prapor plapolá v burji; vse štiri podkve iskrega konja kmalo bijó ob trdo cesto in krešejo iskre iz tal. Konj je črn kakor krokar, nima je lise na sebi, in jezdec je črno oblečen, to je Kirdžali! Gotovo je zagledal svojega angelja, zató je obrnil obraz na-nj. O kako krasen je na tem konju! To ni Kirdžali, aga albanske straže, ki je po šilistrijski bitvi na poti nazaj v Izmajlov podil konja, da bi bil omotil očitajočo vest, da bi bil iz same sramote kar najbrže moč v zidovju muzulmanske sužnjosti skril obraz grešnega kristijana, sinú — nezvestega svobodi. — To ni Kirdžali, ban razbojnikom — na poti iz hrazgraške moritve, to ni harambaša bolestne duše, obupljivega obraza: takrat bi bil rad, da bi ga nihče ne bil videl, celó nemih hrastov v lesu in mrtvih skal ga je bilo strah; ali to je Kirdžali, zavetnik svobodi, brambovec svete vére, ponosne duše, ponosnega, jasnega obličja. Vsem bi smélo in prijazno gledal očí, in rad bi, da bi vsi gledali na-nj, kajti izvršil

je svojo dolžnost, in ta pot ima vest tako čisto, tako jasno, kakor solnce obličje. — Sara Mihaela steče z nasipa, spoznala je moža, svojega ljubčka. Komaj je razjahal konja, že sta mu žena in sin v naročju. Ta pot ga sinek z obema rokama objemlje okoli vrata, ne boji se njegovih brk, dotiče se jih s svojimi majhnimi ustnami in spenja se h konju. Žena ga vprašuje: ali je zdrav, ali je bil srečen v boju, in s sto in sto drugimi vprašanji ga zasiplje, on pa jej odgovarja s poljubci in solzami goreče radosti v očeh. Zdaj je srečen, da ni bil še nikoli tako, ker mu nič ne kalí, nič ne oblačí sreče, ki jo uživa: to je sreča prerojenega človeka, ki se je izvil zločinstvu in sužnjosti in vrnil poštenosti pod krilo; človeka, ki je odstavil od ust čašo z nečistim pilom životne strasti in začjenja srebatí pijačo iz čistega vira blagega pokoja.

Slovanski Miloš se bliža gradu, in Srbi z grmečimi klici pozdravljajo svojega dragega gospodarja. Ali kdo je ta jezdec na belem konju na Miloševi strani? Pogled njegovih očij je neprijazen kakor čukov, kedar priletí kam pod streho, smrt oznanit komu v hiši. Sara Mihaela ga spozna in stresne se. Sama ne vé, ali je njen prijatelj ali sovražnik, toda neki tajni glas jej šepeče na uho: to je zli duh tvojega moža. Žalostna slutnja jej stisne srce in bridko pogleda

Kirdžalija, kakor bi mu hotéla na obrazu brati besede: tvoja slutnja je prazna. — Tudi bojarka je spoznala jezdeca — to je bojni sin, to je Mihajlaki. Arnavt sname čapko, nizko se prikloni bojarki, prikloni Sari Mihaeli, in zlosten polusmeh mu skriví rujava usta, ali Sari Mihaeli na grožnjo: ne bodeš se ga veselila dolgo časa, ali pa Kirdžalija miluje: zopet si se vklonil moči svoje žene. — Za tem so šli v grad, vojska je prigrmela pa v Rudnik. Srbi so radostni kakor ptiči pomladi; razhajajo se po mestu; s poljubci in objemki pozdravljajo svoje družine in živo dopovedujejo vojno. Zvezna Mihajlakijeva truma stoji na strani, vsa skup, stoji kakor les samih smrek.

Kirdžali je sam pri Sari Mihaeli; zapazil je, da ima ljubka blede obličje in oči zajokane. Poljublja jo, objema in vprašuje, zakaj je objokana; Sara Mihaela mu pripoveduje o Ahmetu, o Abdali, o svoji ponočni prikazni, ali o Tudorju ne črhne nobene besede. Kirdžali objame ženo: »Kar le želiš, vse naj se ti zgodi,« in odide nekaj pomenit se z Milošem.

Miloš gostí: v gradu in na grajskem dvoru se mize kar šibé pod obilim jelom in pilom; gostje se veselo razgovarjajo, in jedó in pijó; srbski vodniki in vojščaki držé kupice v rokah in kričé: »Naj živí slovanski Miloš! Naj caruje

njegov rod na vekov veke naši zemlji! Naj živi črni romar! Naj za zmerom ostane pri nas!« — Miloš stopi na pomole s čašo v roki in s krepkim glasom odzdravi: »Naj živi svoboda in bratrstvo srbskega ljudstva! jaz nisem vaš car, jaz sem vaš brat; Bog daj, da bi po vseh slovanskih krajinah skor razcvela taka svoboda, tako bratrstvo« — in na dušek izprazni čašo. Ljudstvo dvigne Miloša kviško na rokah in kriči: »Naj živi naš Miloš! Naj živi naš Miloš!« — Za tem stopi Kirdžali spredaj, in tudi njega dvignejo na rokah: »Slava ti, črni romar!« — Zrak huči od radostnega krika, zemlja doní od radostnega topota, in ljudje napajajo dušo in telo s pijačo dobredejne sreče.

Po gostiji začno srbski bojanje*) peti srbsko pesem; pojó na čast, na slavo svojim pradedom, na čast in slavo živemu rodu, na čast, na slavo slovanski bodočnosti; in na počinek njih prsim doní godba vmes, na nasipih zažigajo pa možnarje. — V kneževi čumnati sedé na vajšnicah Srbke, bogato oblečene; med njimi sedí bojarka, kraljica častitljive starosti in skušenosti, sedí Sara Mihaela, kraljica krasote in veličasti. Čisto kakor

*) Bojanje, to so pesniki, pevci, ki so na vsaki srbski, bolgarski, črnogorski, celo na bosniški gostiji. Bojanje v verzih deklamujejo davne dogodke, bitve, domovinsko srečo in nesrečo. Njih deklamacije so precej dolge, polne živih obrazov in dramatičnih resnic. Bojane časte močniki in ljudstvo.

ogenj po sobi žaré biserji na njeni obleki, ali stokrat živejše se blišči ogenj njenih črnih očij. Bogata je njena obleka z orijentalско krasoto, ali stokrat bogatejša je njena postava z vzvišenostjo. Pri njej sedí Zulma z otrokom na rokah, Kirdžali stojí pa pred njo, bolgarski oblečen. Na obličju, v postavi Sare Mihaele se odlikuje ponos svetne kraljice, dedščina Mehemedove krvi, materinska častitljivost — glas krvi, zaklad néžne duše, ponos srečne ljubice — sad ljubezni, razkošje kipečega srca.

Miloš stopi noter: »Kirdžali! vidinskega pašo in njegovega sina prepuščam tebi, stóri ž njima, kar hočeš.« — Ni še izgovoril teh besed, pripeljejo oba zalotenca. Stari Ahmet pogléda po pričujočih z očesom mrtve hladnosti in gladi svojo kakor mleko bélo brado z roko, od starosti nabrano in trdo. Zdí se, da ga vsak las, ki ga pogladi v pričo ljudíj, spomni na kak čin svojega življenja, in da s tem spominom hoče zatreti trpke čute svojega zajetja. Mladi Abdala, brhek in lep, kakor ceder na Libanu, mogočnega in obenem groznega pogleda, kakor lev na afrikanski pustini, gleda okoli po sobi, in Sari Mihaeli na obličju se mu vstavi oko. Debelo pogleda, na pol odprè usta in na čelu se mu nahnó žile; to so orijentalcem znamenja posebnega zavzetja in nadnavadne zamaknjenosti.

Kirdžali stopi naprej: »Paša vidinski in ti aga albanski, svobodna sta! Za svojo svobodo bodita hvaležna Mehemedovi hčeri« — in pokaže z roko na Saro Mihaelo, ali na očéh se mu vidi, da ne gleda kaj rad starega Ahmeta; toliko sinov mu je ubil v boju.

Stari Ahmet si zakrije obraz s strhlo roko. »Mehemedovi hčeri, tej, ki je zapustila očetov dom, ki se je izneverila sveti prerokovi veri? Tebi, nezvesti Muzulman? — Naj naju le odpeljejo oba zopet v ječo, jaz nečem od vaju svobode.«

Kirdžali spustí obrvi na iskre oči, in roka se mu stresne: »Ahmet, ne jaz ne Sara Mihaela nisva nikoli častila tvojega preroka, midva sva zmerom bila kristijana, — stisne v roki jatagan in stopi še en korak naprej. Sara Mihaela ga prime za roko: »Kirdžali, to je prijatelj mojega očeta; króti svojo jezo, prosim te!« in nekaj tako milega veje v njenem glasu, da je Kirdžalija sram svoje prenagle jeze; stari Ahmet se kesa svojih besed, ker jej je srce ranil ž njimi. Abdala bi precej na obraz padel pred-njo; Miloš in pričujoči je gledajo z rosnimi očmi; Mihajlaki preži iz sosednje sobe, smeje se in misli: »Kirdžali ni še obabel, še precèj svoje stare vrelosti ima v sebi.« — Kirdžali prime ženo za roko: »Ljuba moja, nič žalega mu ne storim. Obljubil sem ti,

Ahmet, čuvati življenje Abdali, vprašaj ga, ali sem bil mož-beseda ali ne. V boju s tvojimi sinovi sem nastavljal življenje življenju. Meni se je smehljala sreča, jaz nisem mogel za to. Svoji veri se nisem še nikoli izneveril. Podaril sem vama svobodo, ali če je nečeš od mene, od Mehemedove hčere, sprejmi jo od Miloš-Obrenovića.»

Ahmet nič ne pokaže, da bi mu bilo le kolikšenkaj ganilo dušo: »Kirdžali! ljudje te bodo odločili in Bog, jaz ne. Izpolnil si svojo obljubo, davalo ti za to; zaradi mrtvih sinov nisem hud na te, to jim je bilo odsojeno; sprejemljem svobodo, božje povračilo vam zá-njo,« — in nato je pristavil: »Mohamed poteši Mehameda« — in hotel je oditi. Miloš ga zadrži in povabi na večerjo. Stari paša odmaje z glavo: »Veselite se, dokler imate čas, naju pa pustite, naj žalujeva, ker ne vémo, kako dolgo je do vaše žalosti in do najine radosti.

Abdala vès ta čas ni obrnil svojega očesa na Sare Mihaele; predno je odšel, je pogledal na njo tako, kakor bi bila hotéla vès njen obraz zapomniti si njegova duša. Rekel je Kirdžaliju: »Midva se snideva na bojišču; obljuba mojemu očetu se je iztekla, takrat se poskusiva zarés.«

Kirdžali pogleda na-nj. »Prav!« — in Muslimana odideta.

Mihajlaki stopi h Kirdžaliju in šepne mu na uho: »To je oče Hussejnov, Seliminega zasnuhljenca.« Kirdžali se obrne in nič ne odgovori, ali čelo se mu je pomračilo, in zaškriplje z zobmi. Sara Mihaela je zmerom žalostna, komaj zadržuje solze, ki jej silijo v oči. Muzulmana jezditu k bolgarski meji, spremlja ju množna srbska straža. Stari Ahmet premišlja: »Ubogi Mehemed! ne dobó svoje hčere nazaj. Abdali neprenehoma blodi po glavi: Krasna je Mehemedova hči, o kako srečen je ta nevérti pes, ker je dobil njeno roko, dobil njeno srce. — V Rudniku je do vélikega dne trajala gostija.

Po gostiji se je hotel Mihajlaki nekaj pogovoriti s Kirdžalijem na strani; šla sta torej v posebno sobo. Sara Mihaela vidi to, ali ne upa se premotiti mozeve volje; le moli, prosi Boga, da bi oglušil njegovo uho zlonosnemu nasvetu.

Kirdžali pripre duri: »Kaj hočeš, Mihajlaki?»

Arnavt zabliska z očmi, zaviše brke: »Kaj hočem? da bi bil ti ban, car, a ne Milošev sluga.«

»Jaz nisem njegov sluga, jaz sem njegov prijatelj.«

»Ha, če je to tako, idi in pomozí Tudorju za gospodarja; potlej bodeš tudi njegov prijatelj, kakor sam méniš, kakor ljudjé menijo, pa njegov sluga. Kirdžali, idi z nami, imamo ljudí in do-

bomo še drugih, saj so še slovanske krajine, da čakajo svojega Miloša.« — Kirdžali je mirno poslušal te besede, ali Mihajlaki pristavi: »Zapústi ženo, saj te ne ljubi tako gorko.« — Kirdžali mu ni pustil dogovoriti: »Kaj se upaš govoriti o moji ženi, pès prokleti!« — Kri mu zalije obličje in očí začnó iskriti se.

Arnavt se ne bojí: »Vprašaj svojo ženo, njeno srce zastran bojarja, ono ti pové.« — Kirdžali je že izdrł jatagan: »Pès prokleti, duša izdajna!« — in skoči k njemu. Predrl bi mu bil prsi, ali Mihajlaki zbeží skozi duri in zapre je za seboj; ostri jatagan se zapikne v duri. Kirdžaliju se stemní pred očmi: »Opravljivec! da bi me ona izdala! to ni mogoče!« — Izdere železo, gré gori in doli po sobi, obstojí, zavihčí z roko: »Kdo ve, tudi ona je ženska« — in stopi k durim, hotel je za Mihajlakijem. Ali duri se odpró in noter stopi — kdo? Sara Mihaela s sinom v naročju. Videla je Arnavta, da je na vso sapo bežal, zató se je vznemirila: nemara se je kaj zgodilo možu; torej se je drznila ter stopila v sobo. Kirdžali pogleda v angeljsko obličje svoji ženi, v nedolžni obrazek sinu, in jeza, sumljivost, vse hude misli mu izginejo iz razburjene duše; vrže železo stran in prime ženo za roko: »Ali me ljubiš?«

Sara Mihaela se mu spustí v naročje: »Ako te ljubim, Kirdžali? O, ljubim te bolj nego sebe bolj nego vse na svetu!«

Kirdžali jo poljubi in povzame dvakrat: »Ljubi me! ljubim te!« — in ko zagleda Mihajlakija, da iz gradú jezdi s svojo trumo, se prekriža in radostno vsklikne: »Hvala ti, Bog!« — kakor človek, kateri je odgnal satana od sebe.

XVI.

Srečno tekó ure bivalcem rudniškega gradú. Miloš je pregnal Muzulmane, iztrebil srbsko domovino, in se raduje mlade svobode slovanskega národa, raduje svojega sadú. Bisurmanski padišah se je uklonil Slovanu, poprosil ga mirú, a Miloš se je pomiril ž njim, ker vsak umen vladar hoče pokoj po vojni, zató da ustanoví domá red ter zadá strah sosedom. Bojarka zmerom dobiva sporočila o Tudorju, zdaj je na Multanski, med multanskimi brati; tam se snujejo važne reči. Slovanski Miloš vé to, in bojarka se nadeja, da oroží Kirdžalija, plod poljske krvi, da obudí daško svobodo iz ledovitega groba. Hladí si dušo z mislijo, da kmalu vstane vlada pokojnih Brankovanov. Kirdžali se zamakne časi v slavo, v mogočnost, in da-si mu se zdaj pa zdaj posilijo na misel Mihajlakijeve besede, piknejo srce z želom strupovite sumljivosti, vendar — vse to ga mine

precej, da ga le pogleda Sara Mihaela, zdajci izgine vse, kakor rahla jutranja megla pomladi, če solnce jasno posije. Mož divje duše pa je pozabil svojih sanjarij, nekdanjih ljubimk svojih ponosnih mislij, iznebil se mrkle obupljivosti — nadležne prijateljice strastnega ponosa; brani se celó vesti; ne posluša njenega očitanja, neogibnega nastopka po grehu. Sleherni dan moli in hvali Boga, vsako uro vidi Saro Mihaelo, svojega rešnjega angelja; ali to ni zadosti, da mu Bog vse odpusti, da vse pozabi? V Kirdžaliju ni še ponehal životni ogenj, ni se še ohladila kri v njem; ta ogenj ga žgé kakor živo oglje, kri mu vre po žilah kakor krop; pa je že toliko prebil na svetu, da mu strah prešine ude, če samo pomisli na to, če preleti na širno polje doživele trpkosti; da ga groza spreleti, če mu pride na misel, Bog vé, kaj bi se mu še pripetilo, ko bi se vnovič upal v životni tomun, v nevarne krnice. Rad bi se posvetil le ženi, le sinu; zdí se mu, da vidi vsak dan, vsako uro, kako ognjena ljubezen bolj in bolj vzvišuje lesk čarne krasote Sari Mihaeli; zdi se mu, da vidi, kako raste sin pod očetovskim krilom. Sara Mihaela je srečna, ker uživa mož blagost, in srečna zida sinu zlate gradove v oblake; če se zamisli časi, če je žalostna, nihče nič ne vé za to, nihče ne vidi nič.

Tako je bilo v rudniškem gradu; ali, Bog s srečo in pokojem nadarja človeštvo, svoje otroke, s krvjó svojega edinega sina otete iz peklenške sužnjosti; satan v božji jezi vtopljen, sovražnik človeku, božjemu obrazu, ta mu pa kalí srečo in mir, kakor nalašč, božji volji na kljub.

Lep dan je, poleti. Poldansko solnce peče in žge kakor ogenj. Miloš in njegovi gostje so v bukovju, v gaju precej pri gradu. Bojarka se meni z Milošem, Kirdžali se pa valja po travi s sinkom, in da bi kratkočasil svoje dete, igra z njim kakor otrok. Sari Mihaeli sladkost, blagost obhaja dušo; stokrat rajša vidi moža, da iz same očetovske ljubezni igra kakor otrok, nego ga je videla nekda j na konju, ko je bil pretečega obraza, ko mu je ponos bliskal iz očij, ker to hladile samoljubost slavohlepne žene, da ima viteza ljubimca; taka ljubezen pak, kakoršna je Kirdžalijeva zdaj, z razkošjem napaja dušo rahločutni materi, da ima za moža človeka néžnega srca. »Kako me ljubi, vse to dela le meni na ljubo,« si misli in s to mislijo pojí svoje čute. V tem pride neki srbski sel in podá Milošu in bojarki nekako pisanje. Miloš bere in stresa z glavo, bojarko spreletí kmalo strah, kmalo se jej pomračí čelo: »Sara Mihaela, draga moja hči, pogledi, kako Tudor misli na nas, kako se mu toži

po nas.« — Sara Mihaela stopi k njej, bojarka jej dá pismo in pokaže, kaj naj bere. Ko Kirdžali zasliši ime Tudor, neha igrati s sinkom, brani z roko otroku, da ne igra dalje, in tako zamaknjeno in izvedavo gleda ženo, kakor bi se bal, da mu ne bi ušla ne najmanjša zmena njenega obličja, ne najmanjši gibljeje njene postave. Čuden človek! Časi je srečen, pokojen, vidi se, da mu ne manjka ničesar, ali v tem nenadno vjame kako besedo, ki ni nič, in ob tla je precej vsa sreča, vès njegov pokoj. Sara Mihaela bere, zardí, obledí, zopet zardí in nekoliko solz jej kane na popir. Kirdžali plane pokoncu; tako se stresne, kakor bi bil mrzličen, kakor bi mu ognjene iskre letele iz očij. Prvi trenotek je hotel iz rok iztrgati ženi list, in Bog večni védi, kaj bi jej bil storil; ali kakor bi bil napel vse žile, da se je zdržal, nanagloma se obrne in odide po gaju. Otrok začne jokati, in kakor bi mu sape zmanjkovalo, kliče: »Atej! atej!« — Sara Mihaela se ozré. Sinka vidi na tleh, in ko pogleda za Kirdžalijem med drevjem, zakliče: »Kirdžali!« — ali Kirdžali se ne zmeni, ne ozrè; Sara Mihaela méni: »Ne sliši me, gotovo gré po kako igračo otroku.« Obrne se k bojarki: »Dobri Tudor, zmemrom misli na nas. Hvalo Bogu, nadeja se, da pojde vse po njegovi želji; srečen bode še na svetu.« — Vzame sinka na roke in mu začne

nekaj pripovedati o Tudorju, ali otrok mrmra, kakor bi se posmehoval materi, stegne rokico in kaže na tisto stran, na katero je odšel Kirdžali. Sara Mihaela odide po bukovju, kamor je dete kazalo, in kliče moža po gaju. Miloš je prebral pismo in začel pripovedati bojarki: »Tudor mi oznanja, da v kratkem okliče multansko svobodo; rad bi, naj mu pomorem, ali rotí me, da mu ne pošljem Kirdžalija s pomožno vojsko. Pravi, da mu je hrazgraška morija na veke zaprla pot v multansko deželo, ko bi se on prikazal v Tudorjev tabor, da bi ljudstvo vstalo zoper Kirdžalija, ali bi se pa celó skujalo in razdrlo osnutke na svobodo.«

Bojarka žalostno vzdihne: »To se le senjá njemu, tega pa ne vé, da le Kirdžali more v življenje obuditi daško svobodo. Miloš Obrenović, povej, ti véš, ali ni Kirdžali dejanski zadostil za svojo pregreho, ki morebiti ni tolika, kolikoršna menijo ljudjé, da je?«

Miloš zaviše brke: »Srbi in jaz smo na veke hvalo dolžni Kirdžaliju. Miloš Obrenović nikoli ne pozabi tega, in vsak trenotek se mu rad zahvali za to, ko hitro bi mu bilo česa treba. Tudi Tudorju bi jako rad pomogel, ali pogodil sem se s Sultanom, in kar sva sklenila, to mora biti sveto. Očito ne morem začeti vojne, ampak novcev mu lahko dam, orožim Klefte, na čelo

jim postavim pa Kirdžalija, le sprijaznita naj se; verjemi bojarka, resničen je naš slovanski pregovor: boljše je sto prijateljev nego samo en sovražnik.«

»Ko hitro se začne boj v Multaniji, precej pojdem v tabor k sinu in pogasim njuno sovraštvo; Kirdžali in Tudor bosta bojevala oba iz tistega namena, oba za multansko svobodo; ali ti Miloš ne zapusti svojih prijateljev, pomagaj jima z nasveti in dejanski.«

»Dobil sem sporočilo, da Juri Kantakuzen pride le-sèm s petrograjskega dvora, prosit za Grke in Ipsylanty-ja, v naši domovini hoté iskati grške svobode. Miloš bode gluh belemu carju, ali svojih prijateljev ne zapustí nikoli.«

Zdaj pride Sara Mihaela nazaj, nepokojna:

»Ali ni bilo Kirdžalija tù?«

»Menda je v gradu,« odgovorí Miloš, »idimo še mi domú,« in odidejo. Deček neprenehoma kliče: »Atej! atej!« in Sara Mihaela je žalostna in razmišljena, srce jej sluti nekaj hudega, ali sama ne vé, kaj.

Kirdžali beží iz gaja kakor vstekel, zmerom naprej hití, ne po poti, temuč kmalo stopa v brezdno, kmalo sope v hrib, kakor bi bil slep. Neusmiljeno žge solńce, ali Kirdžali nič ne čuti, njega v notrini pali neki drug, še hujši ogenj — ljubosumnost. V goščavi sičejo kače, go dolinah

šumljajo množni potoki, in Kirdžaliju se zdí, da sliši: »Tudor! Tudor!« Tako se mu vrti v glavi, kakor pijanemu človeku. Obstojí, podpre se pod pazduho z obema rokama in tako stisne, kakor bi si hotel rebra na rebra pritisniti. »Zardela je, obleдела, jokala, ko je brala Tudorjevo pismo, videl sem jej rdečico na obličju, videl bledost, solze. O jaz nesrečnež!« — Pobesi oči in zamišljen stojí; otare si čelo z dlanjo, kakor bil hotel oživiti kak star spomin. »Ha, Mihajlaki je govoril resnico; jaz sem bil slep, jaz sem bil gluhi. Ali nisem videl, kako sta se poslavljalá, predno je odšel?« imena pa izgovoril bojarjevega. »Ali nisem videl, da je moj sin, moj otrok, poznal bolj njega nego mene? O, Sara Mihaela! jaz te tako ljubim!« Stegne roko nad glavo in na glas vsklikne: »Ali ni na tem svetu ni kreposti ni sreče več?« in gluhi odmev se je oglasil med skalami: »Ni!« — Kirdžali, kakor bi se mu bil vkradel strah v dušo, pobegne na drugo stran, ali sam ne vé, kam hití. Prikrili mu neki glas na uho — to zvonovi pojó. Vstavi se, posluša božje zvonjenje, in napósled skloni glavo k tlom: »Nemara jo pa imam po nedolžnem na sumu.... Saj ima angeljsko dušo. O ne! ona bi me ne mogla izdati. Jaz sem grešnik, brez rodù, brez imena!« — Pade na kolena, trka se na prsi, moli Boga, prosi odpuščenja, in

to trenutje se ga je zarés usmilil Bog, ker vès čas v tem njegovem srčnem in dušnem boju se ni ne enkrat zbudil v njem grešni ponos, ni prisegel ne natihoma ne z jezikom hudodejne osvete.

Sara Mihaela odide gledat za možem; vrne se nemirna; skrbí jo, kaj se mu je pripetilo; ali ne pride jej na misel to, kar se godí z njegovimi čustvi. — Na večer se vrne Kirdžali, bled, utrujen, ne od kakega dela, ampak od dušnega trpljenja. Žena ga povpraša: »Kje si bil, kaj ti je, ljubi moj?« — Hotel jej je povedati vse, kajti tega ni, da bi bil kdaj z besedami tajil svoja srčna čustva, da bi bil drugače govoril, drugače mislil, na smeh imel obraz, ko mu je jok šilil srce, da bi bil objemal ljudi, priklanjal se jim, takim, katerim bi bil raje oster meč zavrtal v život, tega ni znal, pa se tudi učiti ni hotel; ali ko je pogledal Sari Mihaeli v obličje in solzo zagledal jej v očéh, potajil se je iz same bojazni, da bi jej utegnili skaliti pokoj, da bi morebiti skalil čisto svetišče njenega srca. »Nič mi ni, draga moja, to sem le tako tak.« Tako se je zatajil prvič ta pot, ne hinavski, ampak zamolčal je le to, kar je hotel povedati. Žena si misli: »Menda je že o vojni izvedel kaj, pa so se ostanki nekdanje strasti zbudili v njem.« Ali ker bi jih za nič na svetu ne bila hotéla raznetiti, ni

vpraševala več dalje, začela sta govoriti nekaj drugega. Bojarka in Miloš jameta govoriti o multanskih vesteh, o bodoči vojni. Bojarka podá Kirdžaliju Tudorjev list, a Kirdžali ga neče brati; bal se je morebiti, da bi z obličjem ali pa z životom, s kakim gibljejem izdal svoja dušna čustva. Na uteho Sari Mihaeli, na žalost bojarki je tako hladno govoril o vojni, kakor človek, kateri se je čisto nič ne méni vdeležiti. Tako je minil ta dan, ki je razburil Kirdžalijevo dušo, ki se je bila za nekoliko časa zazibala v srečo; ta dan, ki je razdražil strasti, ki so bile zaspale za majhno časa v blagostnem miru. —

Polnoč je — ura dobrodejnega počitka in sladkega spanja srečnemu, ura tihega premišljevanja in mučnih sanj nesrečnemu. Kirdžali ne spí, uho mu šteje lahne dihleje speče žene, dobro sliši, kako se sinek v spanju obrača v zibelki, in toliko da ne čuje svoje krvi, kako kipí po žilah. Sluh ima čujen, ali tudi misli mu čujejo, motajo se mu po glavi žalostne, bolestne misli. Rad bi zaspal, pa ne more; ne prime se mu spanec trepalnic, dasi je zapira in zapira; po vsej sili čumí in nič ne vidi, ali vendar ne uživa ljube prijetnosti v spanju. Sara Mihaela je nekaj spregovorila v sanjah, zdí se mu, da je imenovala Tudorja; vleče na uho, razločno je izgovorila: »Tudor.« — Skor bi mu bila kri ušla skozi

kožo, skor poknile žile. Plane iz postelje, zgrabi za jatagan in stopi k ženi, kakor hudobec. Na glavi so mu vstali lasjé, in oči se mu vse križem motajo, roka pa, kakor bi bila odrevenela, ni mogel izvršiti ž njo namenjenega zločina. Ali je hotel ženi končati življenje to trenutje, ali sebi, kdo vé? saj sam ni vedel. Sara Mihaela spí, in zopet se jej nekaj senja, spregovorila je z glasom sumljajočega potočka, z glasom, ki ga vetrič obuja na strunah, na lutnji: »Kirdžali, ljubi moj, dragi moj!« — Kirdžaliju pade jatagan iz roke in sam se zgrudi na tla v omedlévico, zmogle so ga strasti. Sara Mihaela se prebudí, in na pol izdramljena je dokončala sanje, ki jih je imela v spanju: »Ljubim te nad svoje življenje, nad vse,« in vnovič je zaspala kakor otrok. Tiho je Kirdžali vstal in tiho šel zopet v postelj. Toda ne spí, ali misli so se mu ohladile nekoliko; sreča — pokoj ga je pa vendar-le zapustil, ne mara za zmerom. Kolne, preklinja svoje strasti, kolne sebe, in vse nekdanje pregrehe so se mu prikazale žive; plazijo se krog njega druga za drugo, in kakor bi vpile: Poglej na nas, bojuj s svojo vestjó, — in tako se je mučil do belega dne. Zjutraj ni razodel Sari Mihaeli svojega trpljenja, le poljubil jo je in objel sina; premišljal je nekaj in se smejal otožno.

Dan pobegne za dnevom, ali Kirdžalijeve sreče ni nazaj. Človeku razburjene duše, če se takemu kako trpko čustvo ukrade v srce in razdraži strasti, in če tem razsrjenim strastem ne pusti iz svojega srca — to mu ga vjeda tako, kakor črv drevo, neumorno mu razjeda življenje in napósled ga položi v grob, predno je čas. Zastonj bi se trudila človeška moč, ne pritrudila bi pokoja takemu razdraženemu srcu; če hočemo ozdraviti takega človeka, moramo poprej preskrbeti, da strasti izvró iz njega, ali je pa s kakim novim čustvom treba zadušiti zaprti boj poprejšnjega čustva. Kaj pa Kirdžali, ta nepoboljšljivi grešnik nekđaj, ta neznanski ponosnež, ta grozni strastnik, ki ni drugega znal nego: jaz hočem to, in zgoditi se mora. — Pokorno moli, strašno trpljenje, to je živež njegovi duši, in da bi se ne izdal, da bi drugih ne žalil, vedrí si obraz s posiljenim pokojem. Da-si časi odžene od sebe sumljivost, vendar se kmalo zopet vrne va-nj, kakor lastavica pod pristrešek, če je bila že začela gnjezditi. Ljudjé poznajo, da mu vené in sahné močí. Tudi Sara Mihaela vidi to, in negledé ná-se, negledé na sina, pogosto odgovarja moža: »Ljubček moj, idi na vojno, vojna te ozdravi, vojna razveselí,« — in solza jej vselej prirosí v oko. Kirdžali jo za odgovor na čelo poljubi vsak pot in srce se mu nekako olajša.

vselej; ali uboga žena pristavi vsakrat: »Tamkaj bosta s Tudorjem skùp, saj naji ljubi kakor brata in sestro.« — Potlej Kirdžali vstane precej in odide, Sara Mihaela pa žalostno gleda za njim, žalostno pomisli na Tudorja; bojarko pa zmerom skrbi, da bi se Kirdžali vnovič ne ogrnil z romarskim plaščem, in Miloš se čudi, kako se je tako naglo in vedigabog zakaj srce bojnega moža ohladilo za vojno.

K slovanskemu Milošu so prišli neki poslanci: to so Jurij Kantakuzen, potomec vzhodnih carjev, načelniki heteriji*), in nekoliko gorskih kapitanov, rojenih vojščakov. Medí temi je tudi Arnavt Mihajlaki. Ali ni ga ostri jatagan prignal h Kirdžaliju, temuč neka čudna moč. Da-si lupež, vendar ima srce, ki mora ljubiti nekoga, služiti komu. Ne za zlato, ne prisiljeno, ampak sam si je izvolil Kirdžalija za gospoda, in žrtvoval bi mu bil celó svoje življenje. Nekteri ljudjé imajo že tako dušo, da je ne umeje napihnjene modrijan, ktere bi ne premotril, ko bi jo premišljal noč in dan neprenehoma, ko bi preril tudi vse knjige človeške vednosti. Prišli so v imenu belega carja k Miloš-Obrenoviću, naj prime za orožje ter se vzdigne na Muzulmane, in obetajo, da mu pride vsa pomoč carska vojska. Obrenović

*) Heterija je bilo društvo, ustanovljeno, da bi Grško otelo iz turške sužnosti.

jim je pa mrzlo odgovoril: Miloš ne pozná benega takega gospoda, da bi mu mogel ukazati; da le to učini, kar zahteva blagor skega ljudstva. »Jaz ne ménim začeti vojne,« jal je, »ni treba nam je, le potem bi sedel enkrat na konja, ko bi hoteli to Slovani na škem.« Viteški ogenj se mu je vnel v očéh sklanjali so se mu vsi pričujoči, kajti resnoba častitljivost mu je sijala z obličja in iz vse stave. — Če se Bog usmili ljudstva, pa pošlje takih mož, na dokaz svoje milosti. Ni zménil za čast, ki so mu jo dajali poslanci ošabnosti in ničemurnosti ni bilo odprto njegovo srce. Končal je, kakor je bil začel: »Jaz vam svetujem, národ naj bode vaša pomoč, in slogane pa, da bi pete lizali belemu ali črnemu carju. Národ, kar hočete, to pa storí; saj véste, kdo so bili Srbi, kdo so pa zdaj.« Sprejel je gostoljubno, prav slovanski; da bi jim šel na vojno, to je pa odrekel kar naravnost, ker neče na tako vojno, ktere ne začne národ, ktero neti le kaka tuja vlada.

V tem je šel Mihajlaki pozdravit svojega nekdanjega bana. Mraščalica se je polastila Kir-džalija, ko je zagledal tega človeka, celó jeza ga je zgrabila, kajti videl je v njem hudobnega duha, ki je zavdal blagemu pokoju njegovega življenja. Ali Arnavt je s ponižnostjo ohladil srd

Kirdžaliju, in ker je molčal o bojarju, mu je
katešil ranjeno srce. O Sari Mihaeli je spoštljivo
častitljivo govoril, vprašal ga je, kako kaj sin,
tako je pomiril Kirdžalija, da je pozabil vse,
je bilo poprej, in rad govoril s svojim Mi-
hajlakijem.

Heterijski poslanci so odšli, Mihajlaki je
ostal. Malo po malo, s starimi spomini na
voje, z razgovori o nadah, o mogočnosti in
slavi, o Ivonijevem proroštvu, o znamenitosti,
ter je poljskega rodú, z Miloševim izgledom, z
sem tem je raznetil Kirdžaliju nekdanji ogenj,
obudil ponos v njem, ali plemenit ponos ta pot,
kajti ta bolgarski mož si je hotei z blagostmi,
za národ zaslužiti imenitno ime. Do tega čud-
nega človeka so imele večjo moč lupeževe be-
sede nego vroče prošnje, gorki bojarkini nago-
vori, te žrtvodarne žene, častitljive hčere do-
movini.

Bojarka je hotéla očito, ne z zvijačnostjo,
zediniti Kirdžalija s Tudorjem, ker ni vedela, kaj
se godí v njegovem srcu, kajti ménila je, da je
dosti, da reče ljudém: »Vzdignite se v imenu
svete vere, v imenu národove svobode, — in
da vstanejo; ali Arnavt je bil zvit, kakor lisjak,
muhast; poskusil je z vsem: s spominí, s pro-
roštvom, s hinavščino, z resnico, da bi mu
bil razvnel samoljubost, obudil ponos, svést si,

da to prizadetje ne ostane brez vspeha. Kakoršnokoli je bilo minolo življenje, človek ima rad, če ga pozneje kake okolnosti spominjajo na-nj, na trenutke, ktere ga je veličala moč, slava, ali ktere so ga višali kaki posebni čini, in tak spomin stokrat néžnejše veje v ušesih, stokrat slajše objema srce, če ga budí človek, kteri je bil sam priča tem činom. Mihajlaki ni živil v sebi divjega ponosa, v njem se je redko kdaj porodilo strastno čutje; lupeštvo, to je bilo njegovo življenje. Smrti se ni bal, nevarnosti se je ogibal, po zlatu je hlepel, pa ni znal uživati ga, bojeval je hrabro; ukazovati, tega ni znal, njemu je bilo treba zmerom in povsod le zapovednika, in temu je bil zvést kakor pès. Tak človek ni mogel v ponosni Kirdžalijevi duši vzbuditi zavzetja ali časti, ni zavisti ni kakega drugega takega čustva, ampak nekako zarasel se mu je v srce: s tem navadno ponos plačuje pasjo zvestost in ponižno pokorščino. Sicer sta bila Kirdžali in Mihajlaki zmerom vkùp, v vseh nevarnostih: oba sta s krvjó kropila tisto borišče, oba v tistem zračju sikala s svojima mečema; tudi to ni malenkost prijateljstvu, skratka: da-si je bil Kirdžali prepričan, da ga je Arnavt priskutil sreči, da mu jo je on izneveril, vendar mu je zmerom nekak radovoljnost do tega človeka klila v srcu; morebiti mu je satan šepetal to na uho, da ga je

hotel zapeljati s tem, ali pa mogoče, da je časi
ktera človeška natora tako čudna. Nikoli ni Kir-
džali vzel v misel tistih zlovéstnih Mihajlakijevih
besed, še vprašal ga ni nikoli, odkod so mu
bile prišle takrat na jezik, in Mihajlaki je bil
varen, da ni zbudil iz groba spomine neblagega
dogodka. Govorila sta le o vojni, in kratkočasila
se z orožjem in vsak s svojim konjem. Kirdžali
često zavede svojega lahkonočca in dirja ž njim
po stepah, med gore, kakor sinku na ljubo. Vès
goreč koplje ponosno čelo v zraku, oči mu blis-
ketajo kakor orlu, kedar se razognjen žene za
stanjo; rdečica mu poliva blede, ognjeno obličje,
in sveti kakor zlovéstna zvezda repatica na čr-
nem nebu. O, tega ne počenja sinku na ljubo
Kirdžali, ampak sebi! Vidno je, da je ponižna
pokora zapustila nezvestega sina, in ponos, da
je zopet našel svoje drago dete. Ta zména srčno
veselí bojarko, s plamenom jej gorí duša od
ljubezni do drage domovine tako, kakor kak
dvajsetletni devici srce od ljubezni do svojega
ljubčka; bojarka verjame Ivonijevemu proroštvu
tako zvesto, kakor sveti veri. Sara Mihaela je
žalostna in vesela tega: žalostna, ker sluti zopet
ločitev, vesela zató, ker vidi, da je moževa duša
zopet zdrava, da se veselí, da mu krasí lica po-
prejšnja živa barva. Rada bi žrtvovala samo sebe
za moževo srečo; goreče hvali Boga za usmi-

ljenje, blagoslavlja celó Mihajlakija, dasi se ga ogiblje z nekakim nerazumljivim čutjem. Kako je krasna za zaveso te žalosti in radosti, kakor ve černica za rahlim, prosojnim oblačkom, kakor mavrica precej v začetku, ko naenkrat začno krasno svitle barve blisketati pod solničnimi žarki, ko se blišče solzice v oblaku pod nebom. Ljubilo jo je Kirdžali, ali iznova se je zaljubil v močnosť, v slavo.

Kakor konj, kedar se razogní ter začne grebsti zemljo, grizti in peniti se, kedar se mu krí zateče v oči in z odprtimi nozdrami prska, če se jezdec le nekoliko nagne takrat, da se ga le dotakne na strani, begec kakor besen zdirja z mesta: tako tudi človek, kteremu strastni čutje začno vreti in kipeti v duši in v srcu, — vnemiga le malo, kakorkoli, precej je pripravljen vresničiti sanje svojih divjih želj. V Rudnik je prišel glas, da je Tudor v Bukrešu zasadil prapor multanske svobode, fanariot gospodar pa, da je iz bojazni pobegnil za Dónavo, kar znajo podkupljivi sužnji, ki je stavijo za gospodarje; Mulzulmanje da se pomičejo v trdnjave, in da-si jih je veliko in imajo moč, vendar jih je strah, ker je národ vstal na vojno. Mihajlaki je vzel v misel Kirdžaliju: »Tudor bode multanski gospodar, a ti . . .« Kirdžali mu pa ni pustil izgovoriti: »To bodem tudi jaz.« — Te besede so ga

pičile, nagubančilo se mu je čelo in dolgo je premišljal. Prišel je glas, da je Aleksander Ipsylanty z zakladi belega carja že v Jašu, da se je pogovoril s tamošnjim gospodarjem, ki je tudi Grk, da sta oklicala grško svobodo in da zbirata slovenske gorjance na vojno, ker se ne upata sama po robu postaviti in udariti z oroženimi Muzulmani. Miloš je dejal: »Dobro bi bilo, ko bi kak Slovan poslal te Grke, naj idó raje kupčevat, sam pa stopil vojski na čelo in potegnil se za slovensko svobodo. Kirdžali ponosno pogleda: »Jaz pojdem,« in ti besedi ste odločili vse.

Nekoliko dnij potem je pred vrati rudniškega gradú Mihajlaki vrstil srbske prostovoljce in Arnavte na konjih. Kirdžali je šel k sveti maši, potlej pa se je poslovil od svoje žene, od sina, od bojarke in od Miloša. Ganljivo, srčno, dà žalostno je bilo slovo; ali vsem je v srcih tlelo upanje, da se kmalo zopet vidijo. Že je Kirdžali hotel zasesti konja, ali še enkrat objame ženo, še enkrat jo poljubi; solze so mu zalile oko, in srce se mu je krčilo od trpke žalosti; sinek je bil začel še le govoriti; prime očeta za plašč: »Atej, poljubi Tudorja, mama vsak dan moli za-nj.« Kirdžali porine sina od sebe, obrne se, šine na konja, odjezdi skozi vrata in ni se ozrl več nazaj. Sara Mihaela vije roke: »Jaz nesrečnica! vse vé zdaj!« — in kakor bi bila sama

kriva, ker jo ljubi še kdo drug, da je ljubosumnost zavdala možu srce, polijó žalostno grenke solze. Jok, ta je edino zavetje ženskam. Bojarka jo teši, da pojdeta v kratkem v Multanijo, da se boste kmalo videli s Kirdžalijem, s Tudorjem. Sinek se obeša materi na vrat: »Mama, nikar ne jokaj, saj atej ni hud; mudi se mu, rad bi bil skoro pri Tudorju!« Ubogo dete! ne vé, da je tako hudo ranilo srce materi. Miloš je videl Kirdžalija, kako je naglo odjezdil; misli si: »Urno se je poslovil, ločitev reže srce; po obličju in dejanju je do konca hotel ostati mož.« — Srbski ljud je s hvaležnostjo in z blagoslovom nadaril črnega romarja, predno je odšel na pot. Že je daleč od Rudnika Kirdžalijevega truma, že je za lesovi in za gorami, ali Miloš še zmerom gleda za njo po poti, po katerem je odšla; napósled vzdigne oči in roke k nebu: »Naj vas srečno spremlja Bog! O, ko bi tudi drugi slovanski národje zgrabili za orožje zoper svoje mučitelje! Ne bodem jaz križem držal svojih rok, ne bode mi škoda zakladov, vse hočem žrtvovati, samo da pomorem Slovanom na svobodo.« — Odkritosrčne so bile te Miloševe besede, iz srca, kakor zarés Slovan govori, te besede so mu bile sveta prisega pred božjim obličjem. — Bog je slišal to prisego; ali jo je izvršil Miloš? — Nebo je čisto, solnce jasno sije: gotovo zna-

menje, da je uslišana Miloševa prošnja, sprejeta njegova prisega, in da je všeč Bogu, da slovanski Miloš otme kdaj svobodo slovanskemu rodu.

XVII.

V Jašu, v krasnem Jašu, multanskem stolnem mestu, na hospodarskem gradu vihrá trobojna zastava: na sredi bela, to znači vero, na desni krvavo rdeča, na levi pa črna, in to pomenja žalost.*) To so znamenja zmage ali smrti za sveto vero; ali mora muzulmanska kri potokoma teči, ali pa kristijanska trupla rodovitijo zemljo. Na praporju se blišči feniks, zlat, ki zopet vstaja iz svojega pepela: to je geslo grške svobode, ki se dviga iz neverske sužnosti in se hoče vnovič preroditi, gledé na špartanske kreposti, na tebansko pogumnost, na atensko mogočnost. Po ulicah, na trgu mrgolé vojščaki, črno oblečeni, v črnih čapkah z mrtvaškimi glavami: to je grška mladež svete falanksi.***) Za mestom na ravni, Albanje, raznobojni Jordakijevi***) konjiki igrajo očem, rezgečejo konji, brenkeče orožje vojščakom po ušesih. Predmestje so vzeli

*) To so bile barve prerrojene Grške.

***) Falanks, sveta truma, grška mladež iz visokih šol na Dunaju, v Berlinu in tudi iz drugih nemških šol, iz Odese in Ruske; zbirala se je na Multanski okoli Ipsylanty-jeve zastave — in ta se je imenovala sv. falanks.

****) Jordaki, Alban slovanskega rodú, junak krepkih rok in srčne duše. Bojeval je za grško svobodo prav do poslednjega trenutka.

Klefti, pešci, različni narodnjaki, razno oblečeni. Kaj pa vodstvo te vojske, teh križarjev na vojno za vero, za svobodo? — Aleksander Ipsylanty, kneškega rodú, general belega carja, Jurij Kantakuzen, potomec carigrajskih carjev, polkovnik avstrijskega carja, se gostita pri mladem Sucu. Rada bi z besedami in s peresom premogla sovražnika, ali pa, da bi kdo drug vojeval za-nji, kajti služba tujim gospodovalcem jima je ugasila viteški ogenj, dedščino davnih sinov nekdanje Grške. Alban Jordaki, vès žrtvodaren veri, svobodi, mož neskaljene kreposti in mogočen, miluje vodnika, ne mara še mrzi ná-nju; da bi ju zapustil, ali celo odstavil, ker nista drugega vredna, ter sam stopil na čelo hrabrim trumam in bojeval za sveto vero in svobodo, te misli je groza njegove véstne duše.

Muzulmanje in Fanariotje so zapustili Bukreš in pobegnili za Dónavo, kakor volki, če jih preplaši hripavi lovski rog, kakor ljudjé o strašni vesti, da kuga divjá kje. Samo Kanimari Sava^{**} je ostal s konjiki Arnavti in ukazal oroženim

*) Aleksander Ipsylanty, general v ruski službi, kjer je pustil tudi eno roko. Pisatelj pravi: »Dogodke o Ipsylanty-ju sem dobil vse pri polkovniku Reybandu, ki je popisal to vojno. Ta polkovnik je eden najizvrstnejših inostrancev, ki so bojevali za Grško.«

**) Kanimari Sava, Bolgar, načelnik albanske straže, valaškega gospodarja Kalimahija, zedinil se je s Tudorjem, pozneje pa je potegnil zopet s Turki in na vse kriplje vspešno divjal in dušil grško vstajo na Multanski.

stražam, naj idó in prehodijo ulice: hotel je s strahom pomiriti meščane. — V tem je po cesti od Črneča*) prišla neka vojska. Vodja gré pred njo, péš; njemu na desni gré neki duhoven, slovesno oblečen, na levi pa namestnik v vaški obleki, na znamenje, da gré národ na vojno, da se hoče bojevati národu za svobodo. Načelnik je mrklega obraza, ali plemenitega; ne stopa ošabno, bahaško, ampak junaško. Bliža se pehota, bližajo konjiki, Kanimari-jevi Arnavtje so se pomaknili k metropolitanskemu samostanu. — Odkod je ta vojska? Kdo je ta vodnik? Multanje v Bukrešu vró naproti, pozdravljajo drage goste in sóglasno grmé: »Naj živé naši bratje! naši otimci! Živel Tudor, naš knez, naš car! — Kanimari Sava se je prišel poklonit Tudorju in ali mu kaj ukaže. Tudor je šel z vojsko v cerkev in v svetišču so molili in peli slavo Bogu na hvalo in milost. Potem je ukazal oklicati svobodo in samostojnost multanskega národa, vmés pa so peli zvonovi, donele cerkvene trombe. Bojarji so se sešli v sprednji sobi novega gospoda, zató da bi si prihlinili častne službe in bogastva; ali ta novi gospod ni razlikoval bojarjev in kmetov, njemu so bili vsi bivalci sinovi multanske zemlje,

*) Črneč, to je mestice na Valaškem; tù je Tudor Vladimiresko zakuril vstajo. Tudorjevo prizadetje in ta vstaja je zgodovinsko popisana.

vse je zavrnil: »Služite očetnjavi, očina vas nadarí za to.« Sam je vojeval na čelu oroženim četam po deželi in klestil muzulmanske jate, sam krotil bojarje, zatiral njihove razvade in svobodil národ. Tako je gospodaril Tudor zemlji Valaški.

Prišel je Ipsylanty k Bukrešu, v Kolentinu razšotoril vojsko in začel obravnavati s Tudorjem; rad bi se bil povspel za gospodarja Multanom, ali ni se upal. Tudor mu je rekel: »Idi za Dónavo, jaz ti očistim cesto tjekaj s svojimi ljudmi; tam te sužnji Grki kličejo na pomaganje, tam te željno čaka svoboda in grška národnost. Če pa nečeš, ostani na Multanski, in tebe in tvoje ljudi zaslonimo s svojimi prsi, da se vam ne osvetijo Muzulmanje; na miru boste sedeli za našimi hrbti, kakor v trdnjavi za zidovjem; ali razpústi vojsko, mi nečemo tujega vojaštva v svoji svobodni očetnjavi.« — Ipsylanty, zvit, kakoršni so sploh grški mogotci, ne odvrne ni bev ni mev, ali da ali da ne, ampak na skrivnem zapléta multanskega junaka v izdajno mrežo in misli sam zá-se: ko hitro ne bode tega človeka, pride njegova vojska v moj tabor, in multansko gospodarstvo bode moje. Ipsylanty-jeva vojska se je razkropila po mejnih krajinah in trumoma zvablja vojščake v knežev tabor. Grška vojska raste in raste, načelnikoma pa ne vzhaja ni srčnost ni dušna jakost. — Kaka velika truma se

bliža Kolentinu! Pehota je srbski oblečena, konjiki so v bolgarskih burkah, na bolgarskih konjih. Pešec je pri pešču, konjik pri konjiku. Rasti so visoke, kakor hrasti po črnogorskih lesovih, pleč krepkih kakor bosniški vrhunci. Obraze imajo opaljene od ognjenega solnca, strhle, kakor bi jim je bil veter posušil; le oči se jim bliskajo, kakor bi bili zvezdam pokradli svetlobo, samo brke se jim svetijo in lasje, ker je sleherni dan koplje nebeška rosa. Pozna se, da ti ljudje niso vzrastli pod streho, da so si pod milim nebom okrepili ude: to so vojni sinovi, slovanško pleme. Vodja sedi na vranem konju: postavne rasti, gibčnih udov — znamenje izborne moči; obličje ima rujavo, divje — podoba strastnih čustev; čelo visoko, vedro — drag prestol ponosu; lase ima redke — posledica neumornih mislij; oči bistre, grozne — zrcalo ponosne duše, neomahljive volje. Izmed svojih vojščakov gleda tako, kakor labud, kralj jezerom, izmed gosje trume; kakor orel, car vetrovom, gospodar goram in stepam, med trumo jastrebov in krokarjev. Grška vojska gré naproti tej vojski; njeni vodniki so pred vrati sprejeli prišlega načelnika. Jordaki, nekdanji napadnik izmajlovskega paše, je pozdravil gosta in njegovega kapitana kakor svoja znanca. Načelnik je Jordakija pozdravil bratovski, grškemu načelništvu pa je na pokorni

poklon odgovoril s ponosnim prikonom, z očmi in z obličjem pa se je zdélo, kakor bi velel: kje je sovražnik, peljite me na bojišče, zato sem prišel le-sem. Grki so se posmehovali po grški navadi: zdaj se ti sklanjamo, dokler je treba, ko pa storiš za nas vse, kar moreš in znaš, potlej se te pa že iznebimo. Odkod je ta vojska? Kdo je ta vodja? — Ta vojska — to so srbski Klefci in bolgarski konjiki; vodja — to je Kirdžali, in pri njem neločljivi kapitan Arnavt Mihajlaki.

Tudor je dobil glas, da je Kirdžali prišel iz Rudnika. To mu zajeda, to ga žali. Misli si: »Zdaj pride sem, kako naj ga pozdravim? Ali kakor brata? — O ne, moja duša ga ne strpi: pomračil je srečo, ugasil pokoj temu nebeškemu bitju, tej čisti duši, temu angelju. Ko bi bila le vsaj srečna, segel bi mu v roko in rekel: hvalo ti, prijatelj; ali njemu ni bila nikoli na misli njena sreča in mu ni. Kako plače zdaj gotovo, ker jo je zopet zapustil! Uboga Sara Mihaela! Neusmiljenec ti! — Ali ga sprejemem kakor sovražnika? Kaj bi mati rekla potem? Kaj bi Sara Mihaela učinila? Ne preživela bi smrti tega človeka; saj ga tako ljubi, ná-me se pa še ne zmislila ne mara več zdaj, morebiti je tudi pozabila že na svojega brata — —« podpre čelo z roko in se zamisli. V tem priletí druga vést, da se je z Ipsylantyjem zedinil Kirdžali; Tudorju se je olaj-

alo srce, celó nada, gréšna, oživela mu je zopet
srca : moje prijateljstvo z Grki ne bode dolgo,
kratkem se razplézne; morda se na borišču
popademo — sovražnik š sovražnikom; potlej
Kirdžali, ne mara se tvoj meč zadene ob mojega,
kdo vé, kaj bode nastopek tega boja, kaj bode
potlej? Ali ta huda misel se mu je precej zopet
trnila. — O ne, saj nikoli ne pozabi na-nj, ni-
koli ne bode ljubila mene — to je angelj ne-
kaljene kreposti. Ne, jaz ne hlepím po njegovi
rvi, potem bi me sovražila, klela bi me noč in
dan kakor najnesramnejšega zločinca. Naj živí
Kirdžali, naj le raje mene samega morí žalost in
pljenje; jaz bodem že trpel, saj to je moja
soda. — In zdaj začne premišljati, čemu je pri-
šel Kirdžali v kolentinski tabor; pa mu ni mogel
na misel pravi vzrok, zakaj ménil je: Ipsylanty
mu je obljubil hribe in doline, žezlo in prestol.
jaz bi mu pa ničesar ne mogel obljubiti, in
Kirdžali ne more v tistem zračju živeti z drugimi;
mora ukazovati, če ne, vjedel bi samega sebe.
Nič čudnega torej, kdor hrepení po carstvu, ta
se suče okoli takih, katerim se senjá o carjevinah.

Tudor je bil v kolentinskem taborju, ali s
svojim sovražnikom se ni sešel nikjer, kajti Kir-
džali se ga je ogibal, ali prav za prav, oba sta
se ogibala drug drugega. Kirdžalija draži to
mehkužno življenje, kakoršno živí to razvajeno

načelništvo; nikakor mu ne morejo biti všeč ta gostije, ti plesi, ki jih imajo vsak dan v Kolentinu; njega bolestijo misli na Saro Mihaelo, trpinči ga sum: ne mara me pa ne ljubi — dalje se ne upa, celó misli se boji takih. Le na boj bi šel brž rad, čim prej, tem raje; tako hlepí po njem ta trenutja, kakor po rajú svoji duši po smrti. Kirdžali ima srce in krí slovansko, njemu je delo življenje, brezdelnost pa smrt. Kedar ga Ipsylanty vabi k čaši, na gostijo, kedar ga Kantakuzen sili k godbi, na ples, vselej jima odvrne: »O, meni je dolgčas tamkaj, pustita me pod mило nebo.« — Onadva ga pa ne pustita, odkladata od dne do dne vojno z Muzulmani, in v tem Karavija, Ipsylanty-jev kapitan, v Galaču mori neorožene kupce in pleni imetek; Grk Mauros pa, naušnik (Ohrenbläser), hujska multanske bojarje zoper Tudorja in laže: »Ta človek vam hoče vzeti imovino in razdeliti kmetom, hoče poteptati vaše pravice.« Radovérni bojarji nastavljajo pa ušesa in ničemno služijo ničemnim Ipsylanty-jevim nameram: razsevajo med ljudí in med vojsko laž, da je Tudor izdajica, da je zmenjen z Muzulmani. Tudor je vse izvedel to in z zaničljivostjo odgovoril tej nesramnosti; osvete mu ni mar, pa je tudi ne želí, le to, da je Kanimarija Savo poslal v Kolentin k Ipsylanty-ju, naj se odpravi za Dónavo, ali pa naj razpusti vojsko, če

ne, predno pridejo Muzulmanje, da ga multanska vojska prisili to ali to, kar bi raje. Nemara bi se bili celó spopadli kristijanje, ali prinesel je od Krajeva brzoglasnik novico, da se vidinski paša z veliko vojsko vleče h Krajevu. Iz Galača je vès prestrašen priletel Karavija z vestjo, da sta paši silistrijski in ibrajlovski stepla neštevilne trume in najbrže poplavila že Multansko. Kirdžali in Jordaki, oba sta povzdignila glas: »Hajdimo nad vruga! V imenu svete vere, v imenu svete svobode, hajdimo, zmoremo je!« — Ipsylanty je s solznimi očmi prosil, da bi ga ne zapustila, sam ni bil toliko srčán, da bi se vsaj enkrat bil po robu postavil sovražniku. Tudor je Kanimarija Savo in Farnakija z enim oddelkom konjikov pustil v Bukrešu, sam z drugo multansko vojsko se je vzdignil pa v Pitešt nad vidinskega pašo. Ipsylanty je po dolgem pre-mišljevanju, pa še po daljšem posvetovanju pomaknil se z grško vojsko nazaj proti Trgovici, kakor bi hotel pomagati Tudorju, ali zarés pa zató, da bi se skrival za njegov hrbet in bliže bil erdeljskih gor. Kirdžali se jezí na ničemnike, hoče je zapustiti, ali Mihajlaki ga pogovarja: »Ban, čakajva še malo, kmalo pride ná-te čas in potlej bodeš ti gospodoval. Z gor nama pridejo na pomoč nekdanji bratje, tvoji ljudjé, potem pa lahko ustanoviš bolgarsko carstvo.« — S temi

besedami je vstregel njegovi nestrpljivosti tako, kakor dojnica umiri trmoglavega, razposajenega otroka s pravljicami o zakletih gradéh, o kraljičinah in čarovnicah; pa to je čudno soglasje, ponosni mož in samoglavi otrok se dasta oba takisto pogovoriti, samo to je razlika, da je treba otroku praviti pravljice o minolosti, a možu o bodočnosti; obéma uho posluša pravljice, obéma duši radi imate pravljice.

Komaj je prišel Tudor v Pitešt, precej je za njim pridirjal neki posel iz Srbije. Gotovo je kaj važnega, ker se tako dolgo časa méni ž njim bojar, pak ločil se je od njega z veselim obrazom, in goreče moli v cerkvi, podoba je, da se srčno zahvaljuje za nekaj Bogu; ukazal je krasnobojno preobleči sobe v belem gradu, kakor bi se nadjal kakih gostov; sam pa, na čelu samim izbranim konjikom, odjezdi po trajanski cesti proti poldnevu. Ljudjé nekteri žalostno opazujejo: »Naš multanski knez začne gostiti in zapravljati, kakor Grki;«, nekteri radostno vikajo: »Tudor je odjezdil, gototovo hoče zajeti vidinskega pašo in pokazati zaločenemu sovražniku, da nam ne manjka bogastva, ni veličasti, da imamo vsega obilo.« Tako je na tem božjem svetu, vsaka reč ima dve strani, in ljudjé imajo vsak po svoji pameti — nekteri slabe, nekteri pa dobre misli o njej. Ko je Ipsylanty izvedel odhod multanskega

odje, je poslal brž v Pitešt naušnike z zlatom in obljubami, jezične hinavce, izdajne grdune, da za-nj pregovorili Tudorjeve kapitane. Oj, poljeni Grk ne spí, ne zadremlje; kedar mu je do svojih kovarij, kedar snuje kako goljufijo, izdajo — to je njegovo življenje.

Tudor je prišel nazaj, ali ne s pašo, ampak z bojarko, s Saro Mihaelo in Kirdžalijevim sinom. Ne obhaja hrumne gostije, ali srčna ravnost kraljuje po vsem multanskem taborju. Kakor svojo mater vsi pozdravljajo bojarko. Evdoksija gleda, a ne more se nagledati teh križev svete vere, zmagoslavno raztaknjenih po cerkvenih stonikih, po kuplah na minareti, kakor bi s svojim svetim geslom hotéli iz žalnega spomina zbrisati bivalcem dolgo muzulmansko vladanje v kristijanskem mestu — ne more nagledati tega multanskega praporja, ki zdaj tako mogočno vihrá, tako varno, neskrbno — ne more se nagledati menihov iz ardžiskega samostana, ki so v imenu Kriščeve vere, v imenu svete svobode zbudili ljudstvo in sami prišli vnemat ga z besedami in dejanski — tega národa trdne volje, prečno svobodnega, ne mara preponosnega na samosvojnost daškega rodú — ne more se nagledati svojega sina, krvi svoje krvi, plodú svojega telesa, ki je na čelu božjemu ljudstvu, ki služi božji veri. Bojarki se bliščí obličje od čarne

sreče, solza dušnega razkošja jej rosí od visoke starosti medlo oko in mladostno plamti nad njo. Ali kakor bi nekaj ne bilo prav Evdoksiji, zmerom se obrača k sinu in natihoma povprašuje: »Kje pa je Kirdžali? zakaj ni pri tebi? pošljí mi ga, brž po-nj, v mojem imenu.« — Tudor molčí in skrivaj pogleduje Saro Mihaelo. Zala žena ne vpraša, kje je Kirdžali: dobro vé, zakaj ga ni tu; žalostna je, moli, plače in poljublja sina; Tudorja se ogiblje, še pogleda ga ne; hladno in kratko odgovarja njegovim srčnim bratovskim besedam. Tudor premišlja: Kako, kdaj sem se zameril temu angelju? Ali sem jaz kriv, ker neče biti pri meni Kirdžali? — In tako mu je srce tesno, kakor bi ga tlačil kak velik zločin.

Ipsylanty ni držal križem svojih rok; devet multanskih kapitanov mu je že obljubilo, da zapusté s svojimi ljudmi vred Tudorja, pridejo v grški tabor in grškega kneza okličejo za svojega gospoda. Ali njemu to še ni dosti, ampak hoče s pota spraviti Tudorja, in zmerom sam zá-se misli: Kakor bi dve solnci ne mogli biti na nebu, tako tudi dva gospodarja ne, da bi bila v isti deželi. Njegovi pradedje bi bili to očitó določili na borišču; njemu je za dedšino po njih ostala samo misel, in s to mislijo se strinja še tá-le: da se ti le vresniči namera, bodi-si kakorkoli. Z zlatom je oslepil kapitane in izneveril je, pre-

govoriti pa ni mogel nobenega teh nezvestnežev, da bi bil kateri umoril izdanega gospoda. Izvedel da Kirdžali mrzí na Tudorja, ali Arnavt Mihajlaki mu ní razodel vse skrivnosti, ki jo je sam razodel. Bliščeči jatagan v rudniškem gradu v sobi nekajkrat je za vse žive dní ostal globoko v spotu. Mihajlakiju in zavezal mu jezik o tem; razodetec bi bila pa sramota kapitanu, ko bi tujim razodém razodel, da je vodnikova žena bila nezvesta, ali pa konj neposlušen, tega ne smé. — Razvedal je torej Ipsylanty-ju samo za ključ do Kirdžalijevega ponosa, in Ipsylanty ga je neprenehoma prezal, ali zastonj. Bolgar je vsakrat odgovoril: »Jaz ne menim postati multanski gospodar, ni v tem Multan; kedar Slovanom udari ura, potlej pridimo, kako in kaj. Če ti dela napotje Tudor, kaj imata vojsko — ti in on, dajta, udarita se za pravico. Jaz se nečem vtakniti v vajino razprtijo; ni šel sem se bojevat z Muzulmani, in bodem odjeval, ko bi tudi tebe moral zapustiti.« Po tem odgovoru je spoznal Ipsylanty, da Kirdžalijevega ponosa ni moč potovaršiti z zvijačnostjo, ni z izdajo; nehal ga je hujskati zoper Tudorja, kajti bliščji Grk raje s hinavskim smehljanjem tají, da mu je nevšeč ta odgovor, nego da bi se z daljšim nagovarjanjem zameril junaškemu možu, Bolgar volja in moč mu je táko zavetje lahko v boju. Grškemu knezu pride na misel: »Kaj pa,

ne mara se Jordakijeva gorečnost za svobodo udá svojim nameram,« — in začel je sumiti Tudorja, da se porazumlja z multanskimi pašami, da je zmenjen ž njimi in hoče na svoj prospeli zasukniti zadeve kristijanske vere in grške svobode. Jordaki je bil mož, ki je raje delal nego besedoval: ni odgovoril nič, ampak zajahal je svojega konja in odjezdil v Pitešt, ko je prišel nazaj, pa zavrnil: »Tudor ni verolomec, niti izdajica, le to, da se neče nič zmeniti za nas, zmerom odvrča, kakor je poprej: Idite za Donavo, za pot vam bode moja skrb; razpusnite vojsko, damo vam zavetje na Multanski. Tega nam ni treba, da bi vi vojevali nam, mi se lahko sami otmemo iz sužnosti. — Njegove besede so svete, knez, idimo za Donavo.« — Ipsylanty si je grizel ustne, in ni odgovoril, ni da ni da ne. To je dokaz o odkritosrčnem možu, da je pustil svojo namero, samo da neče spoznati tega, tajiti pa tudi ne, kratka: da neče popolnoma ponižati svoje samoljubnosti; ali o človeku skrivnih mislij, ki je brezno črne skrivnosti med njegovim srcem in njegovo dušo, pa med srcem in dušo drugih ljudij; kateri ni še nikoli čutil te sladke potrebe, da bi se zdaj pa zdaj razodel prijatelju, te ljube želje, da bi svoje misli razodeval prijateljskim mislim; kateri živí na svetu kakor črv med črepinjami, o takem je pa pričalo

molčanje, da mu je na misli, kako bi drugače vresničil svoj namen. Ipsylanty je namenil vničiti Tudorja in hoče izvršiti svoj sklep; lahko bi bil dobil kakega lakomnika, ki bi za nekoliko pestij zlata bil s kindžalom predril srce Tudorju, ali to je odmenil za poslednjo potrebo: hotel je, da bi se izvršil zločin, ali tudi ga je hotel na videz ogrniti s plaščem čiste gorečnosti za sveto vero in svobodo. Povabil je na drugi dan bojni zbor pred-se.

Zjutraj, še pred zborom, prijezdi sel iz Pi-tešta in prinese dve pismi Kirdžaliju: glas, da ste Sara Mihaela s sinom in bojarka prišli v multanski tabor, da ste le nekoliko ur daleč od Kirdžalija. Kirdžali razgane pismo in čita; ustne mu ne izgovoré ne besede, ali obličje, čelo, časi giblje z roko — neprestano govoré pričujočim, njihovim očém. Stokrat razločnejše govoré ta nema znamenja njegovih srčnih čustev nego bi glasne besede, kajti časi besedam ni mogoče, da bi povedale to, kar čuti srce, kar duša, in tako kakor hoče to naše čutje; nema znamenja pak, če začnó govoriti, zvesto razodenó vsa čustva. Kdor bi le po besedah hotel spoznavati ljudi, tak bi je slabo spoznaval; to je treba gledati na obraz, na oči, na telesne gibljeje, če hočeš izvedeti, kaj se godí v duši, v zakladnici človeških čutov; obličje, oči, telo je pravo zrcalo,

ki ne vidiš v njem lahko samega sebe, ampak človeka, kateri ga nosi na sebi. Celó čustvo ledovite duše, če še tako na léhko ali skrivaj priletí na obličje, ne uide bistremu in izkušenemu očesu; človek gorečih strastij, ta pa ne more zatajiti svojih čustev tudi največjemu navajencu ne. — Kirdžali zardí, zabliska se mu oko, potem pomrači čelo, spustí obrví čez očí, otare čelo z dlanjo; rdečica mu izgine z vročih lic, nestrpljivo odmaje z glavo, stlači pismo in spravi ga. To znači zavzetje, nenadno vest, srd, nevoljo, pomislek, prošnja zaman. To je bilo bojarkino pismo o prihodu v Pitešt, nekoliko besed o Tudorju in prošnja, da bi prišel k njim. — Odpré drugo pismo in bere, ali razjasní se mu čelo, mirujejo mu obrví, očí ima v pismo zamaknjene, tako radovedno, kakor bi ga hotel pogoltniti, zginila mu je divjost z lic in oblila je lahna rdečica neke sladke misli; na ustih mu igra polusmeh in na osemcih se zdí, da mu solza bliskeče. Vidi se, da je pismo Sare Mihaele omečilo srce očetu, da je oživela zopet ljubezen možu, ali vendar ne more popolnoma zadušiti v sebi bolestnega suma, svoje trpke misli; komaj je prebral ta list, pa je zopet žalosten; mahne z roko, obrne se k Mihajlakiju, ki ves čas ni obrnil očesa s svojega bana: »Mihajlaki, naj bodo pripravljene moji ljudjé, in ni čakal, ali odgovorí

aj, ali ne, ampak kar odšel je v bojni zbor.

V veliki sobi v trgoviškem gradu, kamor so se nekdej multanski bojarji hodili posvetovat z multanskim gospodarjem, tû je danes zbrana množica grških kapitanov. Na desni in na levi sedé na klopéh razni možjé: tukaj zali sin grške domovine, ognjenega obraza, ki ljubezen do svobode gorí na njem, tam Bošnjak, divji, zagorel, ki je strašen; poleg bojaželjnega Albana sedí Črnogorec, ki se mu toži po gorah, po skalovju; tu surovi, zamišljeni Bolgar otira s svojo dlanjo preko veselemu Ogru; jasnooki Erdeljec gleda v smeri Srbu, ki je ponosen na to, ker je tistega vodí, ki ga vlada Miloš. Tudi multanski bojarji so tû, žoltolasi Rusi in različni inostranci. To je čuden, raznorod zbor. Ipsylanty sedí na vzvišenem sedalu, kakor na carskem stolu, durim nasproti, na drugem koncu sobe, kakor bi bil že carigrajski vladar; poleg njega na obéh stranéh sedé Kantakuzen, Kirdžali, Jordaki in vsi imenitnejši kapitani grške vojske. Vsi gledajo na Ipsylanty-ja, nekdej jim poreče: V imenu pravičnega Boga, v imenu svete svobode, hajdimo nad sovražnike! — Vsi imajo roke pripravljene, da zgrabijo za meče, ker to so njihovi jezdecí, ki najrajši govoré ž njimi in najbolj znajo. Ali grški knez je začel govoriti o zavetniku belem carju, o prijaznih voščilih dunajskega cesarja in védi Bog o

kakih nadah na tujo milost še, pa zmerom tako suče besedo, da črní Tudorja; njemu očita to, da je dobil pomoč belega carja, ker je prostemu národu rekel na noge. — Grški sinovi žalostno poslušajo to, in slovanski kapitanje dremljejo, tako dolgočasno je to blebetanje, ki ga nič ne umó, nobene besede. Jordakiju se na obličju bere bojazen, da ta človek, ki ga je postavil za vodnika, ki mu je dal vojsko, uniči delo, začeto v božjem imenu, v imenu drage svobode. Kirdžali nagubi čelo in posluša dalje, le zdaj pa zdaj zgane z roko, s tem kaže svojo nezadovoljnost; ne mara je to znamenje, da mu preseda Tudor, ali morebiti so to le neme besede: »Midva ne bodeva orala skup, gnjusni blebetač.« — Med besedo je stražnji glavar prišel povedat, da so iz Pitešta prišli trije multanski bojarji, da imajo nekaj važnega. — »Naj pridejo noter,« reče Ipsylanty in neha govoriti — bojarji so pa stopili v sobo. Komaj so sklonili glave in z vso spoštljivostjo stopili pred Ipsylanty-ja, knez obledí in jame na stran streljati z očmi, kakor bi prosil, naj mu dadé orožje, da se bode branil, z roko pokaže pa mesta bojarjem, naj sedejo. Ali poslanci na láhko sklonijo glave, in eden začne: »Naše sporočilo ni dolgo. Multanski gospodar, Tudor Vladimiresko, naš gospod, poslal nas je k tebi z vestjo: tistih devet kapitanov, ktere si

bil ti podkupil z zlatom, je obsodilo ljudstvo na smrt zarad njih nezvestosti; danes zjutraj so je obesili. Zdaj vidiš, da razprtije nič ne pomagajo. Naš gospodar je veledušen, še zdaj te opominja: ldi za Dónavo, pot ti zavaruje sam, razpústi vojsko, zavétje doboš na Multanski.«

Ne mara bi bili s sabljami kaznili to smelo sporočilo, ali Slovanom je poslanec sveta osoba, Grki pa se ne drznejo ničesar poprej, predno jim ne migne vodnik. Ipsylanty se je posilil na smeh: »Jaz nisem snoval nikakoršnih zvijač zoper vašega gospodarja, ampak on me zameta, in celó grozí mi.«

»Knez, naš gospodar ne grozí, se oglasi vnovič bojar, »prezgodnja grožnja bi bila znamenje, da nas je strah, ali mi se ne bojimo ni skrivnih sovražnikov, ni očitih. Saj imamo srca, moč in orožje. Mi se ti nismo prišli opravičevati, ne zató, da se tí opravičiš nam, temuč mi hočemo odgovor gospodarjevemu vprašanju, kajti...« Ipsylanty jim ni pustil izgovoriti, zvití Grk se ni dal dalje ponižavati: »To moram premisliti poprej, poklon vašemu gospodarju, še danes dobode odgovor.« — Bojarji njega pogledajo zaničljivo, kapitane pa milo, prikloné se na slovo in odidó.

Kirdžali vstane: »Tudi jaz te zapustim, obljubil sem, da bodem vojeval zoper Muzulmane,

pa ne, da bodem gledal in poslušal vaš razpor in pričkanje tukaj-le.«

Tudi Ipsylanty je vstal: »Kirdžali! čakaj malo no, da razvidiš, ali sem mogel nad Muzulmane, dokler mi je bil sovražnik na poti;« — obrnil se je k stražnjemu načelniku: »Naj pride Mauros noter. Jaz bi rad, da vsi izvéste Tudorjevo izdajo.«

Morda je spomin na dobrotno bojarko obvladal Kirdžalija, ali nevolja, ker je knez tako zaničljivo govoril o tem hrabrem možu, ali pa nagon, prirojen blagemu srcu, da bi se potegnil za nepričujočega, pa tudi mogoče, da so ga obvladali vsi ti trije čutje. Zardí in topotne z nogo: »Ni res, Tudor ni izdajica!« in da sam ni vedel, prime jatagan za ročaj.

Jordaki pokojno pristavi: »To ni mogoče!« in prime Kirdžalija za roko.

Ipsylanty pobesi oči; »Saj bi tudi jaz rajši, da bi ne bilo res; pa le čakajte, da se prepričate.«

Zdaj stopi v sobo Mauros, mlad še, ali starega obraza; pa ni od solnca opaljen, ampak žolč prave peklenke zlobe se mu je razlil za kožo, da mu ne more vánjo krí, ki jo je razburil srd ali pa sramota razgrela. Čelo ima nizko, oči globoko vdrte pod dolgimi osemci, usta višnjeva, brado špičasto, prste na rokah skrivljene, nohtove

ostudno kratke, noge všenjene — potvara, že rojen tak. Ne hodi ravno, ali urno, kakor bi se bal in torej hitel, da bi ne mudil gnjusobnega zločinstva. Stopi pred Ipsylanty-ja in potegne iz nedrija dve pismi na njegovo znamenje: »Dokaz multanske izdaje, dva lista Kanimarija Save, Tudorjevega kapitana, Kiaji Mehemedu, silistrijskemu paši. Enega sem za zlato dobil od nekega pasjega Žida, Mehemedovega ogleduha, enega sem pa kupil z orožjem od albanskega jadernika Save.« — Kirdžali pogleda Fanariota grozno, tako da so noge odnehale v kolenih ničemniku. Oddá pismi, ali ne besede ne črhne, ker ga je tako strah, da drkoče z zobmi. Jordaki na glas prebere lista. V enem je Kanimari Sava obljubil paši, da pregovorí Tudorja, da se udá sultanu, če sultan obljubi, da odpustí Multanom, da jim pustí pravice in svobodo, da je za zmerom osvobodí odurélih Fanariotov. Sava je pisal: »Če pa-dišah Tudorja postavi za gospodarja, obljubim jaz, mogočni paša, da podavim grške načelnike, Ipsylanty-ja pa, da ti dobom ali živega ali pa mrtvega.« V drugem pismu je sporočilo paši, da so se Grki vzdignili v Trgovico, Tudor pa v Pitešt. Sava obeta, da multanska vojska lahko prepodí Grke z gor in zapodí v roke pravovernim sinom meškega preroka, priganja pašo, naj kar najprej moč pošlje Multanom hatišerif sul-

tanske milosti, Tudorju pa gospodarstvo, in konci pisma: »Izdajica Kirdžali, tvoj sluga, ki je umoril ti očetovsko srečo, ta pes je zdaj pri Ipsylanty-ju, in tvoja hči pride te dni s Tudorjevo materjo v Pitešt. Paša, nuj, zdaj lahko doboš svojo hčer nazaj in kazniš izdajico.«

Vsaka beseda je v srce spekla Kirdžalija tako, kakor bi se ga z razbeljenim železom bil dotikal kdo. Naredil je pest, podprl se pod pazduho in stisnil tako, kakor bi si bil s stiskom hotel olajšati srce. Na čelu so se mu žile napele, divje razognile oči, in zaškrtal je z zobmi, spregovoril pa ni ne besede. — Ipsylanty se nasmehe: »Ali verjamete to žalostno resnico?« — in kapitanje soglasno zavreščé: »Tudor je izdajica, hajdimo nad-enj, smrt izdajicam!« — Ipsylanty obledí: ogenj je prevelik — orožje že brenčí. Ta vresk je zbudil Kirdžalija kakor iz sanj. Junaški Bolgar ponosno vzdigne čelo, pogleda po sobi, kakor kak načelnik po svoji trumi in oglasi se z glasom — tako pogumnim, da so vsi umolknili — to trenutje. Tako je to, kedar orel priletí med trumo kavk; zakroče, in kavke nehajo kavkati in strmé va-nj.

»Ne zoper kristijane, ampak zoper Muzulmane smo orožje vzeli v roke. Kanimari Sava je izdajica, njega zadene božja in ljudska sodba; Tudor ne verjamem, da bi bil izdajica. Sam poj-

dem k njemu precej. Ipsylanty, daj svoje zaup-
like, da pojdejo z menoj, ti bodo priče, kaj od-
govori Tudor. Ako je izdajica, prisegam, umorim
ga sam s svojo roko, če pa ne, ko bi se tuđi
vaša vojska vzdignila nad-enj, jaz ga zaslo-
tim in pahnem vas nazaj.«

Dolgo časa resnega molčanja ne predrami
ihče. Na Ipsylanty-jevem obrazu se zablisne
radost, da se je umaknil boj za nekoliko časa, in
ga očeh se mu bere, da kuje neki drug naklep.
Prime Kirdžalija za roko: »Hvalo ti v imenu
srbske svobode, v imenu kristijanstva. Jordaki,
Karavija, Mauros in moj pribočnik Ozanbruk
pojdejo s seboj. Jaz bi bil rad prijatelj s Tudor-
em,» — in zdaj je nehal zbor.

Ipsylanty se je dolgo časa razgovarjal v
svoji sobi s Karavijo, z Mauros-om in svojim
nemškim pribočnikom. Jordaki ukaže na konje
sni četi albanskih konjikov. Kirdžali odvrne z
resnim glasom: »Mihajlaki, -ti pojdeš z menoj,
namo z bolgarskimi konjiki. Bešerević naj ostane
s srbsko pehoto; ali pripravljen naj bode na
voj.« — Čez eno uro potem so odjezdili po
cesti v Pitešt. Vranec se zvija pod Kirdžalijem,
cenklja z žvalo, spenja glavo, postavlja se na
zadnje noge, kakor bi prosil: Pusti mi uzdo, da
poletim, ondi je tvoja žena, tam je tvoj sin; ali
neizprosljivi jezdec nategne brzdo, nateza jo in

drži konja, da gre počasi, pogleda na Mihajlo
kija ponosno, kakor bi hotel omeniti: Postal sem
gospod svojih strastij; hotel je zdirjati konj, srce
zleteti naprej, ali vdržal sem konja in srce, ker
to je moja volja.

Blizo Belega dvora — še bivališče muzul-
manskega age v Piteštu pred nekoliko dnevi, a
zdaj stanovališče multanskega vodje — Kirdžalij
zagleda s svojim sokoljim očesom belo oblečeno
žensko na pomolih, pri njej pa otroka. To je
tvoja žena, to je tvoj otrok, pové mu srce. Ali
zakaj so se razognile oči, zakaj se mu tako
bliskajo, kakor ostrovídu (risu), kedar se mu pri-
kaže pès, njegov sovražnik? Kaj je zagledal tam
Bolgar? — Pri tej ženi je neka druga ženska, pa
neki moški, in gledajo albansko četo, Jordakijevih
konjike, ki jezdijo spredej. Kirdžalijevih Bolgarjev
ne morejo videti, brani jim prah. Vsi štirje od-
idó v beli dvor. Kirdžaliju pride na misel: Ona
je pri njem! — Na levo in na desno je začel
sukati konja po cesti, in ko ga je tako mojstroval,
v tem je zatrdno sklenil nekaj, omenil je sam
zá-se: »Nečem je videti,« — in jezdil dalje, ali
zamišljen. Spoštljivo ga pozdravljajo multanske
straže, vse; truma se ustavi pred vrati in samo
poslanci odjezdijo na dvor, razjahajo konje in
idó v sobo.

Tudor je je sam sprejel z žalostnim obrazom, ali s smelim pogledom, nikogar ni bilo pričujočega. Ko je zagledal Kirdžalija, zarudel je malo, ali ta rdečica ga je spreletela kakor blisk in izginila. Kirdžali in Tudor sta se pozdravila še posebej. Tudor nekako zadovoljen, Kirdžali pa očitno nevoljen. Tudor izpregovori prvi: »Moja mati, tvoja žena, tvoj sin, kako bodo veseli, ker si prišel! Ali bi jih rad skor videl?« in nekaka radost se mu je razlila po obličju, kajti vedel je, da bode to srečen trenotek Sari Mihaeli. Kirdžali ponosno dvigne čelo: »To bodem potlej, zdaj...« — Jordaki je zapazil Kirdžalijevo nevoljo, stopil bliže in začel počasi, častitljivo pripovedati Tudorju, česa ga sumi, kaj mu očita Ipsylanty; pokazal je pismi Kanimarija Save. Tudor posluša, ali ne izpremeni obličja, ne povesi oči, ne obrne obraza na stran, kakor ga navadno tak človek, kateremu vest očita kako krivico. Pogleda pismi, zardí od jeze: »Kanimari Sava me izdaja, mene, vas ne, zató ga zadene národova sodba, kakor je danes kaznila devet verolomnih kapitanov. Jordaki, ti me poznaš; Kirdžali, tudi midva se ne vidiva še le prvič danes. Vašemu knezu bi se ne zagovarjal, vam se pa, še na misel mi ni prišlo nikoli, da bi Muzulmane vodil na kristijansko vojsko. Kar so danes moji bojarji sporočili Ipsylanty-ju, temu bodem mož-beseda. Ne

držite rok križem, ko v Stambulu bratje neoroženi umirajo pod muzulmanskim orožjem; ne lupežite po krajini, kjer ne bivajo vaši sovražniki, ampak vaši prijatelji.«

Kirdžali molčí, tudi Jordaki ne črhne, kajti preverjena sta oba, da je Tudor nedolžen; ali Karavija, ta ničemni načelnik, ki je moril in plenil v Galaču, vikne: »Multanski bojar, ti nam očitaš ničemnost, sam si pa izdajica.«

Tudor se razjezi, stopi naspred, in dvigne roko: »Ti praviš, da sem izdajica, kukavni lupež!«

Karavija se odmakne k durim, ali kakor na kako določeno znamenje, Ozanbruk in Mauros ta trenotek izdereta vsak svoj kindžal in ta hip zabodeta Tudorja, eden ga je sunil v prsi, eden pa med pleča:*) »Pogini!« — Tudor vsklikne: »Izdajica!« — in prime se za glavo z roko. Kirdžali potegne sabljo iz nožnice in krvoločno porudí svoje ostro jeklo s krvjo izdajice Maurosa. Jordaki prime umirajočega Tudorja — zdaj se odpró duri sosednje sobe in prikažete se bojarka in Sara Mihaela. Kirdžali otrpne, ubojici sta zbežala ta čas. Bojarka pogleda po sebi, zagleda sina, da umira, vidi Kirdžalija, da ima sabljo golo in krvavo. Začne viti roke: »Nesrečnež, ti

*) Da sta Fanariot Mauros in Nemeč Ozanbruk umorila Tudorja, to je zgodovinsko rés, in to tudi, da so mu odsekali glavo in roke, le da se to ni zgodilo v Piteštu, v gradu, temuč v nekem piteškem lesu.

ubojica! — Sin moj!« — in tresó se jej roke. Hoče objeti Tudorja, ali bojar spregleda: »Mati, Sara Mihaela . . . moja . . .« — ni izgovoril, to je bila zadnja beseda, izletéla je duša iz njega in zgrudil se je na tla Jordakiju iz rok. — Sara Mihaela je vskliknila: »Tudor, dragi moj brat!« — njen glas je bil bolesten, obupljiv vsikrik. Hoče objeti Tudorja, ali Kirdžali jo strašno pogleda, kakor vtekel pahne v zid. Sara Mihaela presunljivo jekne: »Ubojica!« in zgrudi se v omedlečico; Kirdžali stopi k njej; stresne se: »Nezvestnica!« — in morebiti bi bil z mečem predrl srce, — najdraže svojemu srcu, ali na ta krik priteče sinek v sobo, in ko zagleda mater, da leži na tleh, pade ná-njo, pa ne izpregovori nobene besede; oklene se omedlele matere, kakor bi jo z roki hotel varovati Kirdžalijeve jeze. Kirdžali pogleda sina: mine ga vsteklost, zablisteta mu solza v očesu in obrne se: »Jaz nesrečnež!« pogleda bojarko, ki leži na Tudorjevem truplu kakor mrtva, pogleda Karavijo, ki je po orientalski navadi na znamenje zmage ravno glavo in roke odsekal Tudorju. Spustí roke ob sebi: »O, veliki Bog! ali sem proklet!« — Zdaj jame orožje brenketati na dvoru in pred vrati. Multanje so izvedeli umor od ubojic samih, ki sta na Kirdžalija in Jordakija zvrnila uboj in divjata, naj osvetijo carjevo smrt. Bolgarski in albanski ko-

njiki pa branijo svoje vodništvo besnih maščevalcev. Jordaki prime Kirdžalija za roko: »Idiva, branimo se,« in odideta. Multanke vró v sobo groznega hudodejstva in obupljivosti, vró na pomoč bojarki in Sari Mihaeli.

Brenket, hrup, pogled na boj, to je zbudilo Kirdžalija iz omotne obupljivosti, njegovi vojščaki so v nevarnosti: kakor divji prešič ranjen plane med pse, tako je planil Kirdžali med svoje bojnike. Z grmečim glasom kriči: »Ne moríte, branite se,« — in odbija s svojo težko sabljo multanske saplje, ali je pa iz rok puli vojnikom. Tudi Jordaki se bojuje. Ko Bolgarji in Albanje zagledajo svoja vojnika, osrčijo se, ojačijo in prederó k vratom. Tu zasedeta načelnika vsak svojega konja in njuni trumi se počasi umičete po cesti v Trgovico množnim Multanom. Že so na polpota, ali razkačenih Multanov je več in več; nevarnost je že velika, življenje drago, kar se naenkrat začnó obračati Multanje in kričati: »Bisurmanje so v Piteštu!« — Kirdžali zavpije: »Nazaj!« — in Jordaki povzame njegov ukaz, in kakor sinovi iste matere, vrnete se in vrete nazaj obe vojski, ki ste se ravno kar tako ljuto borili — druga z drugo, kajti skupni sovražnik in skupna nevarnost sta najboljša posrednika slogi.

Ne vidi se še Pitešt, ali tam doli, kamor
ajdalje more oko, gonijo spahi neredne mul-
tanske trume. Nekateri popuščajo orožje, nekateri
e skrivajo v lesove in beže za goré; ni ga vod-
nika v Piteštu, da bi je zbral, da bi je vnel za
voj, Tudorjeva smrt je smrt multanske svobode.
Kirdžali pozna, da so to spahi Hadži-Ahmetovi,
idinskega paše; prišla mu je zopet Sara Miha-
la na misel: »Zdaj pride k očetu, moj sin se
omohamedani,« — in vstekla bojaželjnost se
mu je vžgala v srcu. Potem mu je šinilo zopet
glavo: »Ne ljubi me več, morda bode tam
rečnejša,« — in solza mu prisveti v oko. Zdaj
slišijo krik: »Allah! Allah! — in bolj in bolj
e bližajo množne jate spahov. Trikrat sta uda-
nila ná-nje Kirdžali in Jordaki, trikrat sta jih na-
nila, ali trikrat so ju pomožne muzulmanske čete
vahnile nazaj. Kirdžali kosí Muzulmanom glave
kakor kosec mak na rodovitni njivi, kjer je prav
gost in bohoten; ali kaj je njemu do tega? V
Pitešt pa ne more, da bi otel ženo, sina. Veže
ga načelniška dolžnost, zató mora v Trgovico.
Tudi tukaj je boj; Kiaja Mehemed in Kanimari
Sava sta napadla grški tabor, in zmaga se jima
smehlja.

Kje je Ipsylanty? Kje Kantakuzen? — Pre-
cej po prvem strelu sta zapustila grad in izgi-
nila nekam. Videli so ju, da sta odjezdila sanjat

o bodoči multanski vladi s Karavijo in z ubrajicama, ki sta bila umorila Tudorja. Sveta truma mladih Grkov hrabro bojuje, kakor bi ménila, da gledajo ná-njo maratonski junaki, vitezi, ki so pri Trmopilah vihteli orožje, in macedonski Aleksander. Slovanski kapitanje se besno boré, hrabrost je vlastitost njih rodú že od nekdej; ali Kijaja Mehemed je neomajljiv mož, korenjaške desnice, in njegovi vojščaki so hrabri kakor afrikanski levi, njegove čete množne kakor šakali na kurdistanskih stepah. Mehemed se je zaklel na proroka, da ne vtakne v nožnico svojega meča, dokler ne pokolje pasjih vpornikov, in rés je bil mož-beseda; Bog je v svojem srdcu kaznil kristijanski narod radi grešnega vodnika kristijanske vojski na čelu.

Ko sta Kirdžali in Jordaki prišla v Trgovico, takrat je že mesto in grad bil v plamenu, in ostala grška vojska je bežala pred Turki, ki so drli za njo. — Solnce je zašlo, črni oblaki so se razgrnili po nebu in dež je začel kapati. Nebo plače zarad ljudske nesreče, ali ni ga sram svojih solz, ker jih ne vidi solnce, to božje oko. Trpko preletí Kirdžali dogodke tega dne — vse, drugega za drugim. Žalostno vzdihne, spomni se na Boga, goreče pomoli, milo zajoče. Ne zadržuje gorkih solz, ni ga sram, uklonil se je Bogu, nobeno človeško oko ne vidi tega. Modrijan se po-

smehu je rahlosrčnosti in ponižnosti, pa ste vendar najgotovejša pot do božje milosti. Kirdžali prosi nebeške milosti ta pot, ali kaj porekó ljudjé, za to se ne meni ta trenotek, še na mislih mu ni to. Strastni spokorljivi duši, če vsi čutje vskipé v njej in s svojo vrelostjo zmorejo srce, taki duši je misel na Boga in molitev edina uteha.

XVIII.

Mrkla noč je; na nebu ni ne meseca ne zvezd, ni rimske ceste, ni ognjenih slopov, vse je temno in črno. Ali na zemlji ni povsod temno: dva velika ognja svetita nekoliko razdvoje kakor zemski solnci: na južni strani gorí Pitešt, na séverni pa Trgovica. Po dolinah, ob lesovih bliskeče tisoč in tisoč majhnih ognjev, kakor zvezde; ti ognji so nema znamenja, da se kličejo ž njimi razkropljeni kristijanski vojščaki. Pri Trgovici, na ravnini, blizo bukreške ceste jasno svetijo množni ognji tako, da se vidijo, kakor polumesec: to je muzulmansko šotorišče Kiaje Mehameda, Hadži-Ahmetovega tabora se pa ne vidi, ker so gore in lesovi na poti. Od vzhoda veje veter in zanaša na uho nekak glasen, pretrgan hrum; okoli se sliši konjski topot, čujejo človeški koraki, posamezni in množni — to se iščejo kristijanski vojniki. Muzulmanje s počitkom časté nočno temo;

prorok jim je ukazal: o solnčnem zahodu potaknite meče v nožnice in ne izderite jih pred vzhodom — bojni zvestaki alkoranu pa sveto spolnujejo Mohamedov zakon, razvžigajo s tem ukazom oholost orientalcem in ponašajo se: Vedel je Allah, vedel prorok, da mi nismo volki, ne razbojniki, da bi nam za zmago bilo treba temne noči na pomoč; dala sta nam jasno solnce, beli dan za pričo naše hrabrosti, naše moči.

Dragoneštu nasproti, na holmu pod hrastovim lesom, stojita Kirdžali in Jordaki in gledata na le-tó šotorišče, na žalobo kristijanske zemlje. Albanski in bolgarski konjiki, ki so se razkropili po poljih, da bi zbrali vojščake v Dragoneštu; kateri bi ne mogli priti za njimi, tistim pa, da povedó, naj se snidó v samostanu ardžiskega dvora. Jordaki je žalosten, ali vendar, nada ga ni še minila; Kirdžali pak po strastnem vshitjenju, po gorki obupljivosti, goreče koprní po boju, po osveti radi onečeščenega kristijanskega imena, in to mu nekoliko hladí dušo. Pozná se mu, da ga je spreletela neka misel: prijel je Jordakija za ramo z eno roko, z eno pa mu pokazal turški tabor: »Glej, kako vojna Kiaje Mehmeda počiva po zmagi!« Potem se je obrnil, pokazal proti Piteštu: »Tam nekje lené pa Hadži-Ahmetovi spahi,« in vzdihnil, bodi-si da se je spomnil na Saro Mihaelo, ali pa na sina. — »Čuj,

saj imava še ljudij, speči Muzulmanje naj za večno zaspé. Še pred dnem bode vse v kraju; tako pa pogineva, tudi prav, saj ne pojdeva sama na oni svet, ne pozdravi jih veliko solnčnega vzhoda jutri zjutraj ob izanu.«

Jordaki stresne z glavo: »Ko bi bila midva sama, jako rad bi sprejel tvoj nasvèt, pa sva na belu osiroteli vojski. Kaj bi pa ta začela potlej, ko bi naju smrt umorila? Naj malo polení Bismurman, nam že vzcvete še svoboda, tudi nam se bode še smejala zmaga. Zberiva vojščake obèh vojsk v samostanu ardžiškega dvora, in potlej se zméniva, kaj in kako.«

Kirdžali ni mogel nikoli zatajiti svoje nevséčnosti, če se mu je vstavil kdo; ni znal, pa mu tudi ni bilo mar, da bi bil preveril koga, in nikoli ni spremenil svojega mnenja. Ponosno in hladno je odgovoril: »Le idi tedaj v ardžiski dvor, zberi vojsko tam, Bog ti daj srečo; jaz s svojimi vojščaki pojdem v Pitešt. Morebiti se še anideva kdaj.«

Jordaki ga je nagovarjal, prav prosil ga, naj ostane, ali ni ga bilo še nikogar na svetu, da bi bil omajal tega človeka, ki je znal reči: »Jaz hočem,« in znal izvršiti, kar je hotel. Ukazal je Mihajlakiju, naj urno zbere Srbe, Bolgarje in tiste, kateri hoté iti ž njim.

V Dragoneštu se je sešlo cele kupe ljudi okoli plapolajočih ognjev in molčè stojé okoli njih, kakor navadno tepena vojska. Spogledujejo se vsi, kateri so že tù, in ti, kateri še prihajajo, ali nikdo se ne upa vprašati nikogar, kje je ta ali ta tovariš, prijatelj ali sorodnik, ker ko bi to vpraševali, morali bi povedati, kje so jih pustili, kje so bili sami, morali bi se sami zatožiti, kaj so storili ta dan, vojščak pa ne pové rad, da je pobegnil z borišča. Tudi ne brenkečejo z orožjem, ker sleherni brenket z ostrim jeklom bi jim bilo trpko očitanje, zakaj so onečastili hrabrost; ne potičejo se po vasi, sram jih je, zató se ne čéjo pokazati starcem, ni ženstvu, da bi jih ne vpraševali: »Od kod ste prišli? kje je sovražnik?« Ne jed, ne počitek jim ni na misli; ko žalost morí dušo, ko jo bridkosti obhajajo, tačas telesa ne posiliš lahko z jedjo, ne zaziblješ ga kmalo v spanje. Oj, po zmagi vojska ni taka! Tačas vsak vojniki vrišče in brenkeče z orožjem, in če tudi ni junaško sukal roke na bojišču, pa z jezikom junakuje v taborju pri ognju.

Že so dobili glas, da sta Ipsylanty in Kantakuzen z vso svojo pribočno vojsko pobegnili čez erdeljsko mejo k avstrijskemu cesarju. Vojniki so hladno sprejeli to vést; teh vodnikov niso videli nikoli na nobenem bojišču, zató ju poznajo le po imenu. Jordaki je prišel in začel

ukazovati. Vsi ga slušajo, in zahvaljujejo se mu, da je sprejel načelništvo; zopet jim je nada oživel v srcih. Če vojska nima vodnika, razprši se in razgubi, kakor roj bučel brez matice; zato časté in slušajo načelnika, ki je popelje na vojsko, Ali vsak si misli: tudi jaz bi jim bil lahko načelnik, tudi jaz imam hrabro srce, in bojna usoda je v božjih rokah, ali kdor po nesrečni bitvi zbira vojsko in obeta vojščakom: »Jaz vam bodem načelnik,« temu dajó hvalo, kajti malokdo je rad vojvoda ob nesreči.

Mihajlaki ima že tri sto Srbov zbranih, na čelu jim je Bešerevič, sto bolgarskih konjikov — ostanek izbornega Miloševega konjištva, sto Grkov svete trume, in načelnika sta jim Kantagoni in Safianos, ki hočeta s Kirdžalijem iti v boj. — Po stranskih potih gredó v Pitešt, trava — rosna šumí pod nogami; konji cenkljajo z uzdami, časi pa časi hrkajo, časi otresajo roso, in konjiki molčé zmerom. Zavili so naravnost k piteškem pogorišču; vse tiho je na široko okoli njih, le kedar jezdijo okrog kake gore, skozi kak les pišče veter, kakor bi se hudobni duh gnal po zraku; ali kedar pridejo h kakemu potoku, droben dež gluho plivka v vodo, kakor bi šepetal in molil. Ljudjé se nekateri potičejo po polju, ali zaslišali so množno vojsko in bežé, ker ne morejo spoznati v nočni temi, ali je sovražnik to

ali domača vojska. Življenje jim je drago, zatoorej legajo nekateri na zemljo, nekateri se pa skrivajo za drevesa in namiroma stojé kakor debla, nepremakljivo ležé, kakor zemlja; zverí je preplašil boj po dnevi, in razbežale so v daljne lesove. — Kirdžali jezdi naprej in vpira očí v požar. Krči se mu srce. Ni mu duša okamenela v grehu, tudi nima srca gluhega, ni oglušelo čutu — njegovemu glasu. Kedar mu strasti obvladajo čute, podobne so oblaku ob vročini poleti. Tačas oblak vse drugo na drugo kreše blisk, proži grom, kmalo na to začne pa bridko jokati, in gost dež, goste solze se utrinjajo iz njega radi nesreče, ki jo je prizadel v svoji jezi. Kirdžali se izpoveduje sam sebi in premišlja: »O veliki Bog! ti vidiš, jaz sem nedolžen, zaslonil bi ga bil z lastnimi prsi, bojarka pa meni, da sem jej jaz umoril sina, in zdaj me kolne zató; in ona,« še v mislih neče imenovati Sare Mihaele, »ljubila ga je!« zopet mu je začela strast besiti v duši. V tem prijezdi Mihajlaki, rad bi se nekaj pogovoril ž njim, ali Kirdžalijev konj je zadel na kremen s podkvami in vkresal gost ogenj, in ko švrkajo iskre, vidi Arnavt, kako grozno obličje ima Kirdžali; zató se je zbal Mihajlaki, noče pretrgati vodnikovega molčanja. — Že imajo Pitešt pred seboj; Kirdžali gleda okrog, ali nikjer ne gorí ogenj v taborju, le mesto še tli, pa tudi

pojemlje že. Ali v mestu počivajo Muzulmanje, ali je pred dnem pogasnil ogenj v taborju? — Dvigne oči proti nebu, in gotovo je z neba milost božja posijala na-nj, kajti neki neznan glas mu šepeče na uho: Saj ti je zvésta, saj ni ljubila nikogar drugega nego tebe. Posvetila mu je v srce sladka nada: morebiti še vidim ženo in sina, in to nado si razgreva sam. Vse jej razodenem, poprosim jo, naj mi ne zameri, saj pozabi vse, saj me ljubi. — Vstavi vojsko in pogleda po okolici. Nikjer ne sveti ogenj, le v mestu malo po malo umira požar, in tam pa tam kak plamen vsplapolá in blede posveti med gostim dimom. Že se daní, na vzhodu se sivé oblaki in malo po malo, prav počasi svetloba temo briše z neba. — Kirdžali jezdi s svojo vojsko naravnost v mesto, nekoliko konjиков je poslal pa na desno in na levo, da poiščejo muzulmanski tabor in rekel jim, da se zopet snidó pred mestom. Urno so se razkropili konjiki in bodejo konje; dolgo doní zemlja pod mnogimi urnimi kopiti, — znamenje, kako naglo so izvršili poveljnikov ukaz. Vojska prijezdi pred mesto in se vstavi. Kirdžali na čelu nekoliko konjikom jezdi na pogorišče. Od kraja se jim dim kadí v oči in zapira sapo, ali to je nehalo, prsi jim zopet dišejo, oči gledajo: oglje žari, plamenci pojemljejo, kadé se ogorki neizgorelih hiš, in nikjer ni ne žive

duše. Kirdžali prijezdi na mesto, kjer je še včeraj stal Beli dvor, tam je že vse izgorelo in stlelo še kadí se ne več. Na dvorišču je polno opaljenih kostí, okoli pa drugačna opaljenina; ali je ogorela obleka to, ali so pa obžgana človeška trupla. Kirdžali gleda okoli sebe, nekaj išče, razjaha konja, skloni se bled in vzdigne v roki nekaj: zdí se mu, da je to drobna kost sinova. Omedlí, stresnejo se mu roke, s poslednjo močjó prelomi to kost — to je kos lesa. »Hvala ti, véliki Bog!« in spusti les na tla, ali tako mu je ta boleost očetovskega čuta prevzela srce, da se je naslonil nazaj na hrbet konju in zamotala mu duša v čudne misli.

V tem prijezdi Mihajlaki: »Ban!«

Kirdžali se zbudí: »Kaj bi rad?«

»Multanje pravijo, ko je Hadžil-Ahmet oplenil in zapalil mesto, dá je precej včeraj, še pred solnčnim zahodom, s plenom in zalotenci odšel proti Balkanu.«

Kirdžali že sedí zopet na konju: »Tudi mi pojdemo za njimi, ne uidejo nam« — in v skok jezdi z žalostnega pogorišča.

Na nebu se je že razdanilo in tudi na zemlji se vidi. Pri Kirdžalijevi trumi stoji kup Multanov in nekaj pripovedajo; ali ko zagledajo jezdeca na črnem konju, pobegnejo, in beže in kričé po polju. »Ta je umoril našega gospodarja!«

Bolgarji zasedó konje, da bi vdrlí za temi ljudmí, ná dolže načelníka, da je ubojíca, ali Kirdžali krikné: »S konj! pustíte jih na miru,« — in odjezdi na stran: »Ljudjé bežé pred menoj! Res je že na tem svetu božja kazen. Hussejn, hrazraški bivalci, to je za vas;« — in potegnil je konja, da se je postavil po koncu, ravno kakor lop.

Mihajlaki prijezdi k njemu: »Ban, kam pojdemo?«

»Kamor popeljejo moje oči, tje pojedete vi.«

Mihajlaki povzame s pokornim glasom: Kirdžali, tvoj najvernejši sluga, najzvestejši prijatelj govóri s teboj. Tebi se senja o nekovi sreči, in motíš se ž njo, pa ni vredna, da sè.«

»O kaki sreči, in zakaj ni vredna tega?«

»Zató, ker ni, ti iščeš ženo, pa ti je nezvesta.«

Kirdžali je že zaiskril z očmí in zgrabil za namokres: »Pes — prokleti, nezvesta!« —

Mihajlaki odpre kaftan na prséh: »Ná! ustrelí me, jaz tebe gorkejše ljubim nego svoje življenje, jaz ti hočem vse povedati, po pravíci, kar sem videl sam.«

Kirdžali mine jeza, povesi roko in temno vpré očí v tla: »Govóri, jaz bodem poslušal, ne las ti ne pade z glave.«

Mihajlaki začne pripovedati, kaj je videl v rudniškem gradu, ko je bil prvokrat prišel k Mihaelu loš-Obrenoviću; kolne se na bojno arnavško slavo, da je res videl, kako sta si Sara Mihaelova in Tudor stisnila roki, kako je rdečica oblila oba. Na smrt obsojeni zločinec ne posluša sodnjega določila s tako bolestjo, s kakoršno Kirdžali Mihajlakija: hudodejniku končajo življenje in vse kar neha z življenjem vred, Kirdžali pa še živi ali ž njim vred tudi onesrečena ljubezen, izdana zvestost, krvava obupljivost, in njegova in njegovega otroka nečast. Kmalu je bled, kmalu rdeč, izpregovori pa ne besede. Mihajlakiju pleše oko po njegovem obličju. Arnavt meni: dovršil sem vse. Povedal je, kar mu je bilo na srcu. Kirdžali pa le molči. Arnavt se vnovič drzne ter pretrga molčanje: Nikar naj te ne grize, vodnik! z ljubeznijo nisi srečen, ali bojna slava ti bode zvesta; vrni se nazaj na gore, tamkaj so najini ljudje, morebiti dočakava boljšega trenutka; pozabi na nezvestnico in preskrbi sinu bogastvo, saj ga najdeš — gotovo.«

Vidi se, da so te besede razburile Kirdžaljev ponos, kajti povzdignil je čelo, zabliskal z očmi: »Jaz razbojnik! ne, nikoli! Mojemu otroku je treba slave; ali naj bode imel slavo, ime, bogastvo, ali pa izvedel kdaj mojo smrt. Mihajlaki, vojska naj zasede konje, pojdemo.«

Arnavt ni zinil ne besede, ampak precej je odjezdil izvršit ukaz. Kapitan dobro vé, da ni arno jezika brusiti, kedar ban kaj ukaže; lahko za odgovor dobila bridka sablja ali pa svinčenka. Enkrat se zamisli Kirdžali: »Da bi pozabil ná-njo! Tako sem jo ljubil, tako jo ljubim še danaj! Izdali so me; pa bi jim bil žrtvoval življenje. O, človeški rod! — Trpko mu je srce, pogleda v nebo: »Bog, ti me hudo kaznuješ, pa kaj sem velik grešnik. O sin moj! o moje leško me! kaj se zgodi z vama?« — in s tem dvojnim spominom se je vnovič dotaknil svojega zapalega ponosa. Mahne z roko: »Jaz hočem biti bolgarski car,« obrne konja, in zdirja za vojsko.

Vstalo je solnce in veličastno sije; ponos toluje Kirdžaliju na visokem čelu, in grozen ogenj se mu utrinja iz oči. Veselé se gore in esovi, veselé doline, ki gledajo v obličje jasnemu polncu. Srca in obrazi so se osmelili bolgarskim konjikom, pešcem Srbom in Grkom, ker vidijo naškega vodnika na čelu. Tiči se vzdigajo k polncu, plahutajo s perutnicami in radostno žvrzolé; tudi vojska gre za svojim načelnikom proti vrhodu — čilo ali tiho. Prišli so na bukreško cesto, Kirdžali se ustavi, pogleda po vojski in urno obrne konja, kakor bi bil zagledal vraga, zakrije z burko obraz na bukreški strani in jezdi naravnost na fokšansko cesto. Spomnil se je na

Saro Mihaelo, toda brani se temu spominu, ali zastonj: ljubezni ne nosiš na rokah, pa se je tudi z rokami ne ubraniš, ljubezen vlada s čutjem srce in dušo, in svoje vlade ne prepusti precej človeku, temuč na vso moč se borí z njegovo voljo in skoro vselej jo zmore. Vedno naprejš gredó proti Fokšanom; Mihajlaki nič ne vé, kam jo vodi načelnik, pa saj vojakom je malo mar to, kam jih popelje. Samo Kirdžali premišlja: »K Prutu pojdem, Muzulmanje bodo menili, da sem šel prosit belega carja, naj me zavaruje in nehali bodo stražiti Donavo. Stara ljubljenska! slovanska reka!*), še enkrat me preneseš na svojem hrbtu. S krvjó za bolgarsko svobodo, za Kriščevo vero, hočem odmiti silistrijsko morijo.« — Zdí se mu, da je potomec kakega leškega kneza, že bolgarski car. Ošabnež, le moti se s temi sanjami, ne mara bodeš še gorko jokal kdaj zató, kajti vedi, Bog ne dá vsakomur, da bi bil Miloš.

Tri dni in tri noči gredó zmerom naprejš ali od nikoder ni Turka za njimi; še le četrtri dan, ko so prebredli Seret, se prikažejo od belega Ribnika cele kupe spahov. Kirdžali je z bolgarskimi konjiki pahne nazaj, ali nove jate s topovi se priženó od Adžuda — Kirdžali zgrabi

*) Stara Donava, slovanska reka. V srbskih, bolgarskih in sedmograških pesmih je Donava slovanska reka, kakor v ukrajinskih Dnjeperkozaška in pri Krakovu Visla poljska reka.

tudi te in zadržuje nekoliko časa. Toda večja in večja se muzulmanska vojska, in kristijanski vojščaki se pomičejo k Prutu. Onstran besarabske reke so na slopéh dvoglavi orli, to pomenja državo belega carja, in ob reki so Skulane, kakor kak venec; hiše so bele, strehe črne. Besarabje in moskovski vojaki so prišli na obalo in gledajo ta boj kakor, kako zanimivo gledališče, na pomoč pa nočejo bratom kristijanom. Kirdžali je steknil ostanke nekih starih okopov, in tù sklene braniti se do noči, po noči pa z božjo pomočjó pretleči k Dónavi. Kakor ribolovke nad ribnikom, ali kakor komarji nad močvirjem, tako rojé Muzulmanje, kričé: »Allah! Allah!« in streljajo s puškami, zažigajo topove, k razvaljenim okopom pa se bojé, ker za njimi se branijo hrabri vojščaki. V kristijanski vojski je še le nekoliko mrtvih. Muzulmanov pa že vse polno leží po borišču, kajti kdorkoli se približa okopom, ne ostane živ; kristijanje znajo izborno meriti in streljati; kakor za stavo, tako zadajajo smrt njihove kroglje. Osem ur že traja krvava bitva, ali z onstran reke dajó le s krikom hvalo kristijanski hrabrosti. V tem se po cesti od Barlata prikaže velika truma konjikov. Spredaj jezdi rijavca lep jezdec, za tem polkom idó drugi polki, in vsi so oboroženi s kopjem. To niso spahi, niti albanski konjiki, straža muzulmanskih paš, to je slovansko

pleme, to so sinovi Zaporožci. Kirdžali jih je spoznal: Ti so Slovani, jaz sem tudi slovankega rodù: to so kristijani, mi smo tudi kristijani, pa se udarimo zdaj. Prišla sta mu na misel Sara Mihaela in sin: »Nezvestnica! jaz ti odpuščam; sin moj, bodi srečen!« — Obrne se k svojim vojščakom, razvedrí se mu čelo, smeh preletí obličje: »Le hrabro! Ne streljajte, predno vam ne dam znamenja.« — Zdaj ukaže bolgarskim konjikom s konj, naj se razvrsté, sam je pa tudi razjahal konja.

Polk Zaporožcev dirja nasproti, ali molčé; spahi so jim stopili s pota, stojé na strani in gledajo, kaj bode to. Zaporožci ne kričé: ne upajo se na pomoč klicati Boga, ki so ga klicali njihovi davni pradedje, Allaha klicati jih je pa sram. Že so pred okopi. Kirdžali krikne: »Ustrelite!« Srbi ustrelé in kakih dvajset Zaporožcev se zvalí s konj, drugi v skoku planejo čez prekope in že divjajo s kopjem med srbskimi vrstami. Začnó bojevati drug z drugim, mahajo s smrtnim orožjem, koljejo in sekajo kakor besni biki, trgajo kakor vstekli psi. Kirdžali kričí, razvnema boj, kosí z bridkim mečem roke — noge sovražniku, glave konjem. Šest ran ima že, kri kipi iz njih, ali ne omore mu roka, ne otrpne srce, bolj in bolj mu gorí duša. Kakor peklenšček, tako téka po bojišču in velevspešno zadaja

smrt okoli sebe. Tudi njegova vojska bojuje. Kantagonija je ataman podrl s sabljo, Safianosa je zadelo kopje, sam si ga je porinil pa še globočje, da bi dosegel z mečem sovražnikov vrat; oba sta se zavalila na zemljo in umrla v tem objetju. Bešerević skuplja svoje bojnike, in Mihajlaki zmerom bojuje pri Kirdžaliju; rad bi s svojimi prsi vjel vsak mahljej, kateri je namenjen njemu. Ali že so Zaporožci kristijansko vojsko pehnili od okopov in zdaj jo tirajo k Prutu. A zakaj se je zaporoški vodja na svojem rijavcu tako razsrdil, ko je zagledal Kirdžalija? »Ha, vendar sem te zalótil, pasjaduša!« — in plane k njemu na konju. Kirdžali spozná atamana Nečaja, in prišla mu je na misel Hrazgrada. Z mečem hoče splašiti konja in mahniti atamana, ali konj se ogne in ataman tako silno sune Kirdžalija v prsi, da se je na zemljo zvalil Bolgar: »Branite se!« Mihajlaki je že sam večkrat ranjen, ali vendar vzdigne Kirdžalija v naročje, ostala vojska pa zaslanja načelnika s svojimi prsi, in Arnavt, kakor srbska pestunja, prenese ga čez Prut, položi na trato, in sam je padel — omedlel. Odtekla mu je kri, opešale so mu moči, in umrl je, ne razbojnik, temuč junak, zvest kapitan, ki je s svojim življenjem zavaroval življenje vodniku.

Nehala je bitva. — Ko Kirdžalija obsije

zopet zavest, ozré se, kje je. Tù vidi okoli sebe le še kakih dvajset svojih vojščakov, ranjenih, neoboroženih; vidi radovedne Besarabe in vojnike belega carja. Pogleda na stran: tam leži Mihajlaki mrtev. Hoče vstati, ali ne more; sune kapi-tanovo truplo: »Mihajlaki!« — Nekdo izmed pričujočih izpregovori: »Ne živí več.« Žalosten pogleda Kirdžali in s pretrganim glasom povzame: »Ti samo si bil moj prijatelj, ali tudi tebe nimam več! — Žena!« — stresne se. »Sin! — tedaj vaju ne vidim nikoli več. Slava, mogočnost — kam ste zginili?« in zameži, da bi zatajil solze, ali siloma so se mu vdrle, in vsem je tesno, mnogi imajo oči solzne, na čast njegovi bolesti. Vzdignejo ga na nosilo in odnesó v Skulane.

Ne daleč od bojišča so Zaporožci zanetili velik ogenj in posedli okoli njega. Tù jedó, pijó, tù se razgovarjajo in pojó ukrajinske dumke, kakor so jih davne, srečne poljske čase na Siču. Ali se je morebiti gospod ataman, kakor je bilo to nekdej, vzdignil na povelje kraljeve milosti, na klic ljudovlade, na poziv njenega starešinstva, vzdignil z junaki opustošit bisurmanski svet ali natleč neverske Tatarje? O ne! — Prelivali so danes kristijansko kri, in da-si zmagovito, vendar se žalostno ozirajo proti Ukrajini in žalostno por-menjajo: »Poljska nima več kralja, ljudovladi je nered zavzdal. O, ko bi nam Bog pustil vrniti

se na Dnjeper, v očitno Zaporožje, ko bi vendar doživeli kralja na Poljski in ljudovlado mogočno, kakoršno so imeli naši pradedje, in da bi po naši, po zaporoški navadi zaplesali časi s sovražniki matere Poljske, njej na čast, sebi na slavo.« — Hrabri vojščaki, da-si v bisurmanskih turbanih, vendar kristijanski molijo Boga in prosijo, da bi vresničil vroče želje njihovih src. Malo na strani sedí stari ataman Nečaj, in poleg njega asavula Bogdan. Sedemdesetletni ataman gladi poljsko karabalo, svojo staro, verno tovaršico. O, ko bi imela jezik ta sablja, povedala bi od kraja do konca vse atamanovo življenje, kajti od svojega petnajstega leta je nikoli ni odpasal Nečaj, in kako jo je vihtel, to vé Bog, to vedó bratje Zaporožci in sovražniki. — »Ha, plačali smo jim, menda jih ni mnogo pribežalo k Moskvičanom. Srečni, če ne verjemó Rusom. Ali ta pès Kirdžali mi je prišel na oči, ta tudi ne vstane od smrti. Naj Moskvičanje razkopljejo, ali pa krokarji in psi raztrgajo njegovo truplo, to je meni vse eno, da le na svetu ne bode več tega prokletega psa.«

Asavula zaviše brke: »Oče ataman! zakaj se ti je pa zameril ta človek, saj ga ni bilo nikoli med nami? tudi je še premlad, da bi bil zalezoval tvoje dekcle, in rijavca ti tudi ni skrivaj odpeljal.«

»Ali pomniš Kordakija?«

»Pomnim tega Arnavta, ki so ga vragovi vzeli v Izmajlovu. Kirdžali ni bil njegov sin, ne brat. Arnavt je bil ostuden, kakoršen je pogan, pa zal mladenič, zakaj ni bil kozak?«

Ataman nagubi čelo: »Kozak, smrt mu!« — zagodrnja nekaj v brado; ali kakor je kazno, prišlo mu je na misel, da bi Bogdanu povedal rad nekaj, kar je skrival dozdej; pogladi brke z dlanjo: »Ali pomniš tega psa, ki je bil pri Kordakiju?«

»Pomnim, to je bil Bolgar Ilvandži. Ta je imel zlata toliko, kolikor ga ima tatarski kam, ali sejaj ga je tako, kakor kak poljski plemenitaš.«

»Resnica, in to je bila ravno nesreča. Ti dobro pomniš našega brata Tetero, kaj ne?« stresne z glavo ataman in vzdihne.

Bogdan mu gleda v oči: »Kakor bi ga bil danes videl, tako mi je v spominu Tetera; ali kaj se je zgodilo ž njim, tega ne vém dobro.«

Nečaj se prekriža: »Večni mir njegovi duši! Takih mož ni več na svetu: na konju, s sabljo v roki, pri čaši, pri dekletu, povsod je bil mož, zarés poljski plemenitaš! Pa je bil tudi rés plemenit, iz starega rodú, zapisal se je Zaporožcem v imenik, in od najmlajših let sva bila skupaj v Nekrasinem kurenu na Ukrajini. Ti si bil tačas še deček — ali ne pripovem ti, kako smo se boje-

vali za mater Poljsko, kako smo prišli čez Dónavo, kako je umrl naš oče ataman Nekresa, — zdaj staremu Nečajju žalost zapre glas, Bogdan plače, in s trenutji svetega molčanja častita spomin na rajnkega atamana. Nečaj se oddahne: »Ne tuli stari, da še jaz ne začnem jokati, z jokom ne vzbudiva mrtvega očeta v grobu, poslušaj raje dalje o Teteri . . .« — Glas se mu trese od na pol zadušenega ihtenja, ali ne pusti več solze v oko: »Ni bilo vojske z Moskvo, sultan ni potreboval naše službe, torej sem šel s Tetero pogledat bolgarsko krajino, in kar je rado na takih potih, prišla sva vseskozi, zdaj tù, zdaj tam, pod kako gostoljubno streho. Nekega dne sva prišla k bolgarskemu knezu Ivanu Striboži. Častitljivo, slovanski sprejel naju je knez; tako sem jedel in pil, da sem se spomnil na Poljsko. Tetera se je zagledal v kneževo hčer, bistro, ljubeznjivo kakor je bezgovo cvetje, in rdeča, kakor jagoda, oči črne, bliščeče kakor dve zvezdi; ko je zapletla kite, vili so se jej črni lasjé do ledij; rasti je bila krasne, brhke kakor kaka Poljka. Človek se je rés lahko zaljubil vá-njo, besed je bila sladkih kakor med, in ljuba tako, kakor mačica. Ali bil je tam tudi ta pasji sin Ilvandži, knežev rejenc, bajè da sin nekega kneza, toda kaj vruga smo se menili takrat za tega golobradca. Tetera je kar na ravnost razodel knezu, da bi

njegovo hčer rad za ženo, knez mu jo je pa dal. Ženitba je bila hrumna; po svatbi je Tetera na Črno vodo odšel s svojo ženo, jaz sem se vrnil pa v Babadadž, takrat sem v službo vzel tega potepenca, Albana Kordakija. Šest mesecev potem je prišel Ilvandži — saj véš, kako smo ga sprejeli. Štiri tedne je pil in jedel zastonj pri nas, potem mi je pa povedal, da bi šel rad na Črno vodo k Teteri; dal sem mu Kordakija na pot; da bi mi bil vendar jezik otrpnil poprej in poveljništvo ne bilo več moje. Čez dvanajst ur sem sam odjezdil za njima, in na potu mi je vse prorokovalo nesrečo; zajci so tekali pred menoj čez pota, krokarji so krokali na levi, volka ali srake pa ni bilo nikjer nobene. Prijezdil sem pred Teterin dom, — ali vse tiho, vrata na dvorišče so odprta, in v hišo tudi, na stežaj. Stopim noter — truplo vernega Kozaka v veži! Mraz mi je spreletel kosti. Stopim v Teterino sobo. Tetera leži na postelji krvav. Še je živel; poznal me je; pojecljal je z umirajočim glasom: »Ilvandži je ubojica, in ona . . .« Potlej je še nekaj nerazumljivo govoril, na zadnje povzdignil glas: »Osveti me, kri za kri!« — in izdihnil je dušo. Prisegel sem na njegovo truplo, da osvetim smrt. Začnem iskati Teterinih služabnikov, ali vseh sedem je bilo umorjenih. Cele tri mesece sem s svojimi junaki stikal za njima po vsem padišahovem

svetu, ali nikjer ni bilo ni sluha, ni duha. Knez Striboža je obupal in umrl; ta hči je bila njegova edinka. Cez več let pozneje sem šele izvedel v Izmajlovu Kordakijevo smrt in za tega Kirdžalija. Saj še pomniš Hrazgrado; takrat bi ga bil ubil — prav gotovo, ali ni bil oborožen, Zaporožec se pa ne dotakne nikogar, kdor ni v orožju. Pozneje mi je Hakim povedal nekoliko v Kirdžaliju, kolikor je vedel sam. Jaz sem bil v Silistriji; videl sem tamkaj nekega človeka, ki je preživel strašno kugo, ta je poznal Kirdžalijevo mater: njen oče je bil knez, porodila je sina in umrla v veliki nadlogi. Videl sem Ilvandžija o neki priliki, ali samo enkrat, in ne vém, kam se je izgubil. Očeta nisem mogel stakniti, zato sem se osvetil pa sinu, kri za kri!« — Zdaj je prenehal Nečaj, zamislil se, čez nekoliko časa pa zopet začel na dalje: »Če me je pa ogoljufal meč, da se še vzliže ta pès, poskrbi pa Kiaja Mehemed zá-nj, Moskvičanje mu ga gotovo izdadé, zarad enega človeka ne bodo hoteli vojske, za kri treba krvi.« — In kakor bi se bil ohladil z osveto, legel je na burko; tudi asavula se je stegnil in začel premišljati. Ogenj je pogasnil, in Zaporožci so pogleli spat; malo po malo umira žrjavica; Zaporožcem se pa sanjá o Ukrajini, o materi Poljski.

Kirdžali je v kišenjevskem samostanu dobil

zavetje; usmiljeni menihi mu skrbno strežejo in po noči in po dnevi čujejo pri njem. Vestno skrbé za-nj, po zakonu kristijanske vere; v srcih jim gorí kristijanska usmiljenost, na obličjih pa sije znamenje kristijanske ponižnosti. Pobožni oče Pavel, prvostojnik samostanu, skrbi za Kirdžalija tako, kakor mati skrbi za bolnega otroka. Menihi pripovedajo drug drugemu, ko je prvostojnik ogledoval rano Kirdžaliju na prsih, da je obledel, jokal, poljubljal obraz matere božje in hvalil jo, ker je otela življenje kristijanu. Nikoli nikamor se ne gane od bolnika, sam mu devlje mazilo na rano, sam daje zdravilo in uteho lije v srce. Oče Pavel je bil žrtvodaten mož, vsakemu bolniku je bil na pomoč precej, nikoli ni bilo treba dvakrat poprositi ga, dosti mu je bila beseda: »Trpím,« — in že je skrbel za pomoč; ali nikoli ga nihče ni videl tako skrbnega. Poprej je oče dovršil svoj prvostojniški opravek, potlej je pa molil po noči in po dnevi, užival le malo, spal tudi malo, a zdaj je zmerom pri Kirdžaliju, časi zamudí celó molitev. Menihi opazujejo: Oče prvostojnik je tako skrben za zdravje brambovcu kristijanske vere; morebiti je Kirdžali njegov krajan, oče Pavel je od nekod iz daljnih slovan-skih krajev.

Preteklo je deset dnij po skulanskem boju; Kirdžaliju so se zacelile rane, in zopet se je

ojačil; ranjeno srce mu pa le ne ozdravi in duša ni ne trenotek pokojna. Moli, poslušaj očeta Pavla, ki ga teši, željno poslušaj njegove besede, kajti velečastiti duhoven mu je nekako neumljivo očaral dušo: prvič je ta pot spoznal ošabni Bolgar, da ni sam svoj gospod na tem svetu. Oče Pavel ga opominja: »Bog nam odpušča, tudi mi moramo prizanašati bližnjemu.« Kirdžali moli za Tudorjevo dušo, in rad bi se precej pred noge zgrudil Sari Mihaeli in poprosil je, naj ne zameri, bojarki pa razodel vse. Natihoma misli sam z-a-se: »Saj mi odpustite, in ti moj sin, ljubi svojega očeta, ali ne postani tak, kakoršen je on.«

Popoldne, na večer, Kirdžali in oče Pavel sedita na kameneni klopi pred samostanom. Solnce se ravno pelje v zatop. Njegovo obličje, jasno a ne ognjeno več, poslavlja se z zadnjimi pogledi od trudne zemlje in od vseh božjih stvari. Živina gré s stepe domú, daleč tam še. Nad jezerom vse križem letajo lastovice: ali zdaj se zberó, počvrčé, kakor bi si povedale brž kako skrivnost, in se zopet razleté. Po drevju, po grmovju, po strehah pojó razni ptiči vsak svojo pesem, kakor bi se menili in pravili, kaj je kateri doživel po dnevu. Ljudjé kupoma idó s polja, z dela, in razodevljejo svoje misli drug drugemu, svoje dogodke, nemara celó svoje čute. Zdí se človeku, da vsa narava glasno opominja trpina:

odpri svoje srce bližnjemu, laže trpi človek nadloge, če mu Bog pošlje zvestega prijatelja; išči in najdeš. Kirdžali čuti to potrebo sam ob sebi, in vse svoje življenje pripoveduje očetu Pavlu. Prvostojnik ni črhnil ne besede nikoli, da bi rad izvedel Kirdžalijeve skrivnosti, ali ker mu jih je začel sam razodevati, posluša ga kakor spovednik spovedanca, kakor kristijan besede sv. evangelija. Radovedno je nastavil uho, da bi ne preslišal ne besede. Kmalu je bled, kmalu rdeč, kmalo joče in vzdih, častitljivi duhoven čuti trpljenje svojega brata. Kirdžali je povedal vse; prvostojniku se roke tresó, objame Bolgarja, stisne ga in pritiska k prsim, z onemoglim glasom mu odvrne: »Sin, Bog odpusti rad največjemu grešniku, tudi tebi prizanese. Sin, upaj v Boga, nesreča te mine.« — Komaj je izgovoril te besede, zazvoné poštni zvončki, zaškripljejo kolesa, in začula sta konjski topot: to je kapitan, kišenjevski izpravnik, s seboj ima moskovske vojščake na konjih,

Oče Pavel in Kirdžali sta ginjena, oba se kopljeta v solzah; kapitan izpravnik stopi iz voza in vpraša: »Oče prvostojnik, kako se imate? Tukaj imate Kirdžalija, tistega Bolgarja, kaj ne?«

Kirdžali vstane, in predno je oče Pavel odprl usta, Bolgar ponosno pogleda izpravnika: »Jaz sem Kirdžali, kaj hočete od mene?«

Izpravnik se posmehne: »Odpravi se na pot, tiček, da se opravičiš Turkom za svoje stare pregrehe.«

»Kdo si pa ti?« Jaz sem prišel gostoljubosti iskat k vam, krivice vam nisem prizadel nikakoršne.«

Izpravnik se obrne k vojščakom: »Vklenite ga. Kako je ošaben, glejte si no!« — Vojščaki zgrabijo Kirdžalija. Bolgar zavpije: »Ničemniki!« — in ne brani se jim.

Oče Pavel pade na kolena pred izpravnika: »Zaklinjam te, pusti ga, ima ženo, otroka . . .«

Starček se trese, izpravnik ga vzdigne, potegne iz žepa ukaz in pokaže: »Tako je zapovedano, tako se mora zgoditi; to je hosudarjevo povelje. Oče, jaz ne morem drugače.«

Kirdžali, že vklenjen, vsklikne: »Oče, ne prosi jih,« — poklekne in verige zarožljajo. Izpravnik in vojščaki skočijo na stran, Kirdžali zaničljivo pogleda ná-nje in obrne se k prvostojniku: »Daj mi blagoslov, oče!«

Oče Pavel začne ihteti: »Blagoslavljam te v imenu božjem« in dostavi: »Jaz pojdem zá-te prosit Muzulmanov, tudi Mohamedanje imajo srca,« — objame Kirdžalija, poljubi ga na čelo in pokropi mu lase s solzami. Kirdžali poljubi starčku roke: »Zdrav, oče, moli časi zá-me!« — pogleda na vojščake in stresne verige: »Ne

bojte se, saj nimam ni meča ni svobodnih rok,« in sam je stopil na voz, trije vojščaki so sedli pa k njemu. Kirdžali vsikrikne: «Naprej!» — poštar požene konja, in voz se je odpeljal po cesti v Skulane.

XIX.

Na tem božjem svetu se čudno godí vse; kar je danes, to vedó ljudjé, ali kaj bode jutri, tega ne ugame nihče. Ko bi se prav v glavi kakega posvetnega modrijana postokratil razum, vendar bi ne uganil najbližje bodočnosti ne: sveta ni ustvarila človeška moč, in človeška glava ne izmodrí, kaj učini Bog, stvarnik. — Pred nekoliko dnevi so kristijanski praporji plapolali v Jašu, kristijanje so se motili, da so zmogli, zdaj pa mohamedanski polmeseci bliskečejo v krasnem mestu, bunčuki (konjski repi) vijó se v vetru, Muzulmanje so divji in bahajo se z zmago. Pred nekoliko dnevi je multanski gospodar gostil grške sinove v hospodarskem gradu, ali zdaj paša Kiaja Mehemed, trolepec, seraskér podonavskih krajin streže iz tega gradú kristijanom, toda ne s pojedinami, ampak kaznuje jih, gostí s sužnjostjo in smrtjo. Kdo bi bil uganil, da se to tako predrugači? — Pa to: Kiaja Mehemed, sultanov ljubljencek, kar je prišel čez Dónavo, ni ukazal

še nič drugega nego: morite ljudi, požigajte mesta in sela, pokončujte imenja, in gluh prošnjam starega Hadži-Ahmeta, ne pusti življenja nobenemu kristijanskemu jetniku, sèm-le nekoliko dni je pa milosrčen, omečil se je, dragi ste mu besedi: »Odpuščam mu.« Celó Hadži-Ahmet, nekđaj Mehemedov varuh, zdaj po čudnih zménah, pa njegov podvodja, še ta omenja: »Seraskér preveč prizanaša kristijanom.« — A kdo bi bil mislil na to, da Hadži-Ahmet priburi v Pitešt, zmore sovražnika, ter otme hčer tako dolgo časa osiročenemu očetu, da očetovska ljubezen tako obvlada seraskérju srce, da zaduši divjost in kurost, prirojena čuta ošabnemu Muzulmanu? — Nihče ni vedel, da se tako steče to, ali vendar je, in tako se zmerom godí na tem božjem svetu.

Kjaja Mehemed je dobil nazaj svojo hčer. Ko je Sara Mihaela prišla iz Bukreša v Jaš, menili so na seraskérjevem dvoru da jo Mehemed sprejme z groznimi očitki očetovskega srdú, ne mara z neomajljivo jezo razžaljenega ponosa, ker je oskrunila muzulmansko vero, onečastila svoj glavni rod. Stari skopljenec Hakim vsak trenotek čaka hudega ukaza, naj pripravi usnjat meh za potomca Kirdžalija, konopno vrv za Zulmin vrat; ali vsem na čudo — leta, grenko in dolgo trpljenje, hčerina lahkomišljenost, nehvaležnost, vse

to ni umorilo divjemu paši očetovske ljubezni; s solzami in objemi je sprejel hčer, dragi spomin, zaklad svoje ljubezni, na veke nepozabljene ljubimke, rajnke žene; malega Kirdžalija je vzel v naročje, in čeravno se boji otrok, vendar paša svoje ustne pritiska majhencu na lička, stiska na svoje prsi nedolženca, ker to je otrok njegove hčere, vnuk Sare Mihaele Gruzjanke — njegove sreče, njegovega razkošja, njegove mladostne ljubezni. Zulmi je opomnil: »Vse bodi pozabljeno, naj ti Bog in Allah s srečo in pokojem sladita še to življenje do smrti.« Paša je srečen zopet, pozabil je krivico, neizmerna je njegova milost; ali Sara Mihaela solzam ne odgovarja s solzami, objemkom ne z objemki, očeta celó ne pozná. Kakor bi bila zblaznela, taka je, ni ne žalostna, ne vesela, ne smeje se in ne joče. Na bledem obličju, na črnih očéh, na blede rdečih ustnah jej sije neko znamenje, podobno na nebu rahlemu oblaku, kateremu človeško oko ne vé ne barve, ne podobe, o katerem se ne more oglasiti jezik. Zdi se, da ne pozná niti sina, niti Zulme več, in nikogar ne, ničesar ne vpraša, nikomur ne odgovori nič, vse je že pozabila. Tako se se jej zmedle misli, da sama ne vé, kod blodijo, po čem hrepené; tako ima zbegane, tako zamotane, da se nikakoršen poseben čut ne izsnuje iz njih; noben gibljej, ne oko, ne obličje ne razodeva čiste.

jasne zavesti; mrtva je vsemu svetu, in nikogar ne pogleda v oči. Le moli pogosto in prosi Boga, ali česa? — Drugi ne vedó tega, in morebiti tudi sama ne vé; časi se pogovarja, ali s svetniki ali z angelji, ali mogoče z dušami, ali z nepričujočimi ljudmi, to ni znano, kajti besede, katere izgovarja, vežejo se v tako čuden, nenavaden govor, da jih sicer sliši in razlikuje uho, ali kako misel pomenjajo, tega pa ne umeje nihče. Kedar jej prinesó jedí, ne brani se je nobenkrat, kedar jo položé v posteljo, tudi zaspí, sama pa ničesar ne poprosi nikoli. Po telesu je že pozemsko bitje, duša se pa zdí, da je pretrgala svojo zvezo s svetom, in z nebom ni še zjedinjena: kakor je videti, udarila je v njeno dušo silna strela, raztrešila jej minolost, bodočnost pa ni še znana; zató jej plava duša med dvéma svetoma, zmedene misli blodijo med njima, in tako živí to bitje, ki ga ne umó ljudjé, in ki se samo ne umeje. Zulma pripovéda: Ko je Kirdžali umoril Tudorja — varuha méni, da je res Bolgar prodril bojarja — in Sara Mihaela vzbudila se iz omedlevice, da je bila taka, kakoršna je zdaj; takrat jo je poljubljjal sinek, klical, ali ni ga poljubila, ni se mu oglasila; materi bojarki je obupljivost raztrgala srce; v mestu, na grajskem dvoru je bil boj, ali Sara Mihaela je bila tako hladna, kakor bi ne bila nič videla, nič slišala. Ko jo je Hadži-

Ahmet zajel, nič se ni zmenila za to; jemali so ji v misel Kirdžalija, Tudorja, sina, očeta, da bi bili vsaj en čut vzbudili v njej, ali vse je bilo zaman. V Bukrešu je bojarka od presilnega trpljenja onemogla in zelo zbolela; jokala je po sinu vpričo Sare Mihaele, plakala zaradi drage očine, očitala si je, ker jo je okanilo poljsko ime, da je Kirdžalija vzela v svoj rod, za svojega sina, da jej je umoril Tudorja; ali Sara Mihaela je tudi temu bila gluha. Starost in boleost ste segli v roke in odpeljali bojarko v grob. Hadži-Ahmet je dovolil nekemu kristijanskemu duhovnu, da smé k bolnici; poštena žena se je spovedala Bogu in duhovnu svoje svete vere, sprejela sv. poslednje olje, in potlej je poželela, da bi rada še enkrat videla Saro Mihaelo, in ko so pripeljali Mehemedovo hčer, je izpregovorila bojarka s slabim glasom: »Naj Bog tako odpusti Kirdžaliju, kakor mu jaz odpuščam. Draga hči! blagoslovljam te v imenu božjem, blagoslovljam tvojega sina,« — in pogledala je k nebu: »Sin, Tudor, kmalo se vidiva. Bog daj svobodo očetnjavi!« — in s tihim, slabim glasom je dostavila: »Naj se vresniči Ivo-nijevo proroštvo, naj poljska kri otme daško svobodo« — vzdihnila je kratko, na lahko in umrla: vzletela je njena angeljska duša k Bogu, svojemu stvarniku. Duhovnu in drugim pričujočim so se v solzah kopale oči, ali Sara Mihaela

je stala na miru, kakor mramorjeva podoba, ne solza jej ni prirosila v oko, ni en vzdihljaj se ji ni vzdignil iz prsi. — Hadži Ahmet, dober Muzulman, je dovolil bojarki zadnjo čast po kristijanskem obredu, da smejo njeno telo zakopati v samostanu ardžiskega dvora, po njeni želji pred smrtjo. Sara Mihaela je videla pogreb, ko so nesli bojarko iz bukreškega gradú, ali ni se zmenila za to, taka je bila, kakoršna je zdaj, zblaznela, nečutljiva.

Kiaja Mehemed gleda hčer, raduje se njenega ljubega obličja, objemlje jo, ali Sara Mihaela ga ne objame, ne poljubi, z bolestjo kalí razkošje očetovemu srcu, ker mu neprenehoma oživlja misel na svojo blaznost. Ali vendar, nada ne ugasne paši v srcu; večkrat vzame v misel: »Mogoče jo čas ozdravi, sicer pa čakajmo, kaj Bog odloči.« — Zulmo bolí nesreča uboge žene, katero je pestovala nekdam; sinek neprestano toži: »Mama je huda, mama me nima rada.« O očetu se bojí govoriti, zvesto je v spominu ostala otroku jezna Kirdžalijeva postava, prvi občutki navadno radi obtičé v duši; celó bojí se očeta, in vendar pogosto misli na-nj, čeravno mu nihče nič ne govori o njem. Sara Mihaela molčí, in kdo v Mehemedovej palači bi se drznil, ter Kirdžalija hladno omenil? — Kedar pogleda stari Hakim Saro Mihaelo, ali pa njenega sina, vselej

ga spreletí groza, ali sam ne vé, zakaj, in vselej kolne Kirdžalija. Srditost, maščevalnost, lakomnost in bojzljivost, to so posebne lastnosti skopljencu; v njegovem srcu ne živí nič blagostnega; če je pokoren svojemu gospodu, poslušen mu je le iz strahú, ne iz zvestobe. — Abdala ne sme čez prag v Mehemedov harem; ali vé, da je Sara Mihaela notri. Zvesto se spominja prekrasne žene; vé da bi jo lahko dobil, ter se dostojnosti in moči zazibal v objetje, in ta blagost mika njegove mladostne želje, ali Muzulmanovo srce je plemenito: hvaležen mora biti Kirdžaliju, dvakrat hvaležen za življenje, enkrat za svobodo; zatorej noče njegove žene, noče umoriti ali onesrečiti človeka, kateremu je dolžan hvaležnost. Tudi stari Hadži Ahmet, poginilo mu je šest sinov, in da-si mu je le eden ostal živ, vendar teši Mehameda: »Vdaj se božjemu sklepu, božji volji ne more nič, ne prošnja, ne moč človeška!«

Tako se je godilo v Jašu, v Mehemedovi palači, ko je stari Nečaj prišel s polkom svojih Zaporožcev. Seraskér, trd Muzulman sicer, je vendar sprejel kristijana atamana kakor brata. Prave može, če so tudi raznoverci, raznorodni, objema vendar bratstvo vzajemne spoštljivosti, ali se bojujejo drug z drugim, ali če si pomagajo. Nečaj pripoveduje skulansko bitvo, toda ne bahavo, temuč tako, kakor je navada poštenega

vojščaka: »Gospod paša! videl sem, da spahom Jesufovim, ibrajlovskega paše, moskovski pokajo janičarke, da straše s topovi in ne morejo do živega tej peščici ljudij, vskriknil sem svojim junakom: »Bratje, to so Moskvičanje, vsaj ž njimi so, naprej, nád-nje!« Planili smo ná-nje, in v tem trenutku smo po poljski, po kozaški navadi na kopje nabodli in razstlali vse« — in mahnil je z roko, kakor bi bil hotel reči, tak majhen boj je igrača Zaporožcem. O Kirdžaliju molčí, noče raniti srca seraskérju; ali ko je Kiaja Mehemed poprašal: »A z vodjo tega krdelca, kaj se je ž njim zgodilo?« pogladi brke Nečaj: »Junáško se je bojeval; če ni poginil, Jesuf ga dobi od Moskvičanov in izroči ga tvoji oblasti; to sem njemu oddal, kajti s služabniki belega carja nočem imeti nobenega opravila; samo na bojišču, tam že.« Ataman je umolknil, in paša, globoko zamišljen, ni pretrgal résnega molčanja.

Nekoliko dni potem je prišel nek Tatar z Jesufovim sporočilom, da so Moskvičanje že izdali Kirdžalija, in da ga je Jesuf vklenjenega z varno stražo poslal v Jaš. Ta novica ni razveselila Kiaje Mehemeda, stokrat bolj bi mu bilo po všeči, da je v boju poginil Kirdžali, zató da bi že bilo pri kraju vse, ali zdaj si je treba zopet glavo beliti s tem človekom in kazniti ga. Seraskérju srce ne hrepení po osveti, ker meni: tako

stoji v osodni knjigi, kar se je zgodilo, tega se ne dá popraviti. Morebiti je prebolestno njegovemu ponosu to, da bi s sramotnim nastopom kaznil človeka, čegar kri se je zmešala z njegovo krvjo; ali ne mara tlí v njem še kak ostanek poprejšnje ljubezni do hrabrega pribočnika, do junškega age; morda mu je oživel spomin na albansko vstajo v Izmajlovu, na bitvo na Srbski. Kiaja Mehemed je čmerén, mračén; ali nič ne govori. Hakim posluša Tatarja; mraz ga je spreletel: to ni znamenje radosti, in vendar črtí Kirdžalija. Zakaj ga je strah? — Smrt Husejnova, Hužurjeva mu je prišla na misel, vznáša se pred njim kakor peklenško strašilo. Ne grize vest njegove duše, ampak strah se je je lotil: Kirdžali utegne izdati vse, resnica pa tem hujše razdraži seraskérjev srd in poveča kazen, če se sam ne ovadi in ne poprosi milostnega odpuščenja; Mehemed sovraži goljufivega služabnika in skritca, morda pozabi prvo trenutje, da je bil stari skopljenec njegov varuh, in da mu dáde vrv ali ostro jeklo za plačilo. Tako premišlja Hakim, in Bog védi, kolikrat se húdi: »Prokleti pes! zakaj nisi poginil v boju!« — Sklenil si je izmisliti kak pomoček; dolgo premišlja, napósléd se odloči; gotovo je izumil kaj, šel je naravnost v sobo k seraskérju.

Kiaja Mehemed, Hadži Ahmet in ataman

Nečaj muzulmanski sedé na divanu, vsi trije kadé iz dolgih lul in po malem pijó moško kavo, ali nobeden ne vznemirí resnega molčanja. Skopljenec stopi v sobo, in kakor je bil dolg in širok padel je na obraz na tla: »Najmogočnejši med najmogočnejšimi, vladar in gospodar moj, jaz sem zločinec, kázni me!«

Mehemed ga pogleda: »Kaj bi rad, Hakim?«

»Jaz sem hudodelnik, velik zločinec.«

»Vstani in govori!«

Hakim ne vstane: »Bojni lev, zvezda muzulmanske pravičnosti, prosim te, da bi mogel samo tebi razodeti svoj zločin, tiče se tvojega rodú.«

Seraskér se pomračí: »Vstani in govori, to sta moja prijatelja, katerima ničesar ne skrivam.«

Hakim vstane, pobesi oči in dene roke na prsi: Ustne se mu tresó, sapa mu zastaja od strahú: »Seraskér, padišahov namestnik! Ni Hopur umoril Hussejna, svetle nade Izlamu, ampak ta neverni pes Kirdžali ga je.«

Hadži-Ahmet vzdihne in stresne z glavo. Mehemedu se pooblačí čelo, in Nečaju igrajo oči po vseh treh. Skopljenec začne dalje govoriti: »Hopur, ali ga je grožnja primorala, ali se je dal oslepiti z zlatom, s kratka: pustil je Kirdžalija v harem na vrt. Ko sem jaz prišel iskat Hussejna, razodel je Hopur svojo pregreho. V

prvem vskipu svojega srda, véliki paša, prebodel sem sam nezvestneža, da bi bil otel čast tvojega harema, toda zamolčal sem to; zdaj pa, ko je zločinec v tvoji oblasti, zdaj tožim njega, tožim sebe, naj meč, naj pravica zadene krivičnika,« — in zopet se je vrgel na obraz na tla.

Seraskér ga je pogledal z hladno zaničljivostjo: »Vstani in idi.« — Skopljenec vstane, odide in upa, da je že vse dobro. Mehemed žalostno pogleda svojega nekdanjega varuha: »Hadži Ahmet! bojni moj učitelj, ubojico tvojega sina izročam tvoji oblasti, kázni ga s pravično jezo, osveti se mu!« — Ali videlo se mu je, da je z veliko silo izgovoril te besede.

Vidinski paša vzdigne oči, solze očetovske bolesti mu blesketajo v njih: »Seraskér! osveta ne vrne življenja moji hčeri. To je hotel Allah in to se je zgodilo. Jaz odpuščam Kirdžaliju smrt svojih šestih sinov, in ako nima kakih drugih pregreh, prosim te, izpusti ga.«

Glas častitljivega starčka je ganil Mehameda, ali ta hip se je spomnil na svojo dolžnost, da je sultanov namestnik, varuh turške pravice; mračen je odvrnil: »Huda pravica naj ga zadene.« — Glas in besede so bile sodba na smrt Kirdžaliju.

V tem stopi Abdala v sobo, prikloni se spoštljivo, ali ne s sužnjo ponižnostjo. Žalostnega

je obraza: »Seraskér! spahi ibrajlovskega paše so pripeljali Kirdžalija, kaj ukažeš, da storimo z njim.«

Seraskér ne premišlja: »Zapri ga v črni stolp, šest janičarjev pošlji na stražo.«

Abdala vé, da je ta ječa, ta straža gotova smrtna vest jetniku; drzne se, ter zine: »Seraskér! zajeti Grki so danes povedali, da ni Kirdžali umoril Tudorja, ampak nekovi ničemni psi, Ipsy-lanty-jevi rabeljni so ga.« — Blagi mladenič méni, da s tem vsaj nekoliko omije Kirdžalijevo pregreho, da mu zopet posije seraskerjeva ljubezen, ali Mehemed ga vstavi: »Abdala, idi, izvrši moj ukaz,« in Abdala je odšel, starčka sta pa sama ostala in vnovič zamislila se.

Pred grajskimi vrati je ostal voz in mnogo spahov drži zasopljene konje. Kùp janičarjev je pridrlo skozi vrata in stopili so okoli voza. Kirdžali — pripeljali so njega — ne čaka, da bi ga vlekli na tla; čeravno ima roke in noge vklenjene, čeravno mu je grenka bolest zmogla srce in dušo, vspel se je in sam stopil iz voza. Verige zarožljajo, in kakor volkovi, kadar začujejo žival, ki se že steza, so Muzulmanje hotéli planiti na zalotenca, ali Kirdžali povzdigne svoje ponosno čelo, Muzulmanje ostrmé in stojé kakor prikovani, kakor volkovi, če ne najdejo kake pohlevne živali, temuč če zadenejo na ranjenega divjega

prešiča, da jim ta s pogledom in s svojo grozo krotí vsteklost. Kakor med zvermi, tako so tudi med ljudmi taka bitja, ki samo s svojim hudim pogledom, s ponosnim čelom vsaj nekoliko časa na uzdi vzdržé divjost. V tem je prišel Abdala; toda njegovo obličje ni divje grozno, ampak mrkla žalost mu je oblačí. Janičarji se umaknejo na stran, Muzulman pa stopi k zalotencu: »Kirdžali, ti si mi svobodo naznanil takrat, jaz pa sem prišel le-sem zató, da te spremim v ječo. O, tega nisem menil, da se tako snidem s teboj, ali tako je odsojeno. Idi z menoj, nihče naj se te ne drzne razžaliti.«

Kirdžali prijazno pogleda Muzulmana: »Bog ti vrni to!« — in šel je ž njim skozi vrata na grajski dvor. Verige rožljajo in kamenje na dvorišču doní pod nogami mnogim janičarjem, vsled trdih korakov. Kirdžali pozna bele turbane Mehemedovih konjikov, Kiajinih Albanov, zdí se mu, da je zagledal starega Hakima, in misli: Tudi ona je mogoče tukaj, morda vidi moje železje in poprašuje: Ali je táko bolgarsko carstvo? in z vročo žalostjo mu je osramočeni ponos ostrupil dušo. Spomni se na sina: Moj otrok bode Muzulman, nihče mu ne pové, kdo je bil njegov oče, zaničljivo bode mislil na Kirdžalijevo ime. Morebiti pa moj sin že ne živí več. — Prišel mu je na misel oče Pavel; morda bi bil molil, pro-

sil kristijanskega Boga, ali neverska druhal bi bila menila, da se bojí tako, in čeravno Kirdžali ni več tak, kakoršen je bil pred leti, čeravno mu je vest, njen glas, kristijanska ponižnost velikokrat pogasila strasti, vendar je še nekoliko nezadušljivih ostankov v njem: noče da bi ga milovali ljudjé, ali da bi ga zaničevali, tega ne. Vpré oči v tla, zató da bi ne pokazal druhal, kaki čuti mu igrajo po obličju, in tako gré po dolgem dvorišču v ječo. Žalostno rožljajo verige, bridko se vjemljejo z njegovo trpkostjo.

V Mehemedovem haremu že vedó, da so pripeljali Kirdžalija; Zulma vé, da Tudorjeve smrti nima Kirdžali na svoji duši, to je Abdala sam povedal skopljencem in drugim, hotel je sočutje vzbuditi vsem za moža, ki je bil njegov sovražnik na bojišču in kateremu mora biti hvaležen za svobodo in življenje. Zulma pripoveduje Sari Mihaeli o možu, stokrat ji je že povedala: »Tudorja ni Kirdžali umoril.« Nesrečna žena! ne posluša in ne sliši nič tega, potihoma poje arabsko pesem o Medzunu in Leliji — pa kar prenehala je in začela slavodatko na čast materi devici. Sinek je pogledal skozi zaveso, skozi okno na dvorišče in vskliknil: »Mama, mama!« Zulma je potegnila dečka od okna, noče, da bi sin gledal kazen svojega očeta; prime Saro Mihaelo za roko, odpelje k oknu in pokaže ji

»Glej, Kirdžali, tvoj mož, vklenjen.« — Varuha méni, da s temi besedami obudí v njej kak čut; rajša bi videla bolestno, obupljivo — ženo, ki jo je dojila, nego zblaznelo. Sara Mihaela je pogledala po stropu: »Kako ste krasni, angeljci moji! glejte, o glejte ná-me z briljantnimi očesci, ne nehajte plapolati z zlatimi porutničicami.« — Stegnila je roke proti stropu: »Podajte mi svoje rokice, vzemite me k sebi, tudi jaz bi rada videla Boga Očeta.« — Potlej je odmajala z glavo: »Nočete . . . ,« pobesila očí, mahnila z roko: »Jaz vas nočem, vi niste lepi; prosite, gospod Bog vam odpustí, saj je tako dober,« — in potem je pogledala na stran: »Čakaj, čakaj, precej pojdemo, precej . . . !« Zulma začne trdnejše držati za roko Saro Mihaelo: »Kirdžali je v ječi, tvoj mož!« — Sara Mihaela pogleda okoli in okoli po sobi, potegne svojo roko iz Zulmine, odide na drugi konec sobe, poklekne, in začela je na glas moliti. Očí se jej prijazno bliščé, kakor angelju, po obličji se ji je razlila nebeška krasota in čelo razžarilo, kakor od nebeške krone. Sinek plače, zaslišal je očetovo ime: »Zulma, pelji me k ati, saj niso več hudi,« — in prijemlje se varuhe za kolena. Stara strežajka ga boža z roko: »Čakaj, ljubček,« — in pogleda na Saro Mihaelo; pošteni starki krvaví srce, bridke solze so ji zalile očí.

Kirdžali je že v ječi; tema je v njegovem novem bivališču tako, kakor v grobu, ni ne okna, ne razpoke, skozi katero bi mogla svetloba, le skrivaj veje iz stražje sobe zrak, ta gost, neogibno potreben človeškemu življenju. Abdala je ukazal vse, razstavil stražo in odšel; ali ni mogel ne besede izpregovoriti z jetnikom pred odhodom; grize mu srce, ker ne more s hvaležnostjo poplačati svojega dolga, in dolžnost mu prepoveduje nezvestobo Mehemedu. Duri se odpró, jetniški strežaj stopi v ječo s svetilnico v roki, Kirdžali stoji naslonjen na zid. Luč blede sveti, medlí, Kirdžali spozna svojega starega znanca iz Izmajlova, enega Mehemedovih skopljencev; ozré se po svojem bivališču: to je soba, podobna polumesecu, visoka, ozka, že vsa črna, po tleh je polno razpok, po zidu vse polno rež, ali nobena ne sega ven, da bi se moglo skózi njo. Ječar je vrgel otep slame na tla, postavil vrč vode v kot, položil hlebec kruha na klop, nem kakor so bile stene, pokazal na posteljo, na užitek, odšel, in ta trenotek, ko so se odprle in zaprle zopet duri, videl je Kirdžali oborožene janičarje okoli ognja v stražnici, ali ni mogel prešteti jih z očmi, le to je videl, da imajo divje obraze. Ključ je zaškrtal v ključavnici, dvakrat se obrnil, in zopet je bilo temno v ječi. Začele so se misli motati po Kirdžalijevi glavi, premo-

tale so vso minulost, in begajo, kakor besne po krajini njegovega ponosa; Bolgar škriplje z zobmi, tu pa tam tudi zarožljá z verigami, s tem hoče vkrotiti svoje nemirne misli. Spomnil se je na ženo: Ta nezvestnica! tako sem jo ljubil, izvé in videla bode mojo sramotno smrt sama.« — Grenka solza se mu je utrnila iz očesa, in vzdihnil je: Mihajlaki! srečen si, ti si umrl, kakor se spodobi vojniku, ali jaz poginem tako, kakor gagajo zločinci! Bojarka, ta častitljiva žena, ljubila me je, kakor svojega sina, ali kaj misli o meni? — Prokletec! zakaj mi je umoril sina! Leško — ime je osramočeno, moj potomec, moja kri, moj sin je mrtev sveti veri, mrtev očetnjavi!« — Jezi se na svojo osodo, na Boga se pa ne razhudi nobenkrat, kedar se hudi, nobenkrat ne kolne človeškega rodú. Spomnil se je na kiševski samostan, na menihe, na očela Pavla, in s tem spominom se moti in hladí svoje srce. Sam ne vé, kak čar ga veže na očeta Pavla, še vedno mu krilijo po ušesih njegove besede: »Bog odpušča še večjim grešnikom, in tudi tebi odpusti,« blagoslov tega moža mu oživlja dušo in nekaka nada se sveti v srcu. Ali ga obhaja upanje, da pritakne na tem svetu še enkrat ustne k čaši zemske sladkosti in vnovič okusi očetovsko razkošje, razkošje, kakoršnega uživa mož, človek? ali je to nada, Bog stvarnik — da mu

odpustí grehe, da ga pomilosti, osreči z večno slavo, sprejme med izveličance? Sam ne vè tega, katera teh dvéh nad mu lajša srce; sam ne vé, od kod in kako to, pa dosti, da mu je lažje. Pokleknil je in začel goreče, ognjeno moliti; dolgo časa je molil; napósled je legel na slabo posteljo in zaspal. Ne enkrat ne zarožlja z verigami, lahko diše, vedno enako, kakor človek, kateri moli, in s svojo vestjo se pomiri, predno zaspí.

XX.

Kiaja Mehemed ni še obsodil jetnika, pa je minilo že nekoliko ur; to ni navada Muzulmanom. Na Turškem hudodelnik ne čaka dolgo časa svoje kazni, ne užije mnogo strašnih ur svojega trpljenja. Barbarski Turki so, kar se tega tiče, milostljivejši od omikanih národov, Turek ne oslabí poprej dušnih in telesnih močij zločincu, temuč živí jih do poslednjega trenutka hudodelnikove kazni.

Seraskér, pravoveren Muzulman, odlaša sodbo, kakor bi bilo vedigabog kaj. Ali ga je groza na smrt obsoditi enega samega človeka, strah njega, ki je že tisoč in tisoč žrtev odločil in podpisal smrti, pa se nobenkrat ni mudil; ki je vselej precej vresničil svojo voljo in noben-

krat se ni kesal za tó? Ta pot je pa tako v sili; srčni glas ga opominja: odpústi mu, dolžnost in vest pa odbijate: ni mogoče. In zopet mu vést in dolžnost vpijeti: obsodi ga na smrt, srce pa brani: kako je to bolestno!

Stari prijatelji beró na obrazu Mehemedá ta duševni boj in časté ga z molčanjem. Abdala neguje nado v duši: saj mu odpusti, in jaz mu oznanim svobodo; teši se s to mislijo. Mladi Muzulman ne vé, da mu je Kirdžali umoril brata Hussejna; oče mu ni povedal tega, s Hakimom pa nima navade, da bi govoril.

Hakim se trese od samega strahú, od mladega pozna Mehemedá, še nikoli ga ni videl, da bi bil tako odlašal kaj. Ali mu prizanese ali ne, resnici gotovo pride do korena, in kakor hitro izvé, da sem jaz, njegov péstun, stražnik haremu, dovolil onečastiti mu edino hčer — gorjé moji glavi potem! Ali čakaj, seraskér, ne vjameš me tako lahko, — in skopljenec, ki se je sicer vedno ogibal Zulme, hodi zdaj neprenehoma k njej, in pogovarja se ž njo; tudi pri Abdali je bil dvakrat; vidi se, da se vsem trem snuje vse po godu. Zviti Hakim je izmotril, kaj se jima sanjá, ponudil jima je svojo pomoč, sklenil je pa skrbéti le zá-se.

Že se je bil dan nagnil na večer, ko je seraskér stopil v sobo svoje hčere. Sara Mihaela

klečí in moli, žarki zahodnega solnca po sili prodirajo skozi kristalne šipe v sobo, in kakor z zlatim plamenom, tako žaré obličje in postavo Sari Mihaeli. Oči jej goré od ognjene ponižnosti in prošnje, ustne šepetajo molitve, in ta šepet je tako prijeten, tako čároven, da se človeku zdí, da sliši božjo harmonijo, angeljsko petje. Kdor bi jo videl ta trenutek, gotovo bi prisegel, da moli svetnica, da bi od Boga izprosila srečo ljudém. Kiaja Mehemed obstóji, vpré oko v hčer in ne upa se prestopiti bližje. Zulma stopi k njemu in šepne mu na uho: »Tako moli vedno, od takrat, kar so Kirdžalija pripeljali v ječo. Reva, ni ga poznala, ni poslušala mojih besed, sluti pa, da je v ječi.« — Seraskér odmaje z glavo, stresne z roko, kakor bi hotel reči: »Tiho, ne govori dalje.« Mračno mu je, sede na blazino.« Sinek Sare Mihaele z zajokanimi očesci priteče k njemu in mu skoči na kolena: »Ti imaš rad mamó, ali vidiš, kako moli? Mama meni, da se atej jezí ná-njo. Atej je tukaj, pústi ga k njej, da se sprijaznita, saj ni zmerom hud. Vsak dan te bodem poljubljal zató in bodem tudi rad imel tebe vedno.« — Seraskér nič ne odgovorí, objame otroka in ga poljublja, solze mu kapljajo iz očij. Otrok se pritiska k njemu. Zmoglo je ta trenutek srce v Mehemedu, že ima ukaz na jeziku, naj pripeljejo Kirdžalija, kar se odpró duri, in

stari Hakim stopi noter; skopljenec se prikloni do tal: »Seraskér, véliki, mogočni!« — Mehemed mu pokaže z roko, naj tiše govori, in starec je znižal glas: »Véliki vezir, desnica padišahova, je prišel v Silistrijo, in poslal je le-sem jadernika z važnostimi, čaka te v sobi.« — Mehemed poljubi dečka, vzdigne ga s kolen na blazino, vstane, pogleda še enkrat na hčer, otare solze in odide. Deček kriči za njim: »Pripelji nam ateja, tako rad te bodem imel potlej.« — Sara Mihaela se obrne na ta krič in vstane. Kar je oblaznéla, prvič je stopila ta pot k sinku in ga poljubila na čelo, deček pa se je oklenil okolo vratu: »Mama, mama, ti nisi več huda ná-me, kako si dobra!« — Ali ovila je nedolžne rokice s svojega vratu, začela hoditi gor in dol po sobi in sama s seboj se pomenjati: »Ti nisi daleč od tû! — Moje srce čuti, da ne; ljudjé ne vedó tega, jaz pa véim. Zakaj so solze ugasile ogenj tvojih očij? zakaj ti je žalost pooblačila jasno čelo? Ne toguj, kmalu vzletiva na tem žarku po bliskovo hitro na vrtove k Bogu očetu, glej, kako krasni angeljci so tam, tudi jaz imam enega takega . . .«, in začela je viti roke, »ali ljudjé mi ga nočejo dati, ne pusté me k njemu . . .«, in utrnilo se ji je nekoliko solz iz očij, prve po Tudorjevi smrti. Zulma se nadeja: Morebiti se izpameti, hoče jej povedati kaj o možu, pa zopet

je prišel Hakim in začel nekaj natihoma govoriti z Zulmo, več z znamenji nego z besedami, kajti stari skopljenec se boji zblaznéle Sare Mihaele, boji otroka, boji se haremskih sten, da bi ne izdale seraskérju njegovega početja. Pokaže jej nekak zlat prstan in šepne: »Imam, bodi pripravljena,« vzdigne vse prste na obéh rokah, potlej samo dva, pošepeče še nekaj Zulmi na uho in odide. Sara Mihaela je glasno vskriknila: »Hudobec, Bog, varuj me!« — in prekrižala se je, in kakor bi se hotela skriti hudobcu, sede na podglavje v kotu, sklene roke z dlanmi na prsih, skrije glavo v šarenice in zaspi.

Sara Mihaela pokojno spí, sladko kakor otrok; obličje ima ljubeznjivo kakor angelj, oči stisnjene, osemci jej objemajo osemce, z obrvimi ne gane, čelo ima gladko, prsi se ji grudijo in padajo — kakor cvetlici list pomladi, kedar veje rahli vetrič. — Sinček jej klečí pred nogami, nedolženček moli, da bi se mama ne jezila več na-nj. Zulma gleda dete, kako klečí pred materjo in moli kakor pred kako svetnico; tudi varuhinja se zamisli v nebesa: »O Bog! daj mi, da ozdravim to bitje — drago mojemu srcu; daj, da osrečim tega zemskega angelja.«

V gradu, v sobi, kjer je pred mesecem multanski gospodar sprejemal bojarje in kristijanske vojnike, zdolej je seraskér od jadrnika

prejel vezirjevo pismo, odpečatil ga — in bere. — Obraz mu bledí, oko se mu oblačí; še enkrat bere; napósled zgane list in vtakne ga za kaftan. Sel stojí nepremakljivo, kakor bi bil okamenel, Mehemed ga pogleda: »Idi, jutri dobiš odgovor,« in tleskne z dlanjo ob dlan. Jadernik odide in eden njegovih skopljenecv stopi v sobo; prikloni se do tal. Seraskér ga niti ne pogleda: »Idi in povej atamanu in vidinskemu paši, naj prideta po večernem izanu sem-le noter, k meni.« — Skopljenec odide, duri se zapró, Mehemed sede na blazino in začne premišljati: »Ali to ali pa smrt, kar hoče raje,« — vzdihne — »jaz moram izvršiti svojo dolžnost, ko bi ne vé m kaj. . . .« Umolkne zopet in premišlja dalje.

Noč je že, Muzulmanje so odmolili izan in legajo spat; v seraskérjevi sobi sveti še mnogo lučij, v haremu pa gasnejo druga za drugo, kakor zvezde na nebu pred vzhodom prijazne danice. V črnem stolpu miglja medla lučica, ali ne v jetnikovi izbi, iz te se nič ne vidi, to je v stražnici. Kirdžali se je izbudil. Vès čas se mu je sanjalo o ženi, o sinu. Sara Mihaela mu je v vsem lesku svoje krasote pribežala v naročje, sin se ga je oklenil okoli vratu, in Kirdžali jo objemlje, poljublja. Bojarka ga blagoslavlja, Tudor mu je bratovski segel v roko, vranec stojí pred vrati, na dvorišču kričí bolgarska vojska:

Naj živí naš car! in oče Pavel z znamenjem svetega križa blagoslavlja kristijanske vojščake. Kirdžali méni, da je svoboden, hoče vstati, verige zarožljajo, in ta rožljaj ga vzbudi. Kirdžali poslušá, za zidom ukajo sove, žvižga veter, v ječi zašuští časi kaka podgana po pesku, v stražnici pa si janičarji pripovedajo čudeže vzhodnih krajin. O, kako rad bi na vse prsi dihnil vá-se čiste sape, kako rad svoboden bi zavihtel meč v svoji krepki roki, kako rad bi nogo stegnil svobodno! Misel za mislijo se mu vrstí v glavi, druga podi drugo, ali vse grení ista bridkost: Ona mi je bila nezvesta, ni me ljubila, jaz sem jo pa tako ljubil in jo ljubim še zdaj! Dobro vé to, da bode moral umreti, preverjen je, da se mu ječa ne odpré poprej nego takrat, ko pridejo, da ga izročé smrti, ali vendar, ne bojí se, še zmisli se ne na smrt. Kaj mu je življenje, ker ga ne ljubi oseba, katero ljubi; ker ga je izdala, ker je pozabila na-nj ta, za katero bi dal poslednjo kapljo krvi, žrtvoval svoj ponos, ko bi bil tudi na vrhuncu mogočnosti in slave; kateri na ljubo bi se odrekel svobodi, ko bi mu posijala zdaj-le precej. Ne miče ga življenje nič več. Tako premišlja; dolge so mu ure v zaprtiji, kakor bi ne imele ni konca ni kraja; ali jetnik ima zmeróm kaj, da premišlja in da si krati čas, ker če mora telo praznovati, pa nesmrtna duša ne-

prenenoma posluje, kakor bi se hotela odškoditi, ker jo je poprej telo mudilo. — Polnoč je že, nočna straža se je zménila, in petje daljnih petelinov nerazločno krili Kirdžaliju na uho; na durih zaškriplje nekaj, ključ se zasukne prvič, drugič, in duri se odpró, luč posveti po tesni ječi. Kirdžali pogleda, Abdala je prišel in dva skopljenca ž njim, zavita; jetnik že meni: Zdaj so me prišli zadavit, to je poslednja milost Kiaje Mehameda. Abdala je ostal med durmi, skopljenca s svetilnico stopita v ječo in duri so se zaprle za njima. Kirdžaliju porosí mrzel pot čelo; zarožlja z verigami — smrt, to ni nič groznega, ali umreti kakor neumna živina, to je pa bolestno! Skopljenca se odgrneta, in Kirdžali spozna Hakima, spozna Zulmo. Jetnik ne verjame sam svojim očém, rad bi se prekrizal, morebiti je to le prikazen, pa se ne more. — O¹¹á dva molčita oba, njemu je pa srce vroče. Vspne se in sede: »Zulma, ali te je neverna hosudarka poslala k meni, posmehovat se moji nesreči?«

Zulma ga pogleda zavzeta: »Kaj si rekel, Sara Mihaela — nezvésta? Ona? — ta krepostni angelj? Ti obrekuješ, ali si pa zblaznel!«

»Jaz zblaznel?« — vzdihne Kirdžali žalostno. — »O, ko bi rés bilo to! Ali ni skalila zvestosti, katero mi je obljubila? ali ni ljubila Tudorja?«

»Tudorja! Človeče, izpametuj se. Na Boga se ti zaklinjam, Sara Mihaela ti je bila vérna zmerom, zmerom te je ljubila. Tudor ji je bil le brat, več ne, in še zdaj te ljubi, da-si je zblaznela.«

»Zblaznela; ona? Zulma, povej mi vse, kaj se je zgodilo moji Sari Mihaeli?«

Zulma začne pripovedati, kaj se je zgodilo ta čas, ko ni bilo Kirdžalija, kako je bilo v Srbiji, v Piteštu in v Jašu. Kirdžali poslušá, plače — kmalu od žalosti kmalu od radosti. »Zvésta mi je bila, ljubila me je, zdaj je tako nesrečna!« hoče vzdigniti roke, ali železje mu ne pustí; zaškriplje z zobmí: »Jaz hočem živeti!« — stari Hakim nestrpljivo poslušá ta razgovor: »Živel bodeš še, le to mi obljubi, da živi duši ne povéš, da sem te jaz spustil v Mehemedov harem v Izmajlovu.«

Kirdžali se zaničljivo nasmehne, morebiti mu je žal zdaj-le, ker je rekel: »Jaz hočem živeti!« — kajti kdo mu je obljubil življenje? Ta kukavni skopljenec, najnečimnejši med vsemi sužnjiki. Pogleda ga v očí: »Kaj meniš, jaz, Kirdžali — da sem baba?«

Skopljenec poslušá: »Ne. Zató sem ti rekel to, ker je vse odpuščenje mogoče, samo Hussejnove smrti, te ti ne more prizanesti nihče.«

Kirdžaliju se nagubi čelo: »Ali sem jaz ubojica? — Čuj skopljenec: on je imel kindžal, jaz sem imel jatagan; on je imel roke, jaz sem jih tudi imel; hotel me je umoriti, pa sem mu zadal smrt,« — in z vso silo je planil po koncu, da so glasno zarožljale verige.

Zulma ga prime za roko: »Tiho! — Hakim, razkuj mu železje.« — Hakim se je stresnil, bodi-si od jeze ali od strahú; v tem se odpró duri in Abdala je stopil noter. »Čas je že, idimo. Kirdžali, nadjaj se, seraskér te osvobodí.« — Zulma hoče nečesa poprositi Abdale, ali Hakim je zapazil to in rekel jej natihoma: »Nikar zdaj, jutri, jaz imam prstan.«

Kirdžali je pogleda: »Hvala vam za veliko dobroto!«

Zulmo so skoraj solze posilile pred odhodom; pogledala je še enkrat jetnika: »Ne žaluj, Bog je usmiljen.« — Odšli so in duri so se zaprle za njimi.

Abdala ne vé, da sta Hakim in Zulma iz ječe hotéla izpeljati Kirdžalija. Že po dnevi ga je poprosil Hakim, da bi ga pustil v črni stolp, ali Abdala, da-si načelnik seraskérjeve straže, ni mogel pregovoriti stražnika, ki brez posebnega Mehemedovega ukaza ali gotovega znamenja nikogar ne pusti v ječo, razven straže. Skopljenec je dobil Mehemedov prstan, in ta jim je odprl

pot, ker prstan je navadno znamenje skrivnih ukazov. Hakim le obeta Zulmi, da pomore na svobodo jetniku, zares pa ne meni tega. Kakor navadno vsak tak zvitec, imel je že vse pripravljeno, da bi si zagotovil Kirdžalijevo molčanje; ali ko je spoznal, da je ta človek še zmerom tak, kakoršen je bil nekdej, da bi raje učinil kako zlo nego udal se kaki nevrednosti, je menil sam zá-se: Tega vsega ni bilo treba — in tešil se je, da se mu je izteklo vse tako po všēči.

Kirdžali je ostal sam; iz početka mu ni ječa na misli, pozabil je, da je vklenjen, s srečo pojí dušo, s tako blagostjo, s kakoršno je že dolgo časa ni pojil. Sara Mihaela mu je bila zvesta, ljubila ga je in ljubi še zdaj, ali o tem »zdaj« se mu je skrčilo srce, Sarina blaznost ga je razžalostila za nekoliko časa, ali nada mu je blískoma na perutnicah priletela v misli: »Ona te zagleda, ti jo ogovoriš, in njena blaznost izgine kakor pomladanska megla zjutraj, kajti tvoje obličje bode njej to, kar je jasno solnce prosojnim oblakom na nebu.« — O, kako goreče koprni po svobodi, po življenju! Spominja se na trenutke svoje prvorodne sreče — in ljubezni, ki jo je užil v bolgarjevem dvoru na Brankovanovem grobu; spominja se očetovskega veselja, ki ga je okusil v rudniškem gradu, in stokrat je sklenil: »Ako me Bog pomilosti s svobodo, tako pre-

živim vse svoje dni potem.« Ali čeravno so mu zablodile v rudniški grad misli, na Miloša se vendar ni spomnil, kakor bi bila zadremala v njem želja po slavi in po mogočnosti in nehala mu kaliti studenec blagostne sreče. — Ura beži za uro Kirdžaliju v teh mislih, spanec mu pa ne zatisne očij; v stražnici nastane ropot in duri se zopet odpró. Hadži-Ahmet stopi v ječo, pa ni zaprl durij za seboj. Obraz ima resen, oko žalostno, čelo mračno. Kirdžali vstane; Bolgar častí tega starčka, bolesten mu je pogled na-nj, kajti neki neznan glas mu šepeče na uho: ubil si mu šest sinov, razkrvavil si njegovo srce.

Vidinski paša ne pogleda jetnika, menda si noče raniti srca, ali pa zató ne, da ne bi jetniku vzbudil vesti, njenih bridkih očitkov: »Kirdžali! v Mehemedovem imenu govorim s teboj. Véliki vezir te je obsodil na smrt; ali odmenil je milost, svobodo tistemu, kateri nam pripelje Jordakija v pesti. Seraskér ti daje na izbero: ako mu obljubiš, rad verjame tvoji obljubi, in pomilosti te s svobodo; idi v ardžiski samostan, tam je ta nezvesti Alban, odpelji ga iz samostana, mi ga čakamo na polju; če pa zavržeš ta dar milostljivega Mehameda, umrješ jutri o prvem svitu na kolu. Izberi si zdaj.»

Kirdžali ne premišlja, ponosno vzdigne čelo: »Usmrtite me!«

Ahmet stresne z glavo: »Ti imaš še mlado kri, pomisli malo, Mehemedova milost je velika, lahko še obogatiš, ponuja se ti mogočnost, blagost.«

»Ali čast ne. Ahmet, jaz sem pripravljen na smrt! Ni mogel zadušiti svojega bridkega čuta: »Ali meni mogoče Mehemed, da izdam svoje brate tako, kakor sem bil jaz drugačen in drugačne so bile tudi okolnosti. Moral bi bil umoriti Mehameda, ali očarala me je deviška moč, in potlej sem bil Kiajin zavetnik; očaran sem napadel svoje krajane, dasi bi jih bil moral braniti: izdal sem jih, ali poprej nisem premislil,« pobesil je glavo, »vi pa hočete, da bi jih izdal zdaj, ko vém, kaj činim,« povzdigne čelo: »Smrti vas prosim, ta bodi meni milost.«

»Kirdžali, ne žali srca Mehemedu; vedno te ljubi še tako, kakor te je ljubil poprej.«

Kirdžaliju se solze prisvetijo v očeh: »Paša vidinski, poprosi Mehameda, naj mi odpusti vse pregrehe, pa tudi ti, prizanesi mi smrt svojih sinov.«

Paša ga žalostno pogleda: »Jaz sem ti že odpustil.« — Oba molčita, paša ga zopet pogleda: »Kirdžali, povej, kaj naj odgovorim Mehemedu, kako sodbo oznanim tebi?«

»Smrt.«

Ahmet se obrne: »No, pa smrt,« natihoma zamomljá: »To je v usodni knjigi,« — in odide.

Ta pot niso zaprli durij; muzulmanska navada je taka, da na smrt obsojeni hudodelnik preživí med ljudmi zadnje ure svojega življenja. Nema mrklost je omračila janičarjem divje obraze; to ni nič prijetnega, če moraš sedeti pri kom takem, ki bode jutri že mrtev. Prvi pogled na človeka — na smrt obsojenega, prva beseda, ki jo izpregovoriš, obudi mu kmalo strah in žalost. Pogled na mrliča ni tako strašen — tú je že minilo vse; pri umirajočem ni tako žalostno — tam gasne telo, in duša se poslavlja od njega — oboje kmalu, ali počasi ali naglo, kakoršna je narava. Ali vse kaj drugega je to, če vidiš zdravo telo in zdravo dušo, pa misliš: »Jutri mu umoré to krasno življenje, vzemó ta božji dar.«

Kirdžali pogleda janičarje, zadržuje solze v očesu in s posiljenim ponosom hoče zatajiti žalost. O, kako bi rad bil sam! lahko bi vsaj premišljal in molil; ukazati ne more janičarjem, na prošnjo se pa tudi ne izneverijo muzulmanskemu običaju. V mislih se posloví od žene, od sina, od vsega sveta.

Iz početka molčé janičarji; sčasoma začnó govoriti. Ljudjé se na vse navadijo; če jih več naenkrat gane isti dogodek, ne traja dolgo časa občutek. Menijo se o razbojnikih, o bogastvu, o

zakladih, kakor je je navada vojščakom na straži pri jetniku. Kirdžali jih ravno poslušajo, ali zato da bi si pregnal žalost, ali se pa hoče njegova duša naslišati ljudskih glasov, predno se posloví od tega sveta. Ali kakor bi se mu bila kaka misel rodila v glavi, vstane in stopi k janičarjem. »Čujte, ali človek more verjeti vašim obljubam?«

Janičarji ga pogledajo, in eden povpraša: »Zakaj si nas to vprašal?«

»Jaz imam zaklad zakopan, ali čemu mi bode! Ko bi vedel, da pošteno izpolnite mojo željo, rad bi vam dal kos tega zaklada.«

Janičarji vedó, kako je Kirdžali sejal novce, ko je bil še svoboden, tudi so slišali že, da je imel velike zaklade. Vsi odgovoré: »Na Allaha na proroka, na meče ti prisezamo, da izvršimo vse, kar le ukažeš?«

»Dobro, verjamem vam, poslušajte me torej. Za Jašem na poti v Kotmar, na levi, tam stojé stare hruške; od prve na poti zavijte k poldnevu in odštejte petnajst hrušk, potlej krenite naravnost proti večeru, odštejte še deset hrušk, enajsta je razsohasta in ima laket od tal tri grče na polnočni strani. Od te idite še sto korakov naprej proti poldnevu, tam leží neki rdeč kamen, tolikošnen, kolikoršne so opeke; pod njim začnite kopati in kopljite — tam najdete štiri korce zlatih

lev. Dva korca odnesite v samostan ardžiškega dvora — povejte, to je Kirdžalijev dar, tretjega dajte samostanskemu prvostojniku v Kišenjevu, očetu Pavlu — povejte, to je za Kirdžalijevega sina, četrti korec pa razdelíte med-se, in vi in vaši otroci bodete bogati.« — Pazljivo ga poslušajo, oči se jim bllščé, obrazi rudé. Kirdžali dodá še: »Zanašam se na vas,« vrne se na slamo, leže in obrne se v zid.

Janičarji se tiho pogovarjajo. Eden je opazil: »Glej, že spí zopet; ali kako najdemo ta zaklad?« Drugi je odvrnil: »Mesto moramo urno najti; če bomo dolgo časa po temi taveli okoli in iskali, izve seraskér to, in zaklad bode njegov.« — Tretji pristavi: »Hajdimo, ali precej, noč beží, vzemimo jetnika s seboj, saj nas je šest, on pa je sam; mi smo oboroženi, on pa ni.« — Vsi se oglasé: »Dobro, ali zamislili so se, in zopet je eden izpregovoril: »Ako pa uide, to je neverški pes, satanov brat.« — Prvi janičar se zasmeye: »Kaj smo Tatarji, da bi nas šest ne ugnalo enega človeka!« — Zdaj opomni eden: »Ali kako pojdemo, da nas straža ne zapazi?« in ta, ki je prvi začel govoriti, ta zaviše brke: »Stražnik spí, mi imamo pa ključ od stolpa, danes so samo naši ljudjé na straži, brat pomaga bratu; ako dobimo zaklad, damo tudi njim kaj, sicer pa, kdor nič ne tvega, ta tudi nič nima.

Velikrat smo že samo za cekin življenje zastavili nevarnosti, pa bi se bali majhne nevarnosti zdaj, ko lahko dobimo tisoč in tisoč cekinov? Mohamed bi se nam smejal.« — Vsi zavpijejo: »Hajdimo!« — Zdaj stopi eden h Kirdžaliju: »Kirdžali!« — a jetnik se ne oglasi. Prvi janičar opazi: »Ali vidite, kako spí? še na mar mu ni to, da bi se umaknil smrti; ali pa kaj niste videli, ali niste slišali, kako je zavrgel življenje — ta neumnež?« — Potrese ga, Kirdžali se obrne in zazdeha se mu: »Kaj bi radi?«

»Idi z nami — pokazat, kje je zaklad, mi in naši otroci ti bomo hvaležni za tó.«

»Pustite me na miru. Ako hočete, saj vam rad še enkrat povém mesto; poslušajte.«

»Ne. Idi z nami.«

»Kako? Vklenjen, kaj ne? Saj se komaj z mesta ganem.«

»Saj ti razkujemo železje, samo roke ti zvežemo.«

»Čemu to? Seraskér izvé vse, in vaših glav potlej zmanjka z vratov.«

Kirdžali pomisli: »Alo!« — Eden janičarjev odide, dva mu brž razkujeta železje, drugi pregledajo meče. — Janičar se vrne: »Zdaj pa le, polnoči je že.«

Verige so padle s Kirdžalijevih rok in nog; odleglo mu je, ali hladno gleda okolu sebe, kakor

bi hotel reči: ha, meni je kaj mar za to! Janičarji mu zvežejo roke na hrbtu, in potlej vsi zapusté ječo. Počasi, tiho korakajo po stopnicah iz črnega stolpa; že so zunaj: tú stoji janičar na straži, ali pridružil se jim je, in gredó po dvoru k durim. Pri vratih povedó straži geslo, prevarili so jo, da jim je Abdala ukazal nekam, in odšli so iz dvorišča. Idó po mestu, mesec sveti, zvezde blisketajo, vetrič veje, in rosa hladí od ognjenega solnca razgreto zemljo. Kirdžaliju se je olajšalo srce, hlepno diše zrak in željno mu plavajo oči po zvezdatem nebu. Še eno noč in en dan ni bil v ječi, pa tako pozdravlja nebo in zemljo in zrak, kakor bi Bog vedi kako dolgo časa ne bil videl že sveta, in rad bi živel, ne sebi ampak Sari Mihaeli, svojemu sinu! — saj ga ljubita. Ali mu zvezde prorokujejo kaj, ali mu je vetrič šepnil kako skrivnost na uho? Obličje se mu je razjasnilo, in ponosno je pogledal okoli, po svoji stari navadi. Janičarji so zapazili to, vsak je pogledal svoj meč in mislijo si: nas je sedem, ti si pa sam. Za mestom so zavili na kotmarsko cesto. — Sama ravnina je povsod okrog, daleč, tam zdolaj, stojé drevesa tam pa tam, še dalje naprej pa, prav oblakom pod robom, črné se goré in lesovi. Četrť milje so že daleč — hruške so pred njimi, senca njihovih velikih vej jim seza že pred noge. Pri prvi hruški

so zavili k poldnevu, odšteli so jih petnajst — drugo za drugo; tû so zopet zavili proti večeru, in odšteli deset hrušk; pogledajo na enajsto, ta je bolj vejasta nego so druge; to pogledajo na polnočni strani, laket od tal so tri grče. Posvetila je nada v srca janičarjem. Sto korakov odštejejo proti poldnevu — tû je rdeč kamen, velik kakor opeka. Resnico je povedal, misli vsak zá-se, in začnó kopati z jatagani,

Kirdžali sede, in morebiti mu poslednjikrat pluje oko po tem nebu, po tej krajini, ki mu je tako dobro znana. Tesno mu je srce, minil ga je prvi trenotek vročega razvnetja; kakor kaka strašna prikazen, tako mu stoji smrt pred očmi, trpko žaluje po svojem življenju! Premišlja in gleda janičarje, ki kopljejo na vse kriplje, ali ne morejo prikopati do zaklada; že so nestrpljivi; tudi Kirdžali nestrpljivo zavpije: »Ničemni rod! lupežiti znajo, ali kedar je treba, da bi strpeli samo trenotek, takrat pa onemorejo precej.«

Eden janičarjev ga pogleda: «Ali bi ti dokazal to?»

»Dajte sem, da vidite, ali bode kaj ali ne.«

Janičarji opazujejo: »Nas je sedem, on je pa sam, dajmo mu jatagan.« — Rezvežejo mu roke in dado mu jatagan. Kirdžali koplje na vso moč, omajal je svoje otrpnele roke, janičarji stojé okoli niega in držé za jatagane. Naenkrat za-

dene Kirdžali na nekaj trdega, janičarji se hlepno, radovedno sklonijo — zdaj Kirdžali, kakor bi trenil, prebode janičarja poleg sebe, potegne samokres izza pasa, odskoči nekoliko stopinj na stran in zažvižga: »Alo, vsi nád-me, ako hočete poginiti, nesramni sužnjiki!« — V levici drži napet samokres, v desnici krvavi meč; grozno bliska z očmi in pretí; strah je prevzel janičarjem srca, bojé se Kirdžalija, ki je zažvižgal, tresó se in menijo, da so lupeži kje blizu, da jim je zažvižgal Bolgar: obrnejo se in začnó bežati. Kirdžali se zaničljivo smeje: »Ničemni rod! pa ta vkleplje svobodnjake, ta tepta Kriščevo vero!« — in ozrl se je v nebo: »Hvala ti, véliki Bog, zdaj sem svoboden zopet!« — in mahnil jo je po stranskih potih proti lesovom in goram.

XXI.

Hakim je obljubil Zulmi, danes po noči da osvobodí Kirdžalija iz črnega stolpa; Zulma se teši s to nado. Že pozno ponoči je prišel skopljenec in povedal: »Zastonj je vse, jutri bode moral umreti.« — Ali ne pozna se staremu skopljencu na črnem obrazu, da bi ga kaj bolelo to, in črna duša se mu veselí gotovo, kajti miren ima glas. Urno je odšel zopet, da bi se umaknil prošnjam, da bi ne slišal stare varuhe,

njenega žalovanja. Vso noč je plakala Zulma, in še beli dan jo je vjel solzno. Ali čudno, Sara Mihaela se je vzbudila, vstala je, pomolila in šla sina buditi s poljubki. Vidno je, da jo neka notranja radost lajša dušo, obličje se ji je razjasnilo tako kakor se nebo razvedri, kedar se oblaki začno trgati in sčasoma solnce posije skozi nebno zaveso. Tudi sinek se je vzbudil, in oba se pogovarjata s poljubčki in objemi. To kaže, kakor bi jima bil vlil dobrotljivi Bog neko sladko čutje v srce. Zulma si otere solze in misli sama za-se: »Danes ne umrje.« — Ljudstvo trdno veruje, in po pravici, če človek zblazni, da njegova duša dalje seza nego kaka druga; časi so taki trenotki, da s proroškim očesom gleda tak človek, kaj se godi okoli njega, in česar ne vidi duša drugih ljudij, to velikokrat proroški pripoveda zblazneli človek.

Oznanili so Mehemedu, da je zmanjkalo na smrt obsojenega jetnika in sedmih janičarjev. Seraskér je dal poklicati Abdalo, in ukazal mu je, naj na vse strani razpošlje albanske konjike za ubežniki. Ali vidi se, da ga nič kaj ni razsrdil ta utek: ni ukazal umoriti stražnika, še janičarjem na straži pred grajskimi vrati, celó tem ni dal odbiti nezvestih glav. Kmalu so našli ranjenega janičarja pri tistih hruškah, in pripeljali so ga v Jaš. Mehemed ga je sam izprašal vse; odmajeval

je z glavo: »Ničemniki so vsi, kolikor je Damaščanov, to je najkukavnejše muzulmansko pleme. Sedem jih je bilo v orožju, on pa sam — neoborožen.« — Zamisli se: »Vreden je moje hčere. O zakaj ni Muzulman! Naj le pride nazaj, vse mu odpustim,« — in potem je vezirjevega poslanca odpravil z odgovorom.

Kirdžali je bil svoboden; še to noč je prišel k nekemu staremu znancu. Poznal je vse kote po Multaniji, vedel, kje biva kdo, ker ni samo enkrat ali dvakrat prestaknil te krajine, ko je načeloval lupežem, ko je bil vojvoda kristijanski vojski v boju za svobodo. Povsod je imel tovariše: razbojnike in vojščake. Lupežem so malo po malo opešale moči za razbojništvo; preskrbel si je vsak kak majhen užitek in pokojno kočo na starost, in mirno je vsak varoval svojo glavo zaslužene kazni; mirno čaka sin pod očino streho boljših časov, ker mu je sovražnik s svojo nenadno srečo otemnil svobodo.

Kirdžali je od nekega starega znanca dobil iskrega konja, damaško sabljo, bolgarsko burko — in odjezdil je dalje. Kako blagostno mu je na tem konju! Poprej mu je bil svet mrtev, zdaj je pa zopet krasen, zopet živ njegovim očém; solnce jasno sije in gleda za njim, kakor mati za svojim ljubim otrokom; holmi, ki so pred njim, urno razkrivajo svoja čela, da bi ga po-

zdravili kar najpoprej mogoče; holmi, mimo katerih je že odšel, ti pa se počasi pomičejo nazaj, ker se ne morejo nagledati tega dragega moža; ravnina je vsa pisana, vsa, cvetoča, in zdi se, da poskakuje od samega veselja, ker dirja po nji konj z bolgarskim junakom; vode se radujejo, kristalno se jim blišči površje, kakor bi se smehljalo jezdecu; drevesa razprostirajo svoje lepe veje, delajo krasne vence in radostno stezajo roke nad konjem; in vetrič mu pihlja na uho: Kako se imaš? Vse pozdravlja Kirdžalija, Kirdžali pa odzdravlja, kakor svojim starim prijateljem, kakor prijateljicam, in jezdi dalje; Bolgar sliši tiče, kako žvrgolé v gaju, kako kukajo kukavice, in na misel sta mu prišla Sara Mihaela in sinek; kako ju ljubi, njegova nada strinja svoj glas s kukavičinih glasom in šepeče mu na uho: Kmalu ju vidiš. — Od nekod daleč je priletel don cerkvenih zvonov, Kirdžali začne moliti in spomni se na očeta Pavla: »Kaj me tako žene k temu človeku? — to ni sama hvaležnost, najraje bi pri njem živel vse življenje! Pogleda na gomilo, tam moder orel sedi in krače, vojni ptič je zbudil vojno čutje v Kirdžaliju, spomnil se je na slovanskega Miloša: Obrenović je orel srbske zemlje, a jaz — nisem nič. Ponos mu je spreletel dušo, in vnela se je v njem želja po boju; jezdi dalje in misli: jaz hočem na vojsko, brez

boja ne dobdem žene, niti sina; in ponos ga zavrača: Ni res, ti hočeš boj le meni na ljubo, nisi še osvobodil se moje vlade; vedi, kdor se meni obljubi, ta nikoli ne pozabi ná-me, ko bi tudi sto let živel na tem svetu. — Kakor hitro se zatrne ponos, zatrne njegovo seme v človeško dušo, razplemeni se v njej kakor živ pepel, in njegove korenine nikoli ne zmrznejo, še od takega mraza ne, dà, ne posuši jih še taka vročina. Če tudi ljubezen, ponižnost ali kak drug čut za nekoliko časa zaduši to seme, zopet vskali o najmanjši priliki in vidno raste. — Kirdžali jezdi noč in dan — vedno naprej, po stranskih potih. Velikokrat vidi spahe v daljavi, zdaj tù zdaj tú izvé od dobrih ljudij, da ima Jordaki veliko vojsko v samostanu ardžiskega dvora. — Četrty dan zgodaj zjutraj prijezdi k nekim grobljam. — Zakaj je tako naglo obledel in žalostno pobesil čelo? Spomin, ki zasaja globoko v srca svoje korenine človeku, ta mu je vzbudil zaspalega črva vesti, črv pa je začel grizti dušo, iztreznil mu je misli in daleč iz njih pregnal sanje o bodoči sreči. Te groblje so ostanek nekdanje vasi Hrazgrade. Kirdžali hoče moliti, ali začelo mu je migljati pred očmi, misli se mu gonijo po glavi, kakor bi bil pijan; zdí se mu, da plapolá ogenj okrog njega, da konj brodi po krvi s kopiti, da se skrivajo z razga-

ljenimi prsi Bolgari in Bolgarke po vasí in lupeži kakor satanje divjajo po ulicah in vreščé: »Kirdžali! Kirdžali!« — Prvič je strah spreletel Kirdžalija ta pot, bolest mu krči srce, lasjé mu vstajajo na glavi — in mrzel pot ga je oblil. Stisnil je konja z nogami, konj dirja po poti, in konjiku se zdi, da brede po krvi, da skače čez plamena, zdi se mu neprestano, da čuje krik: »Kirdžali! Kirdžali!« — vest mu na vès glas očita greh. Ozre se na stran, zdí se mu, da Mihajlaki jezdi poleg njega; prekriža se, odgnal bi rad od sebe to prikazen. V tem zasliši strel. Ta hip se je izbudil iz strahú, to je krik vojščaku, naj se izpameti; ozre se — na levi pod lesom se boré konjiki, divjajo sèm in tjè na konjih in prožijo zdaj samokrese, zdaj janičarke. — Spoznalo je bistro Kirdžalijevo oko pisane turbane spahom na glavah in njihove svitle kaftane, spoznalo bele arnavške turbane in modre dolmane. Arnavti se pomičejo za les, spahi jih zgrabijo, in gošče in gošče se bliska v zraku. Pride mu na misel: To so Jordakijevi konjiki. — Kirdžali požene konja, in kakor lovski pès, kedar začuje streljanje daleč kje, kakor hrt, kedar zagleda zver, da beží po stepi, tako zdirja proti lesu. Vidijo ga Arnavtje, vidijo spahi jezdeca, ali konj tako skače, prah tako valí se okoli njega, da ne morejo spoznati jezdečeve postave, niti njegove ob-

leke. Jezdec prijezdi blizu, sproži samokres, in eden divjih spahov se je zvalil na zemljo. Arnavti zakričé: »To je eden naših!« Neki drug spah mu zaskoči pot, ali Kirdžali obrne konja na levo, mahne s sabljo in spahu je glava odletela z vratu na prvi mah. Kirdžali ni še pozabil bojevati. Spahi zarojé proti njemu, vreščé: »Allah! Allah!« ali Bolgar je že med svojimi ljudmi, Arnavtje spoznajo vojvodo in pozdravijo ga: »Kirdžali! Kirdžali!« — Kirdžali odzdravi: »Za menoj!« — obrne konja ta hip in vdari na spahe. Arnavtom je zavrela kri po žilah, razvnela se jim je hrabrost v glavah, dirjajo za Kirdžalijem. Že ne pokajo več puške, ne pokajo samokresi, le meči brenketajo: že spahi ne vreščé več: »Allah! Allah!« kličejo le: »Aman! Aman!« bežé po polju, Arnavti deró za njimi in sekajo glave. Solnce je še le vstalo, ali spahi so že pobiti, le prav malo jih je odneslo pete. Kirdžali je zapovedal: »Pustite jih, naj nesó glas o meni Mehemedu,« in na ustnah se mu je zazibal smeh in šepnil na uho: Tako pozdravlja Kirdžali svoje prijatelje, nekdanje tovariše; — ponosno je vzdignil čelo zopet, kakor vselej, ukazal naj polové turške konje, poberó plen in zvrsté se na odhod. Vsi so pokorni ukazom svojega vojvode, ki jim je sam stopil na čelo, kajti prepričal jim je duše s svojimi čini, da jih povelíča z zmago.

Na večer je prišel Kirdžali s svojo vojsko k ardžiskemu dvoru. Divno se obrazi na visoki gori stoletno samostansko zidovje na oboku čistega neba, divno zlatí solnce plehasto kupljo bogomolji; na levi, v globokem jarku igra srebro-penasta Aluta, in podí svoje bistre valove po skalnati strugi. Dalje tamkaj za reko na zahodu se vidijo orjaški karpaški grebeni, pred njimi je neka manjša gora, kakor stopnica na njihov vrhunec, vsa kamenéna: to je gora gospodar-skega groba — tam je nekdam čepel bojarski dvor. Na desni, malo na strani, ondi se jasní neki pas med dvojnim gorovjem, obraščenem z gostim lesovjem: to je soteska Rdeča brana, skozi katero se pride iz multanske zemlje na erdeljsko. — Vsi spomini so zvesto oživali v Kirdžalijevem srcu, urno se razvijajo obrazi drug za drugim v njem, vsak se mu pobliska pred očmi, ali nobenega ne more gledati dolgo časa. — Po tem poti je prvič prijezdil od Kampolunge s Saro Mihaelo v samostan po blagoslov k poroki; tam na gospodarskem grobu je okusil nebeško srečo — spomnil se je na bojarko, miluje Tudorjevo osodo; ozre se nazaj: »Tam-le sva se ločila z Mihajlakijem, ta je bil moj najzvestejši prijatelj; in tam-le sem zmagovito prišel iz Slatine in udaril na Mehemedove jate.« — Pa vnovič je obrnil oči na gospodarski grob: »Tam-

kaj sem izvedel svojo nesrečo, tam nekje počivajo kosti mojega vranca, mojega tovariša, ki je bil priča toliko blagostnih trenutkov v mojem življenju.« Ozre se na samostan: »Tam me je Bog poročil s svojo milostjo, tam je ozdravil moje srce, obudil nado v moji razvetrani duši in podučil me, da sem ga spokorno prosil, naj mi odpusti velike grehe.« — V tej okolici je bral kakor v kaki knjigi vse svoje življenje; to je zbudilo v njem žalostne in vesele čute, iz sanj o bodoči sreči hití nadi v zatišje. Tako je prihajal v ardžiski samostan. Jordaki ga je pozdravil tako, kakor pozdravlja brat svojega bojnega brata, prvostojnik Evgen tako, kakor oče sina; pritisnil ga je k prsim in blagoslovil menih; obiskujejo ga, pozdravljajo stari znanci, vse je veselo junaka. Multanje se ga ne bojé več, ne bežé: že vedó, da ni Bolgar umoril Tudorja, njihovega ljubljenca, da ga je hotel še braniti, s srčno radostjo ga pozdravljajo. Kirdžali je dozdej menil, da mora biti srečen, če hoče kdo vladati ljudi, ponosen in hud, ta pot pa prvič čuti, da je tudi bratovski ljubezni mogoče vse to. Ginjen je stopil v cerkev; gleda oltar: ta je sicer nema ali očita priča njegove sreče — tù je pred oltarjem in pred Bogom prisegel večno ljubezen Sari Mihaeli. Na levi pri oltarju v zidu je nov mramor nad grobotm; Kirdžali bere: »Tù počiva Ev-

doksija Brankovanka, žena Vladimireskova, mati Tudorjeva; pokoj njenim kostém. Kristijan, moli zá-njo!« — Kirdžali pade na kolena in začne srčno molili za bojarkino dušo, za Tudorja, prosi Boga bodoče sreče Sari Mihaeli, sinu in tudi sebi. Vso noč bi bil molil, ali oče Evgen ga je vstavil in odpeljal v bojni zbor. Tukaj je Kirdžali povedal vse, kaj je doživel. Jordaki ga je iznova objel: »Udeleži se mojega vodništva. Bog te je obvaroval, Bog ti dáde srečo. Jutri odrinemo v Jaš, dobil sem glas od tam, da je seraskér na razne straní razposlal vojsko in da mesto ni varno zastraženo.«

Kirdžali vstane: »Jordaki, varuj se izdaje, saj véš, kaj so mi obljubili, če te izpeljem iz samostana; Mehemed ima na vsak prst precej lahko pet brezvéstnih izdajic za zlato. Pusti mene, pojdem jaz naprej; tam je moja žena, tam moj sin. Ti le čakaj, varuj se, da osvobodiš kristijanstvo, kristijansko ljudstvo, ki vzdihá v muzulmanski sužnjosti. Meni že Bog pomore.«

Jordaki se premisli: »Prav, ti pojdeš naprej, jaz pridem za teboj,« — in vojni zbor se je razšel. Dali so ukaze za jutrajšnji odhod. Kirdžali leže spat; omenil je sam zá-se: »Ako Bog dáde, čez nekoliko dnij bodem zopet pri Sari Mihaeli, in potlej je nikoli več ne zapustim,«

neka slutnja mu je šepnila na uho: Videl jo bodeš zopet, zjediniš se ž njo, ali nikoli več ne ločiš od nje — in vspala ga je sladka nada.

XXII.

Pet dnij je že, kar je Kirdžali ušel iz turške ječe; zaklad so izkopali in vse zlato odnesli v seraskérjevo zakladnico; ranjeni janičar je umrl, o drugih pa ni ne sluha, ne duha. Hadži-Ahmet in ataman Nečaj sta odšla po krajinah in kažeta multanskemu národu, da ga vlada zopet padišah. Mehemed je ostal v Jašu pri svoji zblazneli hčeri in pri malem vnuku — v skrbéh in žalosten, kakoršen je zmerom, že od nekdej. Posijal mu je žarek, da mogoče ozdravi Sara Mihaela: reva plače, objema sinka; ali kmalu je minilo to, zopet je taka, kakoršna je bila poprej, predno so Kirdžalija pripeljali v Jaš — mrknila je nada, ugasnila tako naglo, kakor blisk na nebu. Zulma je žalostna, šinček se jej neprenehoma izgovarja: »Saj nisem ničesar učinil; mama je pa zopet huda ná-me.« Od vseh strani je dal Mehemed poklicati zdravnike, kar s prgiščem jim vsiplje zlato, da bi mu ozdravil edino životno uteho. Na njegovo povelje muzulmanski drviši molijo po mošejah in prosijo meškega proroka zdravja Sari Mihaeli, kristijanki. Seraskér

je izvedel, da je neki pobožen menih prišel iz Besarabije in da je zdaj v jaškem samostanu; pravijo, da kristijanski duhovni in ljudje časté tega meniha tako, kakor kakega svetnika. Praznovérni Mohamedan je v sili s čutom očetovske ljubezni za nekoliko časa zadušil sovraštvo do kristijanske vere in poklical meniha v svoj grad. Oče Pavel — to je ta menih — je prišel precej, ker poklicali so ga na pomoč človeku, duhoven kristijanske vere pa hití v mohamedansko mošejo, v židovsko sinagogo, v pogansko pagodo, kedar je treba pomoči, utehe ali ojetja njegovemu bližnjemu. Oče Pavel ne skriva seraskérju, da je prišel iz kišenjevskega samostana, da bi njega, Muzulmana, poprosil za Kirdžalijevo žyljenje. Sara Mihaela ni še svoj živ dan videla tega meniha, ali vendar ga zvesto gleda; dejala je: »Tak je bil!« stopila k njemu: »Ne, prav tak!« stopila zopet nazaj, pokleknila in začela moliti. Zulmi se zdí menihovo obličje znano, pa ne vé — kje, kdaj ga je videla. Sinek je Sari Mihaeli skočil z blazinice: »To je atej!« pogledal ga in skril se za Zulmo: »Ni ne!« — Oče Pavel je take řasti, kakoršne Kirdžali, ali lase ima bele kakor mleko, čelo nagubljeno, obličje strhlo, in oči se mu ne vidijo, ali so ognjene ali ne, ker ima pobešene zmerom. Na glas poje himne na čast svetnikom in svetnicam, na glas moli molitve, Sara Mihaela

poje ž njim vred slavodatke, ž njim vred moli molitve. Zdí se, da umeje meniha, vidno je mirna vselej, kedar jo obišče duhoven. Kiaja Mehemed je zadovoljen s tem v svojem domu, zastavil je življenje večni pogubi, radovoljno se je zapisal v Iblissino vlado, žrtvoval je éden, žrtvoval hurske in sedmo nebo. Ali česa ne žrtvuje oče za svojega edinega otroka! Ali kar še več, sveto je obljubil menihu, da odpustí Kirdžaliju: »Naj le pride, naj se skloni padišahovi vladi; naj ima mojo hčer, svojega sina, in bogastva mu dam, kolikor bode hotel.« — Seraskérjeva obljuba je zanesljiva; kedar Mehemed kaj obljubi, gotovo izpolni svojo besedo.

Pridirjali so jaderniki od Hadži-Ahmeta — njihova sporočila niso vesela: vstajniki so zopet po koncu, natepli so pravoverno padišahovo vojsko že nekolikrat in razvnemajo vstajo povsod po krajini. Seraskér je ukazal svoji vojski, naj se pri Jašu zjedini; hotel je s silno, z zjedinjeno močjó zadušiti vstajo, opleniti vstajnike. Precej sta jo vidinski paša in ataman Nekrasincem mahnila k Jašu; izvedela sta zopet drugo novico, da so vstajniki izvreli iz ardžiskega dvora in da se jih strašna sila bliža Jašu. Mehemed je ukazal Abdali, naj s pribočnimi konjiki pot zastopi scvražniku, udariti se pa ni treba ž njim, ampak lepo mirno naj se umiče, da k mestu spelje

vstajnike. — »Tù jih gotovo zaloti smrt,« dostavil je žalošten, kajti z ono vestjó vred je izvedel tudi, da je Kirdžali načelnik, in misli si: »Ako ga zajmem, prizanesem mu, učinim vse, kar sem obljubil menihu.« — Ta trenotek je stopil k njemu oče Pavel; ko je zagledal atamana, stresnil se je in na stran je obrnil obličje. Nečaj je pobesil očí, ko mu je menih prišel pred-nje: sram ga je, ker je kristijan, pa se z bisurmani posvetuje, kako bi pogubil kristijanski národ. Menih stopi k Mehemedu: »Seraskér, vojska je v božjih rokah; Bog blagoslóvi tega, kateri rad odpušča, kateri ne uživa svoje zmage sebi v nesrečo.«

Seraskér se ni razsrdil: »Nisem jaz začel, sami so vstali, naj le opravičijo Bogu svojo nesrečo. Kar sem obljubil, temu ostanem zvest,« in obrnil se je — na znamenje, naj molčí o tem dalje.

Menih odide. Atamanu se znan zdí ta glas, ali ni dobro pazil, razbolestila ga je bila misel na bodočo vojno z brati Kriščeve vere; toda, kakor bi hotel pregnati to boleost, pogladi brke: To so zvezniki naših davnih sovražnikov, — in odšel je boj oznanit svojim kozakom, s takim vspehom, s kakoršnim gré ljubeznjivi oče napovedat svojim otrokom kako veselo zabavo.

Mirno je pretekel petek, svet dan Muzulmanom, le velik dež je zmočil zemljo. V soboto, na vse zgodaj, je solnce poslalo zemlji na dobro jutro tisoč in tisoč zlatih žarkov. Nebo je jasno, prozorno, le tam pa tam plavajo beli oblaki po njem, počasi, sami ne vedó, kam: kmalo hité naprej, kmalo se vstavijo in vrnejo; ni ga vetriča, da bi jim šepnil, po kateri poti naj leté naprej. Na zemlji je tiho; listje, cvetice, trava, vode, vse bliskéče, ali mirno je vse; solnce peče, da sapo zapira; tiči, zveri se skrivajo v goščavo, v grmovje, v lesovje: zdí se človeku, da bode kaj posebnega ta dan. Sara Mihaela je danes zopet objemala sina, molila kakor navadno in dolgo časa razgovarjala se potem z očetom Pavlom o veri. Zulma se teši, da so to dobra znamenja, zatorej je brž odšla k seraskérju, da mu oznani to. Seraskér se je posmejal, in mirnodušno je odjezdil v tabor.

Za Jašem na ravnì — na jugozahodu, na levi stojé topovi konjikov Zaporožcev. Vsi so bojne postave, bojnega pogleda, tako, da se oko goljufa, da so to Kozaki iz Batorijevih in Žiginih časov, in Nečaj je tak, kakoršen je bil Konáševíc ali knez Rožinski. Na levi so spahi tam od Bospora in albanski konjiki, ki služijo kristijanom in Muzulmanom, da imajo le zlata dosti. Hrabro in srčno se bijó, čeravno bratje z brati, to jim

nič ne dé. Na sredi so pešci, janičarske jate, razna sodrga, pa tudi najizdatnejša muzulmanska moč. Za njimi stojé topovi, in na čelu jim je Kuluglič. — Mehemed gotovo pričakuje cele sovražne teme na bojišče; jezdari med vrstami in gleda po bojišču. Iz početka nič ne vidi, ali kmalu se prikaže nekoliko konjikov: Abdalini poslanci. Pridirjali so in vstavili konje pred se-raskérjem: »Sovražnik je že blizu.«

»Ali je velika vojska?«

»Sami konjiki. Našo prednjo stražo so zmogli, samo eden je ušel, ta je povedal, da je Kirdžali načelnik; Jordaki je zadej, daleč za njim.«

Seraskér vsikrikne: »Kdor mi živega vjame Kirdžalija, temu dám sto mošenj rumenjakov in dva najkrasnejša konja iz svoje konjišnice;« tega pa ne izgovori, ampak samo misli »Kdor ga ubije . . . proklet, nikoli naj ne vidi raja.« — Obrne se k jadrnikom: »Kolikor morete — dirjajte nazaj, Abdala naj se nazaj pomakne.« — Spahom in janičarjem je ukazal naprej, zató da zasloné Abdalo, sam je ostal z Albani pa za pomoč. Komaj se je premaknila vojska, Abdalini konjiki že vse križem bežé nazaj, Arnavti jih krešejo s sabljami po glavah, in padajo divje, zmagovito. Mehemed vidi, kako raz konj krečé njegovi konjiki, pozná celó načelnika sovražnikom.

Kirdžali je na črnem konju, na čelu množni vojski udaril na spahe, prha na levo in na desno, bliska s sabljo kakor s strelo, odbija glave z neverških vratov, in burka mu vihrá na plečih tako, kakor kaka zastava — to je prapor, to nemo znamenje kristijanskim vojščakom: Tù sem, borite se okoli mene. — Spahe so že predrli, ti so že razkropljeni, in truma Arnavtov divja nad sprednje jate janičarjev. Gosto zabuči strel, in Arnavtje s svojimi konji že razganjajo janičarje, že teptajo po njih. Kirdžali bojuje in vpije: »V mesto, urno! v mesto!« — Seraskér gleda na Kirdžalijevo trumo, gleda na svojo zmagano vojsko in misli si: Ta besnež, zdaj pogine! Dal bi polovico svojih zakladov, a ne, vse rad dam, ko bi ga le živega dobili. Ukaže, naj zažgó topove, ali Arnavtje, ne navajeni na tak strel, obstanejo za nekoliko časa in v tem so se zaporoški kurenje vzdignili na Škipetarje.

Kirdžali spozna junaka, ki je zmogel pri Skulanah, in njegovega konja: »Zdaj se poskusiva!« zvrsti brž svojo vojsko in udari na Zaporožce. Vodnika planeta naprej oba, bojujeta prva, vojski obstojiti za nekoliko časa, kakor iz spoštovanja do tega boja. Konja se vspneta na zadnje noge, sablji zabrenkečeti, in atamanu je krí šinila iz desnice, sablja odletela iz nje. Rijavec je skočil na stran, kakor bi ga bil kdo s kropom

polil, Kirdžali je planil za njim, ali ataman je še hitreje samokres potegnil z levico izza pasa in sprožil — Kirdžali se je stresnil na sedlu in zvrnil na zemljo, ravno tisto trenotje, ko so Zaporožci zmogli Arnavte in razgnali jih po polju.

Mehemed je videl začetek tega boja in po bliskovo hitro je zdirjal blizu, ali pridirjal je k njima, ko je bil Kirdžali že na zemlji. Kirdžali vzdigne čelo, spoznal je seraskérja: »Mehemed, Jordaki je v samostanu, z menoj stori, kar hočeš.«

Seraskér skoči s konja, vzdigne sam s svojo roko Kirdžalija, išče rano, ali ne more je najti. Ukazal je janičarjem, naj ga odnesó v grad, in sam jezdi poleg njega, kakor pri svojem najdražem zakladu. Na bojišču ga ni treba, Arnavtje so zmagani; bojazen in nada ste mu obvladali dušo, ne pustite mu, da bi se veselil te zmage, kakor se navadno raduje bojni junak, načelnik zmagoslavne vojske.

V gradu, v seraskérjevi sobi, so položili Kirdžalija na blazino. Oče Pavel hoče sam poiskati in ogledati rano; razpne kaftan: na vratu ima ranjenec zlato verižico, na prsih tkano ruto — dar device Selime, pod njo obraz najsvetejše matere. Kirdžali leži v nesvesti in meži. Menih je našel rano na prsih, palec nad srcem. Kri kipí iz rane. — Kirdžali pogleda, spozna očeta Pavla:

»Oče!« — pogleda seraskérja poleg sebe: »Mehemed, odpústi! — Sara Mihaela . . . rad bi jo videl.« — Mehemeda je prevzelo čútje, dal je poklicati hčer in njenega sina. Menih je preslišal ta ukaz, rad bi s svojim življenjem kupil življenje Kirdžaliju.

Zulma pripelje Saro Mihaelo, ali komaj je stopila ž njo v sobo, obrne se Mihaela na tisto stran, kjer leží ranjenec; pogleda na-nj: »To je on! to je on!« — Kirdžali tiho omeni: »Sara Mihaela, prizanesi.« — Sara se zgrudi na-nj in oklene ga okoli vrata: »Kirdžali, ti moj ljubi, jaz te tako ljubim, ti si nedolžen,« — poljubi ga in on poljubi njo. »Jaz sem nedolžen, draga moja — o, kako te ljubim!«

Oče Pavel ga zavrne: »Upokoji se,« — si nek kričí: »Moj atej, moja mama,« — in pritisnil se je k njima. Kirdžali je slišal njegov glas: »Dete moje — žena moja — oče — Mehemed, z Bogom, odpustite mi — umiram — Bog! . . .« — in o besedi Bog je izdihnil dušo.

Sara Mihaela ga objame: »Ti ne umrješ dragi moj, ti bodeš srečen z menoj vred.« — Zulma jo vleče od postelje: »Mrtev je.« — Sara Mihaela se je izvila Zulmi iz rok, pogledala Mehemeda: »Oče moj, oče, tudi ti si tù« — in zopet je pritisnila svoje ustne na moževe ustne: »Ti ne umrješ, ti ne umrješ!« — Ali Kirdžalijeva

usta so odgovorila njenemu vročemu poljubku z mrtvaškim ledom; sklenila je roke, dlan na dlan, kakor bi hotéla moliti, bolestno jeknila, presunljivo, in o tem jeku je vzletela njena duša v nebo, truplo se je pa zgrudilo na kolena k mrtvemu možu.

Mehemed jo hoče vzdigniti, a mali Kirdžali ga drži za obleko: »Pústi ju, zdaj sta sprijaznjena.« — Oče Pavel vije roke: »Zdaj nimam več sina.« — Zulma joka, celó stari Hakim skriva obraz. — Mehemed vidi, da mu je smrt umorila edino hčer, ki jo je imel, vzame vnuka v roko, pritisne ga k prsim: »Ti si mi ostal še . . . in solza za solzo mu kane iz ponosnih očij.

Na ta hrup so prišli v sobo Hadži Ahmet, Nečaj in Abdala. Seraskér ne izpregovorí ne besede, le z roko je atamanu pokazal na Kirdžalijevo truplo, in roka se mu trese: »Osvetil sem se! Na prsih ima podobo počajevske matere božje! ubojica je vzel ta obraz Teteri, mojemu prijatelju, ko ga je bil umoril.«

Kakor bi se bil iz sanj izbudil, stopi oče Pavel bližje, z vso močjó je prijel se za obleko — raztrgal jo na prsih: »Nečaj, jaz sem umoril Tetero, jaz sem knez Ilvandži — Kirdžali je moj sin. Umoril si nedolžnika, umóri zdaj dolžnika.«

Ataman je divje pogledal na-nj, z levico pokazal na truplo: »Tù imaš kazen za svoj zločin,« in odšel je.

Menih se zgrudi na kolena, s ponižnim, ali z žalostnim obrazom je viknil: »Vélikí Bog, zgodi se tvoja sveta volja! kázni mene grešnika, in pomilosti ti dve duši, rojeni za krepost, ki sem ji jaz s svojim zločinom zapeljal na grešni pot! Gospod vseh gospodov, usliši me!«

Mehemed gleda z ranjenim srcem to, in kakor bi hotel zaceliti to globoko rano svojega srca, pritisne srčno vnuka k prsim; a stari Ahmet ga teši: »Ta nesrečna smrt jima je bila zapisana v usodni knjigi, — velik je Bog!«

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

00000076088

